

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАҢЛАР АКАДЕМИЯСИ
АЛИШЕР НАВОЙИ НОМИДАГИ АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

ГҲРҲҒЛИ ДОСТОНЛАРИ

Турт жилдлик

2. АВАЗХОН

Тошкент
«Езувчи» нашриёти

Айтувчи: *Раҳматулла Юсуф угли*
Нашрга тайёрловчилар:
Тура Мирзаев ва Зубайда Ҳусайнова

Г $\frac{4702620105-43}{M362 (04) - 96}$ — 37 — 1997

ISBN 5—8255—0275—0

© Т. Мирзаев, З. Ҳусайнова
(нашрга тайёрловчилар),
«Ёзувчи» нашриёти, 1997 й.

АВАЗХОН

Аммо ровийони ахбор, ноқилони осор, муҳаддисони остон, дoston, бустон ва ҳуши чинон, хирмони сухон, утган замонда бўлган бир неча ҳангомачи бахшилар ривоят қилишиб айтурларки, Туркманга Оғалибек хон булди. Ундан кейин Жигалибек хон булди. Ундан кейин тилла жигаси бошида, қирқ йигити қошида, Холдор маҳрам ёнбошида Гуруғлибек султон булди. Гуруғлибек туркман юртига султон бўлиб Куҳи Қофдан Мисқол парини, Ирамбоғдан Ога Юнус парини, Ҳиндистондан Гулнор парини олиб келиб, даврон суриб, Ваянғандан Ҳасанхонни келтириб, узига угил қилиб, қирқ йигитига косагул қилиб, қирқ йигит билан майхонасида май ичиб, кайф-сафо қилиб юрар эди.

Кунлардан бир кун Чамбилга бир қари бобой бахши келиб, ҳар кимнинг меҳмонхонасига қуниб, дoston айтиб, пул йигиб юра берди. Ўзи ҳам шу вақтлари Чамбилда уч юз олтмиш меҳмонхона, бир юз етмиш болохона бор эди. Бахши бобонинг келганини Гуруғли султон ҳам эшитиб: Ул бахши бизнинг меҳмонхонага ҳам келиб, бир ҳангома қилиб берса, — деб ўйлаб юрди. Орадан куп кун ўтиб, бахши бобонинг навбати етиб, Гуруғли султоннинг меҳмонхонасига келиб тушиб, кечаси Гуруғли султон катта зиёфатлар айлаб, бир бошқаси утириш ташкил қилдириб, бир ёқдан май сузилиб, алиёр айтилиб турди. Шунда бахши бобо гулханнинг лабида ўтириб, элу юртнинг эгаси, мамлакатнинг чегаси, совут-тўннинг ёқаси Гуруғли султоннинг шашти қайтмасин, балки давлати бундан ҳам зиёда бўлсин, деб бир пиёла майни олиб ичиб туриб, дўмбирасининг қулоғини чингиллатиб тоблаб,

торларини таранг қилиб, аввал Гурӯғли султоннинг шу
утиришининг шаънига қараб, бир терма айтиб, бахши
бобонгиз нима дерди:

Мажлис аҳли хуррам булар,
Мажлиснинг булдубули булса.
Соқиларга сақо булган —
Соқи косагули булса.
Бу мажлисни баланд кўрдим,
Барчани майга банд кўрдим.
Бошқаларга писанд булса,
Менга ҳам ҳа-писанд кўрдим.
Шунда Аваз султон булса.
Султон экан, бунда султон,
Султон деса, тоза султон,
Ҳайбатли тарафсиз полвон,
Ҳай аттанг-а бир камлиги —
Йўқдир бунда Аваз углон,
Бу мажлислар бир чулистон,
Бол Аваздан холи булса.
Сўзлаб берар мендай бахши,
Сўз булар мажлисининг нақши,
Авазхонсиз мажлисинингдан,
Саҳродаги соя яхши,
Салқингина ҳили булса,
Бу сўзимни олманг огир,
Бахши бобонг эмас сагир,
Аваз туйгун, Аваз олгир,
Ул Гурӯғли угли булса.

**Бахши бобонгиз яна Авазхонни таъриф айлаб нима
деди:**

Буй десанг буй, уй десанг уйи бор,
Бодом қовоқ, мулойим хуй анда бор,
Қирқ йигитлар, аргумоқлар сенда бор,
Фарзанд булса сента Аваз, Гурӯғли.

Талаб айлаб хизматингга келтирсанг,
Қирқ йигитман созу суҳбат қилдирсанг,
Унинг қулига тилла коса олдирсанг.
Гул булса мажлисга Аваз, Гурӯғли.

Барча турса жон деб чорлаганича,
Кийгизсанг зарбоддан тўнлар танига,

Бундай олий мажлисингнинг шаънига,
Уртада утирса Аваз, Гуруғли.

Аваз дедим, Аваз беҳишт гилмони,
Кургаңда баҳр олар одамнинг жони,
Қирқ йигитнинг суҳбат тузган замони,
Май узатса анда Аваз, Гуруғли.

Бахши бобонг сўз келганда сузлайди,
Яқин эмас, йироқларни кўзлайди,
Авазнинг булишин шунда тилайди,
Ундан кейин келиб дoston куйлайди.

Бахши бобо сўзини тамом қилиб, дўмбирасини белига қистириб, майхонадан ташқарига чиқиб, кета берди. Шунда Гуруғли султон ва қирқ йигит бахши бобонинг ҳаракатига ҳайрон қолиб: «Нима бало, бу бахши бобо бахши эмас, бир хабарчи элчимикан», — деб Гуруғлибек султон қирқ йигити ва Холдор маҳрамга: — Сизлар тўхтаб туринглар-чи, мен узим чиқиб, у бахши сураат хабарчидан сўрай. Қани нима мақсадда Чамбилга келиб юрган экан, деб Гуруғли султон ташқарига чиқиб, кетаётган бахши бобосининг орқасидан етиб бориб, бахши бобосига қараб, Авазхонни сўраб, бир сўз деди:

Аваз дединг мени, ҳайрон айладинг,
Таърифидан турфа-турфа сўйладинг,
Мени унинг савдосинда бойладинг,
Айт маконин, қайда булар Авазхон?

Ярашиққа заррин пута урайман,
Сўзни сузга уйқоштириб қурайман,
Асли турар маконини сўрайман,
Айт маконин, қайда булар Авазхон?

Қийдириб айтгансан бир неча дoston,
Ҳангома-суҳбатни айлабон бўстон
Бор бўлса ул ўғлон агарда ростдан,
Айт маконин, қайда булар Авазхон?

Кунглимга жой бўлди анинг ҳавоси,
Айтмасанг, буларман васлин гадоси,
Қай шаҳар, элатда анинг маъвоси,
Айт маконин, қайда булар Авазхон?

Энди менинг бўлмас сабру қарорим,
Бефарзандман шуйтиб, йуқдир мадорим,
Бу ишда йуқдир уз ихтиёрим,
Айт маконин, қайда бўлар Авазхон?

Қаерда бўлса ҳам ани излайин,
Яқин эмас, олисларни кузлайин,
Гуруғли дер, энди турфа сўзлайин,
Айт маконин, қайда бўлар Авазхон?

Бу сўзни бахши бобо Гуруғли султондан эшитиб,
Авазхоннинг аслини, наслини ва барча сифатларини
Гуруғли султонга баён қилиб, бир сўз деди:

Аввал Авазхонни таъриф айлайин,
Офтобдай жамоли бордир Авазнинг
Олий мажлисининг гули булгудай,
Қадди баркамоли бордир Авазнинг.

Кеча-кундуз ҳозир Хунхор қошида,
Тилладан мурассаъ¹ жига бошида,
Ўзин сўрсанг, ҳали ўн уч ёшида,
Ажаб бир жамоли бордир Авазнинг.

Мажлисининг шаънига бир гул булгудай,
Қоматига боқиб диллар тўлгудай,
Орқасидан боққан тикилаб қолгудай,
Қадди баркамоли бордир Авазнинг.

Бу дунёга келиб фарзанд курмадинг,
Бола суйиб уйнатмадинг, кулмадинг,
Зур бўлсанг сен, ани олиб келмадинг,
Офтобдай жамоли бордир Авазнинг.

Шу Авазни эшиттирдим узингга,
Бир султонсан, душман тушмас изингга,
Олиб келиб туттиё қип кўзингга.
Олма, анор, оли бордир Авазнинг.

Бошидан то қадам² ипор сасилган,
Ҳар тола кокили боблаб кесилган,

¹ Безатилган.

² Бошдан-оёқ.

Толасига минг бир хуштор осилган,
Ажаб бир жамоли бордир Авазнинг.

Бахшиман, хўжаман сўз овозимга
Чертсам тўрғай келиб қунар созимга,
Ишонгин, Гўруғли, айтган сўзимга,
Қадди баркамоли бордир Авазнинг.

Бахши бобо: — Эй Гўруғли султон, менинг Чамбилга келиб, бахшилиқ қилишимдан мақсад Авазхоннинг хабарини сенга етказиш эди. Асли меники Хунхор юртидан. Бир марта Авазхоннинг олдида қирқиб утганимга Хунхоршоҳнинг ясовулларидан етмиш қамчи еб, аламига шу Авазхоннинг хабарини сенга бериб, Хунхор золимдан Авазхонни айирмоқ қасдида шу ерларга келдим. Ҳар ишнинг уддасидан чиқсанг, сен чиқасан. Энди мен сенга Авазнинг хабарини бериб, уйлаган шартимни адо қилдим. Энди менга майхонанга бориб, бахшилиқ қилиб ўтиришга ҳожат қолмади. Энди менга жавоб. Мени қирқ йигитларингнинг олдида довдиратиб, сандиратиб, овора қилиб, нима қиласан, — деб бахши бобо дўмбирасини орқалаб ҳайт, деб кетиб қолди.

Ана энди Гўруғли султон майхонасига қайтиб келиб, соқининг қўлидан бир пиёла шароб олиб: — Мана бу шаробни ким менинг қўлимдан олиб ичади, деб бир сўз айтаётир:

Қани бизнинг паҳлавонман деганлар,
Набот ичиб, қази-қарта еганлар,
Йигит булиб қўрқмас номин олганлар,
Талаб солдим, мендан майни ким ичар?

Бир гап келар шу соатда дилимга,
Ҳар тарафдан келгансизлар қўлимга,
Соқи булдим боқинг арзу ҳолимга,
Талаб солдим, мендан майни ким ичар?

Майни ичган маст буп қайнаб жўшқудай,
Неча-неча дарбандлардан ошқудай,
Бу косани текин коса деманглар,
Хунхоршоҳнинг йўлларига тушгудай.

Майни ичиб баҳри-дилим очгудай,
Ғайрат қилиб ширин жондан кечгудай,

Бу косани текин коса деманглар,
Хунхордан Авазни олиб қочгудай.

Майни ичиб мендан кўнгли тўлгудай,
Рустамдан ҳам зиёд шердил бўлгудай,
Бу косани текин коса деманглар
Хунхордан Авазни олиб келгудай.

Гўрўгли дер турфа-турфа сўйлайман,
Созимга жўр бўлиб қўшиқ куйлайман,
Бу шаробни мендан олиб ичгандан,
Авазга боришни талаб айлайман,
Талаб солдим, мендан майни ким ичар.

Гўрўгли гоҳларда оламдан кечар,
Уйласам бу дунёнг булутдай кўчар,
Найлайин, фарзандим йўқдир, ёронлар,
Узим ўлган кўни чирогим учар.
Авазхонни ул қиб олсам, йигитлар,
Талаб солдим, мендан майни ким ичар.

Гўрўгли султон қўлида май тўла косаман кўтариб
уч марта қичқирди. Ердан садо чиқса чиқди, аммо
қирқ йигитдан садо чиқмади. Гўрўгли султоннинг сў-
зи, пок бўлмаса, ерда қоладиган бўлди. Шунда йулбарс
билакли, қоплон юракли, урушга керакли, тилла жига
бошида, айни ўн беш ёшида, қирқ йигити қошида Ҳа-
санхон ўрнидан туриб, Гўрўгли султоннинг қўлидан
косани олиб, шаробни ичиб, чирқиллаб маст бўлиб,
Гўрўгли султон отасига қараб, бир сўз деди:

Ота, бугун хизматингни қилайин,
Ҳар амрийгга қойим мақом булайин,
Қирқ йигитни қўшсанг менинг олдимга,
Хунхордан Авазни олиб келайин.

Бедов миниб ую қирда елайин,
Ғайратим келганда тошиб тўлайин,
Қирқ йигитни қўшсанг менинг олдимга,
Хунхордан Авазни олиб келайин.

Исфиҳон шаҳрида олдим таълимди,
Қирқ йигитинг ҳали менга маълумди(р),
Урганганман етмиш икки билимди,

Йигитларни қўшсанг менинг олдимга,
Хунхордан Авазни олиб келайин.

Бу хизматга қирқ йигитни кўндирсанг,
Гиркўкнинг белига ўзим миндирсанг,
Кашал бўлмай, ота, кўнглинг тиндирсанг,
Йигитларни қўшсанг менинг олдимга,
Хунхордан Авазни олиб келайин.

Бу сўзларни деган сенга Ҳасанхон,
Чамбилбелда ўзим тарафсиз полвон,
Асло кашал бўлма энди, отажон,
Йигитларни қўшсанг менинг олдимга.
Хунхордан Авазни олиб келайин.

Бу сўзни Гурўгли султон Ҳасанхон ўглидан эшитиб,
қувониб, куйлагига сигмай кетиб: — Эй, баракалла,
ўғлим Ҳасанхон. Қаторда норинг бўлса, юкинг ерда
қолурму, балли, ўғлим. Ўзингсан қувватим, мадо-
рим, — деб Ҳасанхон ўрлига қараб, бир сўз деди:

Ҳасан ўғлим, эрлигингни билдирдинг,
Кўнглим тошдинг болам, хурсанд қилдирдинг,
Душманам йиғлатиб, дўстим кулдирдинг,
Сен экансан эрка кўзим Ҳасанхон.

Бу сўзларни айтган мендайин султон,
Чамбилда фарзандим сендайин ўғлон,
Амрим тутдинг, болам бўлдим беармон,
Сен экансан эрка кўзим Ҳасанхон.

Талаб қипсан қизилбошнинг элига,
Мингин энди Гиркўк бедов белига,
Булбулдайин кўнган Чамбил белига,
Сен экансан эрка кўзим Ҳасанхон.

Якдона холинг бор оппоқ юзингга
Ҳукмронсан узинг деган сўзингга,
Қирқ йигитни ҳамроҳ қилгин узингга,
Бўлиб энди эрка кўзим Ҳасанхон.

Бедовни уйнатиб беллардан ошгин,
Душманларнинг галасига ёндашгин,
Оқ кўнгилман бердим, болам, фотиҳа,
Ҳар нечук ганимман бориб беллашгин,
Бўлиб энди эрка кўзим Ҳасанхон.

Хунхор бориб зўрлигингни билдиргин,
Ғанимлар багрини қонга тўлдиргин,
Фурсат топиб Авазхонни келтиргин,
Асли ўзинг эрка қўзим Ҳасанхон.

Душманларга бўлиб келдим мен голиб,
Қўймадим ғанимни турсам қўзголиб,
Сендай гўччоқ ботир ўғлим булганда,
Мен ҳам ётай ёнбош қўйиб, дам олиб,
Гуруғли ўғлисан, қўзим Ҳасанхон.

Гуруғли султон Ҳасанхон ўғлига оқ фотиҳа бериб,
Хунхор юртига бориб, Авазхонни олиб келишга жунай
берди. Ана энди Ҳасанхон майхонадан далага чиқиб,
қирқ йигитга боқиб: — Йигитлар, тайёр булинглар
Хунхор юртига, деб бир сўз деди:

Қани энди бунда ман-ман деганлар,
Гуруғлининг чою тузин еганлар,
От кўтариб сатта шаввоз булганлар,
Мининг отга, бундан Хунхор борамиз.

Ҳайданг энди қизилбош элатига,
Хунхордай золимнинг мамлакатига,
Борлиқ душманларнинг вилоятига,
Мининг отга, бундан Хунхор борамиз.

Ҳайданг, дустлар галча ёвнинг юртига,
Қизилбош чидарми юрак утига,
Тогдан ошиб улар музофотига,
Мининг отга, бундан Хунхор борамиз.

Ғайратман мининглар бедов белига,
Талаб солиб бундан Аваз улига,
Қасд билан утамиз ёвнинг элига,
Мининг отга, бундан Хунхор борамиз.

Қизилбошнинг томи чўпкор, қалама,
Мард йигит душмандан ўчин олама,
Сузлаган сўзларим уйқаш-улама,
Мининг отга, бундан Хунхор борамиз.

Қизилбошнинг кийган кийими қалами,
Хунхоршоҳнинг бўлсин энди алами,

Сизга деган мард Ҳасаннинг каломи,
Мининг отга, бундан Хунхор борамиз.

Қирқ йигит қирғийдай чаққон қийилган,
Ҳасанхоннинг қабатига йигилган,
Ҳа шунда бир тилла добил қоқилган,
Бедов отлар тош табладан чиқилган.

Тол чибиқдай бўлиб шунда ҳаммаси,
Шиқирлаб қўлларда қилич, найзаси,
Фармон берса Ҳасанхондай мирзаси,
Бўлмайдими қирқ йигитнинг арзаси.

Яғрини ёзиқдан келган Ҳасанхон,
Йигитлар ичида тарафсиз полвон,
Остида уйнайди Гирккўкдай ҳайвон,
Устига ярашиб қирмизи алвон.

Шуйтиб Ҳасан минган Гиркўк белига,
Талаб солиб Хунхор подшо элига,
Энди қулоқ солинг шоир тилига,
Кумиш даста қамчи олди қўлига.

Қулини ҳар сувга равон айлади,
Булинг, деб шу дамда фармон айлади,
Қирқ йигит ҳам уртан қўлдай чоқ бўлди,
Буралиб бедовлар ларзон айлади,

Барилари кийган чолбор банотди,
Қамчи уриб бедовларин уйнатди,
Холдор маҳрам чиқиб берди фотиҳа,
Шуйтиб сатта шоввозларни жўнатди.

Ҳасан полвон бош бўлиб,
Бирдай кўзу қош бўлиб,
Бир-бирига сирдош бўлиб,
Хунхор қараб жўнашди,
Қирқ бирта йўлдош бўлиб.

Дол бедовлар ориллаб,
Шамолдай буб шориллаб,
Йигитларнинг ҳайбатига,
Туркман чўли дириллаб.

Попук, найза пириллаб,
Куз илгашмай зириллаб,
Сатта гучлар жунади,
Оққан сувдай шириллаб.

Узоқларга ангизлаб,
Авазнинг элин излаб,
Бари бирдай шоввозлар,
Бедовни уриб хезлаб.

Узоқларга боқишиб,
Сувдай бўлиб оқишиб,
Сатта мардлар жунади,
Бул-ҳа, бул-ҳа бул дейишиб.

Осмонда ой ўроқлар,
Мақонида туроқлар,
Йул адашса йигитлар,
Оқшом ойдан суроқлар.

Кукда юлдуз чарақлар,
Узоқдан тоғ тарақлар,
Тарақлаган газалар,
Борган сайин йироқлар.

Бедов чопса тузалар,
Қамчи олган узалар,
Яқин-яқин келарлар,
Сон-саноқсиз газалар.

Қичаб борар отлари,
Бирдай буб қанотлари,
Йул-йулакай кўриниб,
Туркманнинг элатлари.

Қудуқ бошинда қовга,
Қуш ёғочи қадовга,
Ҳасанхонман қирқ йигит,
Хунхорга борар ёвга.

Даштда турғай бидирлар,
Тунда сизат сидирлар,
Кузигади кўзларга,
Бугат-бугат адирлар.

Урдак қунар кўлларга,
Йигит қунар элларга,
Қирқ йигитман Ҳасанхон,
Ошди неча белларга.

Ўбаларга ёндашди,
Газа, бандлардан ошди,
Суханворнинг илҳоми,
Орқасидан эргашди.

Шуйтиб, ҳайдаб юрганди,
Чув деб бедов сурганди,
Шоир сўзлар тахминдан,
Булмаса ким кўрганди.

Ол-ол юрди, ол юрди,
Озгина эмас, мўл юрди,
Мард Ҳасанхон мард бўлиб,
Ҳафта чоқли йўл юрди.

От чопилар баланд билан пастига,
Қулоқ солинг сўзимнинг пайвастига,
Ҳасанхон билан қирқ йигит йўл юриб,
Етиб борди Асқар тоғнинг устига.

Бовар билан баландликка уринди,
Гайрат билан йиққан этак туринди,
Асқар тоғнинг тепасидан эласлаб,
Қопқора буб Бадбахт бели куринди.

Ана шунда Ҳасанхон билан қирқ йигитлар Асқар тоғининг бир-икки билдирги баландлигига чиқиб, нарёқда эласланиб турган Бадбахт белини шундай қоп-қора туман босиб ётганини кўриб, худди бир зўр аждарҳонинг оғзига яқинлашиб бораётгандай, қирқ йигит дир-дир титрашиб қўрқа бердилар. Нимага деганингизда, Гўрўғли султон ҳам ҳар замонда Хунхор юртига ёв бўлиб келса, шу Бадбахт белига қарар эди. Агар Бадбахт бели туман бўлмаса, Хунхорнинг юртидан кўп ўлжа олиб қайтар эди. Агар Бадбахт бели туман бўлса, Гўрўғли султон ҳеч ўлжа ололмай, қуруқ қайтар эди. Буни қирқ йигит бир неча мартабалар кўрган эдилар. Шуйтиб, қирқ йигит бешов бир, олтов бир бўлиб бирлашиб, орқага қайтмоқчи бўла бердилар. Бу воқеани Ҳасанхон билиб, қирқ йигитга қараб, узангига оёғини тираб, бир сўз деди:

Сиз эмасми мард йигитлар гуччоги,
Мард булган қайтарми маърака чоги.
Бир туманли белдан қўрққан йигитга,
Ўраса, лозимдир хотин лачаги.

Баланд тоғ буларми тумандан холи,
Шумикан, дўстларим, йигитлик ҳоли,
Бир туманли белдан қўрққан йигитлар,
Ўраса, лозимдир хотин рўмоли.

Муханнас¹ дегани шундай буларми,
Бир тумандан киши қўрқиб қоларми,
Қирқ йил қиргин булса, ажал етмаса,
Ўзидан ўзига одам уларми?

Йигит бўлиб қамчи ушлаб қўлларга,
Курнак бўлиб қанча нозли дилларга,
Шу юракман навкар бўлиб султонга,
Қайтиб борасизлар ўзга элларга.

Баланд уйнайди осмоннинг оyi,
Қўрққанларга борми унинг парвойи,
Буйтиб сизлар навкар бўлиб юргунча,
Ҳайф экан Гуруғлининг нониман чойи.

Ҳали ҳам мард бўлиб орқа қайтинглар,
Бекбаччаман, менга қўллуқ айтинглар.
Қўрқинчлик баҳридан, дўстлар, утинглар,
Мардоналик йўлларини тутинглар.
Шундан шунга келгандан кай, ёронлар,
Хунхордан Авазни олиб кетинглар.

Ана шунда Ҳасанхон Гиркўкнинг жиловини буриб, қирқ йигитга боқиб, дўстлар, қайтинглар, деб турибди. Лекин қирқ йигит қайтадими? Шибирлашиб: «Эй, Ҳасанхон Гуруғли султон булармиди. Юринг, қайтайик, Бадбахтнинг бели туман экан, деб Гуруғли султонга айтайик», — дейишиб, турткилашиб, бир-бири билан имлашиб, бешов бир, олтов бир бўлишиб, Асқарнинг баврига қараб, Ҳасанхоннинг сўзига қўлоқ солмай, қайта бердилар. Барчаси қайтиб кетиб, бир ўзи қолибди. Охири Ҳасанхон ночор ҳам уйлаб: «Бир болалик

¹. Хунаса.

қилиб, шундай зўр шаҳаншоҳ Хунхор золимнинг қулидан Авазхонни олиб келаман, деб нега буйтиб хом калла бўлиб, чуччи баракни¹ хом санаб юрибман», — деб туриб-туриб қўрқиб, ваҳима босиб, йигитларнинг қўрқоқлиги бунга ҳам юқиб, ҳоври паст бўлиб, бу ҳам Гиркўкнинг жиловини орқага буриб, қайта берди. Гурўгли султон ҳар куни тираманинг² кайфига чортоғига чиқиб, Холдор маҳрам билан наша қилиб, нашанинг устидан юмшоқ қовунларни коса қилиб, еб ўтирар эди. Бир кун қараса, уч отли бир, тўрт отли бир бўлиб, қирқ йигит келаётир. Гурўгли султон дарров, қани нима гап, деб Холдор маҳрам билан отланиб, қирқ йигитларнинг олдидан чиқа берди. Буни кўриб қирқ йигит уялиб, Гурўгли султоннинг олдидан бошини ерга солиб, индамай, чип-чип терга ботиб, хижолат тортиб, ута бердилар. Ҳаммадан кейин Ҳасанхон шундай газадан ошиб Гурўгли султон отасининг олдидан чиқиб, узини Гиркўкнинг устидан ерга ташлаб: — Ота, менинг гуноҳимни кечир, — деб бир сўз деди:

Қирқ йигитлар йўлда бўлиб сабабкор,
Шу марта олмади овимиз барор.
Бекоранги бўлмас ишга талаб қип,
Жоним ота, сенга бўлдим гуноҳкор.

Бадбахтнинг беллари экан туман деб,
Авазни келтирмак бизга гумон деб,
Хунхор борган киши топмас омон деб,
Қирқ йигитлар йўлда бўлиб сабабкор,
Жоним ота, сенга бўлдим гуноҳкор.

Султоним, узингдан тортдим хижолат,
Хижолат устига этмагин муртад,
Сендан турур карам, шафқат, мурувват,
Қирқ йигитлар йўлда бўлиб сабабкор.
Жоним ота, сенга бўлдим гуноҳкор.

Катта кетдим, ўз ҳолимни чоқламай,
Қайтиб келдим, деган сўзим оқламай,
Ҳасанхон дер чою тузинг ҳақламай,
Қирқ йигитлар йўлда бўлиб сабабкор,
Жоним ота, сенга бўлдим гуноҳкор.

¹ Чучварани.

² Кузнинг.

Шунда Гүрүгли султон Ҳасанхон углига: — Ҳа, зарари йўқ, углим. Балиқнинг тириклиги сув билан бўлса, менинг тириклигим сен билан, болам. Сен Мажнункўкни миниб Чамбилга қайт, Гиркўкни менга бер. Ҳеч ким менинг билан эргашмасин. Мен Авазни олмай, қайтмайман, — деб Гиркўкка миниб олиб, Ҳасанхонга буюриб, ёв-яроғини уйдан кетиртириб, қани, Хунхорнинг қулидан Авазни олиб келмаганимни кўринглар, деб жунаб кетди. Холдор маҳрам билан Ҳасанхон Гүрүгли султоннинг орқасидан уч тошлар чамаси эргашиб бордилар. Шунда Гүрүгли султон Ҳасанхон билан Холдорхонга қараб, узангига оёғини тираб, қайтинглар, менга йўлдош керак эмас, деб бир неча жойдан тимсол келтириб, шу сўзни айтди:

Ҳар киши ишонса кучга, билакка,
Душманлар юртига боради якка,
Чамбил бориб дамингни ол, Ҳасанхон,
Бу сафар лозим эмас мендан бўлакка.

Гиркуким уйнасин тоғларда дирка,
Орқада берк туриб кучингни тирка.
Давлатимнинг соясида, Ҳасанхон,
Чамбилда утиргин сен бўлиб эрка.

Зўрлигим кўрсатиб, бўлганман султон,
Улганча дунёда сурайлик даврон.
Урнимда ҳукмдор бўлиб Чамбилга,
Сен ҳам қолгин ўз жойингда Холдорхон.

Гиркуким уйнатиб Бадбахт белига,
Елгиз узим борай душман элига,
Қулоқ сол дўстингнинг айтгин тилига,
Сен ҳам қолгин ўз ўрнингда, Холдорхон.

От уйнатиб чиқай Бадбахт тоғига,
Тан бераман Гиркўк шошти-довига,
Қойил қолинг Гүрүглининг овига,
Чамбил бориб ором олгин, Холдорхон.

Гүрүгли султон Гиротига қамчини босиб, орқасига қарамай кета берди. Ҳасанхон билан Холдор маҳрам ноилож бўлиб, орқаларига бурилиб, қайта бердилар. Энди Гүрүгли султондан эшитинг.

Гуругли султон шу юрганича юриб, ҳеч бир манзил-маконда тўхтамай, Асқар тогига тармашиб, балки ундан ҳам ошиб, Бадбахт белига чиқиб борди. Гуругли султоннинг Чамбилдан чиқаётганидан катта кетгани учун Бадбахт белининг устида олдидан худонинг етмиш икки балоси тўсиб чиқа берди. Шунда Гуругли султон бў сирни кўриб, Хизир бобосига сизиниб, бир сўз деди:

Шундайларда Говсул-Ғиёс,
Хизир бобо, бергин мадад,
Бошямга иш тушганларда,
Шеридаргоҳ, бергин мадад.

Ота етув бермаган,
Илму одоб курмаган,
Дунг буйин бандаман,
Мен русиё, бергин мадад.

Оғзим қурсин беулчов,
Доим ишим булганга дов,
Сари бобом бунда пайров,
Қора бобо, бергин мадад.

Чиқдим Бадбахтнинг белига,
Борай деб Хунхор элига,
Балоларингнинг қўлига,
Отма, худо, бергин мадад.

Хато қилдим кетиб катта,
Энди тилим муножотда,
Биқиб ётган ҳар бугатда,
Ётмиш бало, бергин мадад.

Гуругли қолмасин ҳайрон,
Қўлим тутгин, Қодир мавлон,
Изолаганим Аваз углон,
Хатарлардан бергин мадад.

Нарироққа қараб, бир тўда кўк чодирларни кўриб, Гиркўкни шу кўк чодирларга қараб ҳайдабди. Шунда олдидан Хизир Илёс, Говсул-Ғиёс, ун бир имом, қирқ чилтонлар чиқиб: — Эй, шошма, Гуругли султон, ўзингсан марду майдон. Сен Чамбилдан чиқаётганингда

катта кетганлигинг учун олдиндан етмиш икки бало кундаланг бўлиб чиққан эди. Бизлар келиб барчасини тарқатиб юбордик. Ана, атрофингга қара. Худди туман тарқалгандай балолар кучиб борапти. Энди қўрқма, Гуруғли. Авазхоннинг аслини билсанг, Булдуруқ қас-соб деганнинг угли бўлади. Етти яшар пилласида бола-лар билан уйнаб юрганида, Хунхоршоҳ овдан келаётиб, Авазхонга кўзи тушган. Авазхон олма юзли, қуралай кўзли, бир сулувгина юлдузи иссиқ бола булганлиги учун Хунхоршоҳ болани ўзининг суҳбатига лойиқ ку-риб, болалардан «Бу кимнинг боласи», — деб сўраган-да, болалар: «Шу ерлик Булдуруқ қассобнинг бола-си», — деб жавоб берганларидан кейин, орадан бир-икки кун ўтиб, Хунхоршоҳ зўрлигини билдириб, ҳук-мини равон қилдириб, Авазхонни олдириб, ўрдасига келтириб, ўзига маҳрам қилдириб қўйган. Булдуруқ қассобни бўлса, жами Хунхордаги қассобларга бобо қи-либ қўйибди. Авазни Хунхор шоҳнинг олдидан олиб чиқмоқ жуда қийин. Аммо «Қиз палахмоннинг тоши», деб бир сабаб билан туркмандан Гулойим деган қиз шу Булдуруқ қассобга тушган. Авазхоннинг энаси ана шу Гулойим бўлади. У туркмандан кетаётганида, Қўнғир-бой деган ёш бир укаси бор эди. Энди сен шу Қўнғир-бой булиб борсанг, Гулойимни кўрсанг, Авазхонни қўл-га олсанг, — деб бир неча сипоҳилик таълимларидан бериб, Хизир бобоси шу белда Гуруғли султонга фотиҳа бериб қолди.

Ана энди Гуруғли султон Бадбахт тогидан ошиб, бундай қиялаб Ҳазар денгизга яқин атрофдан тушиб, жуда бир овқат егиси келиб қолиб, чўпонларнинг маткатагига¹ бурилиб, шу ерда жой берсанглар, бир кеча қўноқ булиб кетсам, — деб чўпонларга қараб, бир сўз деди:

Лолувлашган қизилбошли чўпонлар,
Меҳмон келди, марҳабочи бормидир.
Жангал ичра отарин суриб юрганлар,
Қўноқ келса, марҳабочи бормидир.

Чиқинглар, эй дўстлар, тушиб ўтаман,
Кунсанглар, бир кеча шунда ётаман,
Кунмасанглар, бир чой ичиб кетаман,
Меҳмон келди, марҳабочи бормидир.

¹ Чўпонларнинг ялпоқ тош билан устини ёпиб қўйган чайлачаси (Бахши изоҳи).

Сўйлаш, деб турган мендай бек булар,
Жумард одам меҳмон келса, тик булар,
Ҳориганнинг қад-қомати бук булар,
Меҳмон келди, марҳабочи бормидир.

Одам сигмас маткатаклар тормидир,
Маткатакнинг олди-бети жармидир,
Чупонлар меҳмонга дуст-ёрмидир,
Меҳмон келди, марҳабочи бормидир.

Чупонларнинг кутаргани дуқ булар,
Дуқ ичган чупонлар соглаб шўх булар,
Чой пулинг сурасанг, биздан нақд булар,
Меҳмон келди, марҳабочи бормидир?!

Бу сўзни чупонлар Гўруғлидан эшитиб, ҳеч тилига тушуна олмай, охири қаллаларини чайқаб, билтанглашиб, маткатакига кириб кетдилар. Гўруғли султон отидан тушиб, Гиркукни бир дарахтга боғлаб, қани булар нима қилишаётган экан, деб маткатакка кирса, беш чупон бир тўқлини пишириб, катта бир чоро тобоққа сузиб олиб, энди емоқчи бўлиб турган экан. Гўруғли султон ҳам ҳов йўқ, дов йўқ, гўштдан олиб ей берди. Бир пилла чупонлар қараса, бу келган одам ҳар олганда нимча гўштни олиб оғзига солиб, почирлатиб, суягини ҳам чайнаб, майдалаб юбориб, мойини шимиб, бу ёғини маткатакдан далага қаратиб туфлаб юбораётир. Тўқлининг гўштининг баракаси қочиб, ўпирилиб, озаёиб бораётир. Буни кўриб, чупонлар ўз тилларида чийиллашиб, бу ёвмит гўштнинг барини қуритди, ўзимиз тўймай қоламиз, дейишиб, бир хили мушти билан, бир хили таёқ билан Гўруғли султонни бошинг демай, кўзинг демай, ура бердилар. Лекин Гўруғли султон чупонларнинг урганига парво ҳам қилмай, бир тўқлининг гўштини жовлик тушириб олиб: — Қани, энди қўлларингнинг қичуви қондими, уриб бўлдингларми, ё бўлмаса маткатак-паткатакларинг билан қушиб ағдариб ташлайинми, — дебди, чупонлар ундан бадтар чийиллашиб, Гўруғли султонни ясай берди. Шунда Гўруғли султон қараса, маткатакнинг чеккасида бир қорин тўймуч¹ турган экан. Қориннинг оғзини очиб олиб, бир бошидан еб тамом қилиб, бир нав қавзланиб

¹. Тузқоқ қилиб қовурилган гўшт (*Бахши изоҳи*).

олиб, энди қизиб, чўпонларни қайтариб барини урибди, чўпонлар додлаб маткатакдан далага қочиб чиқдилар. Шунда остида куккина йурга, хуржингинаси тула, куккина чакманли Гамбик чўпон келиб қолиб, узанги-часига оёққинасини тираб, Гурўгли султонга қараб, талтайибгина бир сўз деди:

Ол-ол булсин, ол-ол булсин, ол булсин
Еганинг гушт булсин, ошинг бол булсин,
Кук от миниб кукда юрган сипоҳи,
Сурайман, сурайман, сизга йул булсин?

Пулатдандир сари ёйнинг чегаси,
Булдуруқдир бу молларнинг эгаси,
Бу ер булса мамлакатнинг чеккаси,
Сурайман, сурайман, сизга йул булсин?

Бу ерлар бир кенгиш яйлов бўлади,
Ҳар бир сойи қура қуйга тулади,
Бу ерларга мол йўқотган келади,
Сурайман, сурайман, сизга йул булсин,
Сипоҳи, исмингиз нима бўлади?

Гамбик дер мен узим чўпонлар боши,
Бўйнимда уларнинг нониман оши,
Адашиб бу ерга, эй, келган киши,
Сурайман, сурайман, сизга йул булсин,
Келганнинг битади узимдан иши.

Шунда Гурўгли султон қараса, бир гамбиккина¹ чўпон, йул булсин, деб турибди. Гурўгли султоннинг аччиги тарқалиб: — Эй, кўп беаза чўпонларингга йўлиқиб қолдим. Бари беадаб ўсган чўпонлар экан. Сипоҳи билан баробар бўламан, деб бари ўз гуноҳи ўзи билан таёқ ейди. Мен албатта бу ерга қуруқ келганим йўқ. Ана бетда менинг отам Булдуруқ қассобдан олтмиш қўйни фойда шерикка олиб боққан эди. Бир-икки йилнинг ичида олтмиш қўй кўпайиб мингга етди. Шунинг беш юзини отам менга топшириб, шу қўйларни сен Булдуруқ қассобга элтиб бер, бўйнимдан соқит бўлсин, — деди. Бир чўпоним қўйларни нариги сой билан ҳайдаб бораётир. Булдуруқ қассоб қўйларидан хабар

¹. Ешлиқда дардга учраб, қорни дуппак бўлиб, ўсмай қолган одам (*Бахши изоҳи*).

олгани чиққан эмиш, деб эшитган эдик. Шуйтиб, мен бу ёққа бурилиб келган эдим. Билсам, сенинг келаётганингни биров кўриб, Булдуруқ қассоб деб хабар берган экан. Ана энди десанг, жўра, шу отим билан, шу сипоҳи кийимларим билан Булдуруқ қассобнинг олдига қандай боришимнинг ҳисобини топмай қолдим. Менинг бу от, тўнларимни олиб, сақлаб турсанг, менга Булдуруқ қассобнинг олдига бориб келганимгача шу уйингдаги босма чакманингни бериб турсанг, — деса, Гамбик чўпон: — Бу чакманни биласанми, буни йигирма икки тангага олганман. Сенга бериб бўпман бу чакманни, сипоҳи бўлсанг, ўзингга, менга нима. Булдуруқ қассоб ҳар нимани кўнглига оладиган одамнинг хилидан эмас. Борсанг, ана шаҳар, ўн тошлик йўлда кўриниб турибди, — деб носини чекиб турибди. Гўрўгли султон қараса, бу Гамбик чўпондан иш битмайдиганга ухшайди. Йўлда бошқа бирор жойдан ишимни тўғрилаб оларман, деб Хунхор шаҳрига қараб кета берди. Йўлда бир чайлада учта акали-укалилар битта қовунни уч коса қилиб: «Сеники катта бўлди, меники кичкина бўлди», — деб жанжаллашиб ётибди. Гўрўгли султон ўтаётди: — Ҳай, йигитлар, шаҳарга қанча йўл қолди, — деса, улар: — Ҳе, маҳмадана, шу вақтгача шаҳарни билмаган қандай аҳмоқсан», — деб тайтулушлик қилиб, яна ўзлари қовунга талаша бердилар. Гўрўгли султон: «Бундай тайтулушлардан шаҳарни сўраган мен аҳмоқ», — деб нарёққа қараб ўтиб кета берди. Тахминан Хунхор шаҳрига беш тошлар қолганда мингта чоқли семиз қўйларни боқиб юрган бир чўпон бобога кўзи тушиб қолиб, шундай бурилиб бориб, чўпондан йўл сўраб, бир сўз деди:

Туманли қор экан тоғларнинг бели,
 Тўкилибди бунда ўланлар гули,
 Узоқдан келувчи мен бир йўловчи,
 Қанчалик йўл қолди Хунхорнинг эли.

Гапирса, очилар одамнинг баҳри,
 Тумтайган кишининг кўп булар қаҳри,
 Узоқдан келаман бўлиб йўловчи,
 Бобо, қанчалик йўл Хунхорнинг шаҳри.

Ора йўлда олд-ортима қарайман,
 Савлат билан шомуртимни бурайман,

Узоқдан келаман бўлиб йуловчи,
Бобо, сиздан шаҳар йулин сўрайман.

Сузлаган сўзларим сўзнинг сараси,
Булдирайди, кўринади қораси,
Узоқ экан бу тоғларнинг ораси,
Толиқиб келаман бўлиб йуловчи,
Қанчалик йўл қолди Хунхор дараси.

Йўл кезгувчи бир йўловчи бўламан,
Жуда узоқ элатлардан келаман,
Шаҳар олис бўлса, кун ҳам кеч бўлди,
Кунсанг сенга меҳмон бўлиб қоламан.

Бу сўзни эшитиб, Чупон бобоси аччиқланиб: — Ҳай, йўловчи, ҳали сени йўлдан адашган десам, сен баҳона қилиб меникида қолиб, кечаси қўйларимни ўғирлаб ҳайдаб кетмоқчисан. Ҳа, биласанми, ҳали мен кимман. Мен Хунхор юртида номи чиққан Булдуруқ қассобнинг чупони бўламан. Орқам зўр, эсингнинг борида шаҳарга жўнаб қол, — деб таёгини кўтариб, Гўрўгли султонга қараб, ўдағайлаб кела берди. Аслида Булдуруқ қассоб сўядиган сатта бўрдоқи қўйларни шу бобойга боқтириб қўяр эди. Шаҳарга яқинроқ жойларда боқиб, ҳар замонда Булдуруқ қассобга йигирма, ўттиз қўй ҳайдаб бориб бериб юрар эди. Бу бобойи қўрғур «Ишқ мижози ишқи ҳақиқийга элтиб қўяр эмиш», деган тутумда руҳбозлик қилиб, чупонлигига ҳақ олмаса ҳам, ҳар замонда Авазхоннинг бир дийдорига қараб, маст бўлиб юрадиган эди. Шунда Гўрўгли султон Чупоннинг авзоини бузуқ кўриб, Гиркўкдан тушиб, чупонга кўзини олайтириб, силласини қотириб, ерга чалқарта қилиб ётқизиб, кийимини шилиб олиб, унинг кўкрагидан Гиркўкни бостириб, Гиркўк отига қараб: — Мен Хунхорга бориб келганча сен шу чолга қоровул бўлиб тургин, — деб шу сўзни айтди:

Хунхор бориб, боз келгунча,
Шу бобога боқиб тургин.
У ён, бу ён тибирласа,
Миясидин қоқиб тургин.

Қимтиб қўйгин қимирлатмай,
Қўл-оёгин тибирлатмай,
У ён, бу ён гибирлатмай,
Шу душманга боқиб тургин.

Кукрагидан босиб тургин,
Боқар йулин тусиб тургин,
Икки қулин қисиб тургин,
Шуйтиб шунга боқиб тургин.

Қора кўrsa, бақирмасин,
Одам куриб чақирмасин,
Ҳар ён боқиб ақирмасин,
Шу душманга боқиб тургин.

Асло кўзин очирмагин,
Қулларини ечирмагин,
Гофил қолиб қочирмагин,
Баччагарга боқиб тургин.

Гуруғли дер қайнаб тошиб,
Хунхор борай қирлар ошиб,
Бир мақсад йулига тушиб,
Чир атрофинг душман эли.
Чувиллаб ётган лолулашиб,
Жоним, хушёр булиб тургин.

Алқисса, бу сўзларга эсли безабон тушуниб, чол бобони қимминг-қираб босиб турди. Гуруғли султон Гиркўк отига ишониб, чўпон бобога қоровул булиб туришни тайинлаб, ўзи чўпон бобонинг кийимини кийиб, сигмай тариллаб йиртилиб кетган жойларини шардоз билан илдириб, қўйларнинг энг семиздан тўрт юзини саралаб, айириб олиб ҳайдаб, жуда бемаҳал ярим кечаларда Хунхор шахрига етиб борса, аллақачон дарвоза қамалиб, балки бобо қўрбоши уч-тўрт агнаб ухлаган экан. Шунда Гуруғли султон бобо қўрбошига қичқириб, дарвозангни оч, деб шу сўзни айтди:

Дўстлар, шундай экан фалакнинг иши,
Хатодир одамнинг фалонман дейиши,
Виз бир чорва булиб чўл кезган киши,
Уёнгин, бормисан, бобо қўрбоши.

Бу дунёнг экандир қаллоб гузари,
Биров уйда, бир даштда гезари,
Кўп қўй олиб келгандирман бозорга,
Очгин дарвозангни, бобо қўрбоши.

Мен бир даштда юрган чорва бўламан,
Тонг маҳалда қўйим бозор соламан,
Киргизмасанг тақрон бузда қоламан,
Очгин дарвозангни, бобо қўрбоши.

Ҳар дойим пухтадир туркманнинг иши,
Олдида қўраси ёз билан қиши,
Қора совуқ экан шаҳарнинг таши,
Очгин дарвозангни, бобо қўрбоши.

Одамларнинг бари қизилбош кофир,
Бу овлоқ далангда кўпдир киссавир,
Мен бир ую қирни билмас мусофир,
Очгин дарвозангни, бобо қўрбоши.

Тақрон далада қўйлар қолди-да,
Фалакнинг гардиши шундай булди-да,
Агарда молимдан битта йўқолса,
Сендан тўлатаман подшоҳ олдида,
Очгин дарвозангни, бобо қўрбоши.

Бу сўзни Гўрўгли султондан бобо қўрбоши эшитиб, ўзининг одамларига қараб: — «Ўзбакка салом бердим, қирқ танга товон бердим», деган бу бир худонинг қизил кўзли балоси эканми, дейман. Шу вақтлар нима кўп, — уғри-киссавур кўп. Агар молларидан йўқолгудай бўлса, бу ўзбак подшонинг олдига бориб, марғоба қилишдан ҳам тоймайди. Тонг отса, бозор куни. Ўзи ҳам бу қўйларни ҳайдаб бозорга борганча тонг ҳам бузариб қолади. Қўйинглар шу баччагар утиб кетсин, дарвозани очиб юборинглар, деб дарвозани очдириб юборди.

Ана энди Гўрўгли султон шаҳарга кириб, йул-йўлакай кўзини илдириб, айни бозор қизиган пилла Хунхор шаҳрининг бозорига кириб, қўйларни ҳайдаб, қўй бозорига бориб турди. Шунда Гўрўгли султон бозорда гартак туриб, ичи қизиб, диқ бўлиб, бир думсакка чиқиб, теварак-атрофга қичқариб, бир сўз деди:

Эй, қассоблар, харидорлар,
Келинг, дўстлар, арзон қўйга,
Биродарлар, талабгорлар,
Келинг-келинг гўштдор қўйга.

Қўйим ҳайдаб қанча сойдан,
Ўтиб келдим қирдан, уйдан,

Савдолашиб мендай бойдан,
Олинг, дўстлар, арзон қўйдан.

Сўзлаб турган сизга ўзим,
Бариси қўй, йўқдир қўзим,
Арзон баҳо, бирдир сўзим,
Олинг, дўстлар, арзон қўйдан.

Қўй сотаман арзон баҳо,
Келинг бари қассоб ога,
Туркманларда бир нақл бор,
Таваккали сен бил худо.

Олинг, дўстлар, арзон қўйдан,
Сўзларимнинг бари ҳаққон,
Кела беринг, даллол чаққон,
Олинг, дўстлар, арзон қўйдан.

Қунғирбой дер менинг отим,
Асли туркман усган юртим,
Евмитдандир уруг-зотим,
Олинг, дўстлар, арзон қўйдан.

Гуруғли султоннинг бу сўзини эшитиб: «Қуп қўй билан бозорга бир анойи ўзбак келиб қолибди. Қўйлари жуда семиз. Буни бошқа харидорларга кўрсатмай, қўйларини алдаб, арзонгина баҳо билан олмоқ керак. Бундай қулай гагирдак қаерда бор», — дейишиб, бир неча ялманглаган қизилбош қассоблари йиғилиб: — Ука мана бу қўйинг неча танга? Мана буниси-чи? — деб гужурлашиб қолдилар. Шунда Гуруғли султон қассобларга қараб: — Ҳов, акалар, мен бир чўлда юрган чорвадор одамман. Бозорларингни кўриб-билиб юрганним йўқ. Каттаси-кичиги, семизи-ориғи ичида. Ўн тангадан ола беринг, — деди. Шу вақтлар бозорда қўйнинг семизи йиғирма танга эди. Буни эшитиб, қассобларнинг ичи шувиллаб, томоғи гимиллаб кетди. Ҳар қайси ҳар ёқдан: — Ука, бўлмаса, менга ўн қўй учун нақд пулингни ол. Даллол келиб бозорни очгандан кейин қўйларни берасан, — деса, яна бирови: — Ма, беш қўйга, — олти қўйга, — деб ҳар ёқдан гужурлашиб, Гуруғли султоннинг қўйнига пул тиқа бошладилар. Шунда қассобларнинг ичида бир донишманд кўса дегани бор эди. У қассобларга қараб: — Ҳов, биродарлар, таваккали бунга ҳа, деб пул бера бердинглар. Охирини

уйламайсизларми? Мабодо бу бир тентак ёки бир беоқибат, беобруй одам чиқса, нима қиласизлар? Аввал бунинг бирор танишини билмак керак. Ундан кейин у танишини бунинг сиртидан эҳтиёти кафил, деб қўймоқ керак. Ундан кейин ишини битирмак керак, — деб қолди. Қассоблар донишманд кўсадан бу сўзни эшитиб: — Ҳа-ҳа, тўғри. Айтмоқчи аввал бунинг танишини билиб олмоқ керак. Ука, сен ўзинг бу шаҳарда бирор кишини танийсанми, — деб Гўругли султоннинг теварагини ола бердилар. Шунда Гўругли султон: — Нега мени бирон-та ҳам одами, ошнаси йўқ, деб камситмоқчисизлар, — деб қассобларга қараб, шу сўзни айтди:

Бекоранги бу ерларга келмайман,
Бозорингда ҳеч кимингни билмайман,
Ҳар нима дейберманг бунда, қассоблар,
Шаҳарингда ёлғиз булиб қолмайман.

Мен туркманман, ўз ишимни биламан,
Бозорингга қўйим ҳайдаб келаман,
Ҳар нима дейберманг менга, қассоблар,
Бир катта одамга қайин бўламан.

Эй қассоблар, юрагингиз бунча тор,
Бугун келиб бўлдим сизларга дучор,
Ҳар нима дейберманг менга, қассоблар.
Бу шаҳарнинг каттасидан язнам бор.

Қўй ҳайдаб шаҳрингга келмайман қуруқ,
Билгандан сўрайман бунда йўл-йўруқ,
Ҳар на деб ўтлайберманг, қассоблар,
Язнамнинг исмини дерлар Булдуруқ.

Қунғирбой дерлар менинг отимни,
Така-Евмит дерлар ўсган юртимни,
Ҳар нима дейберманг менга қассоблар,
Қўйинг сот, деб олиб олди-ортимни.

Гўругли султондан бу сўзни эшитиб, қассоблар кейин тис булишиб: — Ҳай, ука, қайси Булдуруқни айтасан? — дейбердилар. Бир пилла пушт-пуштлаб, одамларни ёриб, саман йўрга остида, беш юз қассоб олдида, шамолига бозор дириллаб, қўй бозорига Булдуруқ қассоб келиб қолиб, Гўругли султонга: — «Қани, ҳов бола, қўйларни неча пулдан деб турибсан» — деб юзлана

берди. Шунда донишманд кўса Булдуруқ қассобга қараб: — Тақсир, бунинг гаплари қизиқ. Бу шаҳарнинг каттаси Булдуруқ деган язнам бор, деб турибди, — деди. Булдуруқ қассоб донишманд кўсага: — Тўхта-тўхта, бу узбак билан ўзим бир сўзлашиб, кўрай-чи. Ҳов, ука, сенинг бу шаҳарда Булдуруқ қассоб деган язнамг булса, опангнинг исми нима эди, — деб Гуруғли султондан сўради. Шунда Гуруғли султон Булдуруқ қассобга қараб, бир сўз деди:

Ёшлигимда етим қолдим отадан,
Ундан кай туркманда бўлдим мен чўпон,
Бугун сизни кўриб бўлдим беармон,
Шукрилллоҳ, етказарсиз опамга.

Одам бўлиб туркман элда мол қилдим,
Сўраб-сўраб опам дарагин билдим,
Шуйтиб дийдор тортиб бу ерга келдим,
Шукур энди, етказарсиз опамга.

Ёшлигимдан чекар эдим кўп войим,
Бизга айролиқни солган худойим,
Язнамни дейдилар бунда Булдуруқ,
Опамнинг исмини дерлар Гулойим.

Ёшлигимдан кору борим доду вой,
Шу аҳволга солган мени бир худой,
Опамнинг исмини дерлар Гулойим,
Менинг номим сўрсанг, дейди Қунғирбой,
Шукур энди, етказарсиз опамга.

Чулистонда чўллаб шуйтиб юрибман,
Шунча қўйни буён ҳайдаб сурибман,
Сизни кўриб бундай катта бозорда,
Язнамми, деб тахмин қилиб турибман.
Умидим шу, етказарсиз опамга.

Ана шунда Булдуруқ қассоб Гуруғли султоннинг сўзларини эшитиб: — Эй, баракалла, ёрқиним. «Танимасни сийламас», деган. Шуйтиб опангни ахтариб келиб қолдингми? Жуда сара қилибсан-да, ёрқиним. Опангнинг Қунғирбой укам, деб кўз ёши қилиб юрганларидан гойибона сени таниб юрар эдим. Опангнинг худойга қилган нолишлари қабул бўлган экан. Ҳали

сен билмайсан, Авазжон, Болойим деган жиянларинг бор. Балки ҳали замон Авазжоннинг ўзи келиб қолар, — деб мулойим сўйлаб қолди. Аллақачон бир қас-соб Авазжоннинг қалпоқ бозорида юрганида учрашиб, туркман юртидан Қўнғирбой деган тоғанг келибди, деб хабар берибди. Бир пилла қундузи телпак бошида, айни ун уч ёшида, бир сулув-сувори от остида Авазжон қўй бозорига кириб келди. Булдуруқ қас-соб: — Кел, болам, тоғанг билан куриш. Лекин, болам, сен сипоҳи усгансан. Таги тоғангнинг кийган кийимига ҳайрон бўлиб юрма, — дейётир. Шунда Гурўгли султон ҳам дар-ров Авазжонни: — Эй, айланай, жияним, эсонмисан, омонмисан, — деб отнинг устидан кўтариб олиб, олма-дай қилиб қўйнига солиб қўйди. Авазжон жуда сипоҳи қайриқ бўлиб, баданига битта ҳам кир утирмай усган бола эмасми, шоли чакманнинг бидирмоқлари гулдай танига ботиб, тезроқ буни йўқот, деб Булдуруқ қас-собга қараб, бир сўз деди:

Эрисин, тоғларнинг қори эрисин,
Ҳар банда олгани билан қарисин,
Чакмани бағримдан ўтиб боради,
Қув ўзбекнинг кийган тўни қурисин,
Тезироқ йўқотгин буни, отажон,

Тоғларнинг тепасин чалганми туман,
Башараси қурсин бунинг, кўп ёмон,
Кир иси анқиди бундан шу замон,
Тезироқ йўқотгин буни, отажон.

Чакмани кўксимга тошдай ботади,
Тоғам эмас, ота, уйинг хатоди (р),
Кир қўлиман эғнимдан бир тутади,
Тезироқ йўқотгин буни, отажон,

Шуйтиб ҳам юрарми ўзбек булмаса,
Қўссийб тутибон қўлига ҳасса,
Тўрт юз қўйни олдиға солиб нетади,
Яхшироқ бир йўрга олиб минмаса,
Тезироқ йўқотгин буни, отажон.

Қўсқиган бошида қозондай телпак,
Кийган чакмани ҳам юллуқи дилпак,
Шунча қўйни олдиға солиб нетади,

Бир йўрга минмайин шўрли бу ўзбак,
Тезироқ йўқотгин буни, отажон.

Қиргий деган қуш ултирар қияда,
Какликлар чарх урар тогда уяда,
Асли кун кўрмаган ўзбек бўлмаса,
Шунча йўлдан келармиди пиёда,
Тезироқ йўқотгин буни, отажон.

Қулоқ солгин бу боланинг зорига,
Ҳайронман мен бунинг кору борига,
Тоғанг дейсан шундай ифлос гандани,
Бу келгандир Авазингнинг шўрига,
Тезироқ йўқотгин буни, отажон.

Ана шунда Булдуруқ қассоб Авазхоннинг буйтиб безовта бўлаётганини билиб: — Ҳай-ҳай, тоғанга беҳурматлик қилма. Сен ўзбекнинг кийимини ҳисобга олма. Булар шундай қўсқи кўрингани билан кўп олийҳиммат одамлар бўлади. Сен ҳар доим шоҳнинг олдида ўтириб жуда қуруқ, сув юқмас бўлиб кетгансан. Энди, ўғлим, кўп тезлик қила бермай, тоғанни уйга олиб бориб, энанг билан кўриштир. Бечора шундан шунга опасининг дийдорига интиқ бўлиб ҳориб, чарчаб келган, бир дийдорлашсин. Бор энди, одам буйтиб тез бўлмайди-да. Тоғанга малол келади, демайсан, — деб Гуруғли султонни Авазхонга қўшиб ҳовлисига жўната етиб: — Қўнғирбой, қўйларга кашал бўлмай ҳовлига бора бер. Мен узим қўйларни сотиб, пулини узинга элтиб бераман, — деса, бир хил қассоблар: — Тақсир, мен Қўнғирбойнинг узига ун қўйга пул бериб эдим, — мен олти қўйга, — мен беш қўйга, деб Булдуруқ қассобнинг теварагига йигилиб қолдилар. Ана шуйтиб, Авазхон отли, Гуруғли султон пиёда Булдуруқ қассобнинг ҳовлисига етиб бордилар. Шунда Авазхон ичкарига кириб, энасига қараб, бир сўз деди:

Эна, туриб бунда келгин,
Туркман элдан уканг келди,
Чўллар кезиб, молин ҳайдаб,
Ҳориб-толиб уканг келди.

Ҳар кимдан дарагинг олиб,
Ора йўлда ҳориб-толиб,
Кўп қўйни олдига солиб,
Туркман элдан уканг келди.

Қушиқ айтиб, улан сўзлаб,
Чулларда бутадай бузлаб,
Шундан шунга сени излаб,
Туркман элдан уканг келди.

Неча-неча беллар ошиб,
Гоҳи-гоҳларда адашиб,
Бир сени деб тўлиб-тошиб,
Туркман элдан уканг келди.

Қанча дашт-ёвон кезиб,
Бунда кепти, озиб-тўзиб,
Бир сени деб кунглин бузиб,
Туркман элдан уканг келди.

Йул-йулакай багрин доглаб,
Бир сени деб зор-зор йиглаб,
Гоҳиларда ўзин сақлаб,
Туркман элдан уканг келди.

Қўнғирбой дер ўзин оти,
Ёвмит эмиш асли зоти,
Чўллик эмиш ўсган юрти,
Туркман элдан уканг келди.

Авазоннинг эшит сўзин,
Кузинга менгзатдим кузин,
Қўнғирбой дейдикан ўзин,
Туркман элдин уканг келди.

Шунда бу сўзни Гулойим Авазон ўглидан эшитиб, силласи қотиб, хушини йўқотиб, юраги қизиб, боши айлангандай бўлиб кетиб, югуриб ташқари ҳовлига чиқиб: — Вой, Қўнғирбой жоним, бормидинг, айланай. Сени ҳам кўрар куним бор экан, — деб йиглаб қучоғини очиб, бечора Гулойим Гуруғли султонга ўзини отибди. Гуруғли султон ҳам опажон, деб жўртагадан йиглаб, Гулойим билан қучоқлашиб, йиглашиб турибди. Бечора Гулойим булса меҳр билан Қўнғирбой деб қучоқлаб, Гуруғли султонни дим қўймайди. Гуруғли султонни булса, шайтон қитиқлаб бораётир. Гулойим ўзи ҳам очари қочмаган, кўкраги иссиқ, семиз аёл эди-да. Шундай қилиб, Гуруғли султон Гулойимни қимтиб-қимтиб бирикки қучоқлаб олибди. Гулойим бечора булса, узига

келиб: — Ука, эсим қурсин, ўсган юртларимни сўрамабман, — деб Гўруғли султонга қараб, бир сўз деди:

Ўйласам бу дунё овдим замони,
Баланд беллар гоҳи-гоҳи тумани,
Бирин-бирин, ука, энди сўрайин,
Болаликда ўсган эллар омонми?

Кукламлар яшаган туркман чуллари,
Атир анқиб ётган баланд беллари,
Кукланг, така, ёвмит, сари эллари,
Салқин елли Асқар тоғлар омонми?

Қулоқ сөл Қўнғирбой айтган сўзима,
Ғам билан саргайган гулдай юзима,
Ўйлай берсам ёш келади кўзима,
Катта-кичик қадрдонлар омонми?

Унутай деб қўйдим туркман тилини,
Эшитаман обод Чамбил белини,
Менга солган айрилиқнинг хилини,
Ҳамма кўрган оғайнилар омонми?

Қатор-қатор нори билан луклари,
Кампирлари, қизу келинчаклари,
Фуқаро, чўпони, бобо беклари,
Юрт эгаси Гўруғлибек омонми?

Шунда Гўруғли султон Гулойимдан юрт эгаси Гўруғлибек омонми, деган сўзини эшитиб: — Эй, опа, ундай дема, Гўруғли бизга душман. Уни ҳеч овлоқда учрата олмай юраман. Агар уни бир овлоқроқ жойда учратсам, гуштини бурдалаб итларга берар эдим, — деди. Шунда Гулойим Гўруғли султонга қараб: — Ундай дема-да! Ука, ҳали сен ёшроқсан, куп нарсани билмайсан. Ўзингдан чиққан каттани ўзингга душман биласан. Ҳали сен элингнинг қадрини ҳам куп билмайсан. Чулда ҳеч нарсани билмай ўсган укам. Мен ҳам Туркманда вақтимда сендай эдим. Энди бу Хунхорлик бўлиб, битта уругдошим кўрмай, элимни, халқимни соғиниб ўз халқимнинг қадрини билдим. Сен Гўруғли менга ёв дейсан. Мен бўлсам, фалон қўрғонни Гўруғли талаб, қириб — жуйиб кетибди, деб эшитсам, кўйлагимга сигмай, қувониб кетаман. Киши элида қол-

ганлик шундай булар экан, Қўнғирбойжон, деб Гуруғли султоннинг остига тўққиз қабат кўрпа тушаб, тўққиз хил таомни дастурхонга келтириб қўйиб, Гулойимнинг ўзи чою мурабболарни тайёрлаш билан овора бўлиб юрганида, Авазхон чой сузиб бериб ўтирибди. Шунда Гуруғли султон Авазхонни кўтариб, олмадай қилиб тиззасига ўтиртиб, димоғи чоқ бўлиб: — Авазхон, сени Туркман юртига олиб борсам, Чамбилни томоша қилдирсам, Гиркўк деган отимни сенга берсам минармидинг, — деб Хунхор юртида эканлигини унутиб, бир сўз деди:

Қаддингдан айланай, эркам Авазхон,
Сендай тоза улни кўрмамиш даврон,
Аваз дилим, сўзлай сенга бир замон,
Минасанми, жоним, Гиркўк отимга?

Олиб кетсам сени асли юртимга
Такаёвмит отли мамлакатимга,
Қулоқ сол, жон Аваз, арзу додимга,
Минасанми, жоним, Гиркўк отимга?

Ўйласам, кўп ўйлар келади дилга,
Бундан борсак Аваз Туркмандай элга,
Иккаламиз кирсак шаҳри Чамбилга,
Минасанми, жоним Гиркўк отимга?

Сайрлар айласанг Асқар тогинда,
Гул искаб, гул искаб чаман богинда,
Ўйнашиб йигитлар сўлу согинда,
Минасанми, жоним, Гиркўк отимга?

Гиркўкимнинг ҳаргиз тенгу жойи йўқ,
Хон отангнинг битта кўнгил хўйи йўқ,
Гуруғлининг сандан бошқа ўйи йўқ,
Минасанми, болам, Гиркўк отимга?

Бу сўзни Авазхон эшитиб, Гуруғли султоннинг тиззасидан отилиб, ерга тушиб, кучага қараб югуриб, ўткинчиларга қараб, халойиқлар, келинлар, дарров хабардор бўлинглар, бизникида душман бор, — деб қичқириб, бир сўз деди:

Эй, ёронлар биродарлар,
Бизникига йигилиб келинг,
Евуз душман ўтирибди,
Баччағарни тутиб олинг.

Суз айтади мендай углон,
Сузларимни деманг ёлгон,
Чакмон кийиб чўпон булиб,
Ўтирибди ёвуз душман.

Эй, ёронлар, келинлар, ҳой,
Ҳеч қурқмай, бепарвой,
Гуруғлибек кеп утирди,
Отини қўйиб Қунғирбой.

Шуйтиб эбин кетирарми,
Ўз ақлини йитирарми,
Ўзи булиб бизга душман,
Яна келиб ўтирарми?

Бир улови йуқ остида,
Ҳанжари ҳам йуқ устида,
Гадой сифат айёр булиб,
Билмам келган ким қасдида.

Асли туркман, туси бузуқ,
Кўзи қизил, бурни ёзиқ,
Уйга келиб утиргани,
Баччагарнинг жуда қизиқ.

Куча ёқдан биқиб утмай,
Манзилига бориб етмай,
Бизнинг уйга кеп утирди,
Ўзин айтиб, қурқмай нетмай.

Огайнилар, йиғилиб келинг,
Атрофини қуршаб олинг,
Чўпон булган пилласида,
Буни осон қулга олинг,
Аваз душман олдида, деб
Шоҳга дарров хабар қилинг.

Ана шунда Гуруғли султон Авазхоннинг авзои бузилиб, кучадаги одамларга хабар бериб, сирини очиб қўяётганидан узи оғзидан чиққан гапларига пушаймон еб: — Мени Гуруғли деб халойиққа тутиб бермоқчимисан? Мен булсам, сени тиззамга ултириб, узимни Гуруғлича билиб, узим Гуруғли булсам, Чамбил шаҳрим булса, Гиркук узимнинг отим булса, деб хаёл суриб айтган гапларимни сен чинга битибсан. Эй, бу қандай гап. Биз туркманларнинг шундай одатлари бўлади.

Ишонмасанг отидан кўра, деб Авазхонни алдаб-сулдаб кундириб қўришга қўштарди.

Шўйиб, кун реч бўлиб, Булдуруқ қассоб қўйларни сотиб, ҳама нарға қелиб келиб, қўйларнинг пулини Гўругли султonga берди. Гўругли султон пулни икки булакка бўлиб, ярмичи бозорлик, деб Гулойимга, яна бир ярмичи қийим-кечаклик, деб Болойимга бериб: — Опа, Авазхонга ҳеч нима бермади, деб кунглингга келтириб ўтирма. Мен йўлда келаётиб, ҳайдашга қийналиб, тўрт юз семиз қўйимни бир чўпонга тайинлаб ташлаб келдим. Шундан икки юзини Авазхонга энчи деб ният қилганман. Худо хоҳласа, эртага Авазхоннинг ўзи менинг билан бирга саҳрога чиқса, уша тўрт юз қўйдан икки юзини ўзим кетишга йўл харжи қилиб кетсам, — деб Булдуруқ қассоб, Гулойим, Авазхонларни рози қилиб, Булдуруқ қассобникида ётиб, эрта билан Авазхонни эргаштириб, саҳрога чиқмоқчи бўла берди.

Семиз қўй дегандан кейин қассоб одамзод қолади-ми? Булдуруқ қассоб ҳам саҳрога булар билан бирга чиқмоқликка тайёрлана берди. Бурдоқи қўйларнинг ҳирси Булдуруқ қассобнинг ичини тутиб, Авазхонни мингаштириб олиб, Авазхоннинг отига Қўнғирбой миниб олар, деб Гўругли султондан олдинроқ жунамоқчи бўлаётир. Гўругли султон отдан қўрққан киши булиб баҳона қилиб, Булдуруқ қассоб йўлга чиққан булса ҳам, ҳали гидирайиб Гулойимнинг олдида турибди. Улуғ мартабали Булдуруқ қассоб кўчада гидирайиб қараб турмоқни номус билиб, Қўнғирбой орқамдан етишар деб Авазхонни мингаштирганича саман йўргасини йўргалатиб, катта кўча билан ҳайдаб кетди. Шунда Гўругли султон Гулойимга ўзини танитиб, энди Авазингдан айрилдинг, берган тузингга рози бўл, — деб шу сўзни айтади:

Уча билмай қанотингдан қайрилдинг,
Ногоҳонда қия кетиб тайрилдинг,
Рози бўлгин ҳарна берган тузингга,
Гулойимжон, Авазингдан айрилдинг.

Мен туркманман, қилар ишим биламан,
Чамбидан шу Авази деб келаман,
Аслим билсанг, бек Гўругли буламан,
Рози бўлгин ҳарна берган тузингга,
Гулойимжон, Авазингдан айрилдинг.

От чопилар баландида, пастиди,
Мард йигитнинг тулпор уйнар остиди,
Келган эдим бол Авазнинг қасдида,
Рози бўлгин ҳар на берган тузингга,
Гулойимжон, Авазингдан айрилдинг.

Бевафо дунёда уйнаб-кулай деб,
Беш кун фарзанд суйиб шодон булай деб,
Шу болангни ўзим ўғил қилай деб,
Сеникига неча қайтиб келай, деб,
Рози бўлгин ҳар на берган тузингга,
Гулойимжон Авазингдан айрилдинг.

Эшитгин, Гулойим деган сўзимни,
Гуруғли султон дер билсанг ўзимни,
Бефарзандман мана фоний дунёда,
Шуйтиб Авазхонга тикдим кузимни,
Рози бўлгин ҳар на берган тузингга,
Гулойимжон Авазингдан айрилдинг.

Бу сўзни Гуруғли султондан эшитиб, Гулойимнинг
кўзи очилиб, кучага чошиб чиқиб, Булдуруқ қассобни-
нг орқасидан Аваз боламни ташлаб кет, деб қичқириб,
бир сўз деди:

Юрагимга солган дарду аламини,
Эшитгин айлаган оҳу ноламини,
Илойим, қўй демай ўлгир имонсиз,
Ҳушинг йигиб, ташлаб кетгин боламини.

Найлайн, бағримнинг ичи ярали,
Қайга бўлса, биз ҳам кўпман борали,
Илоё, мол демай ўлгир, имонсиз
Алдаб келган одам экан Гуруғли.

Минибди, тентак чол, шайтон бўйнингга,
Насия моллар киргандай бир қўлингга,
Илойим, қўй демай ўлгир, имонсиз,
Бир бурилиб қарасанг-чи кейнингга.

Мен шўрли бошимни гамга чулғайман,
Айрилиқ дардидан бўйним тулғайман,
Илойим, мол демай ўлгир, имонсиз,
Бурилиб боқсанг-чи, қулим булғайман.

Гуруғли қўйига талабгормисан,
Еинки икки юз қўйга зормисан,
Ташлаб кет дейман-а Аваз боламни,
Нима бало ҳушинг кетиб, кармисан.

Эшитгин Гулойимнинг нолишини,
Ҳақ узи унгарсин ҳар бир ишини,
Илойим, мол демай улгир, имонсиз,
Сўзига эргашмай душман кишини.

Булдуруқ қассоб бўлса фарёдини кучанинг шов-шув
билан эшитмай, кўздан йироқлашиб кетди. Шунда
Гулойим бечора Аваз боласидан айрилишига кўзи етиб,
Гуруғли султонга қараб: — Ука, энди Авазимни сенга
топширдим. Сен ўз бовримсан, деб зор-зор йиглаб, бир
сўз деди:

Туркман элдан келган, иним Гуруғли,
Авазимни энди сенга топширдим,
Шундан бошқа борми менинг иложим,
Авазимни мен ўзингга топширдим.

Ўз бовримсан, асли, уруғдошимсан,
Султонимсан, жоним, кўзим, қошимсан,
Туркманда бир чин ишонган кишимсан,
Авазимни энди сенга топширдим.

Олиб кетиб жон боламни хор этма,
Ҳар нокасга ани дўсту ёр этма,
Термултирма, ҳар нимага зор этма,
Авазимни мен ўзингга топширдим.

Ўғлимдан айрилмоқ менга дард булар,
Авазим йулида кўзим тўрт булар,
Ишонаман туркманларим мард булар,
Авазимни энди сенга топширдим.

Иним дебон берган тузим оқлагин,
Гоҳиларда мен шўрликни йуқлагин,
Гулойим қўзисин жондай сақлагин,
Авазимни мен ўзингга топширдим.

Гулойим зор-зор йиглаб қола берди. Шунда Гуруғли
султон Гулойимга: — Хафа бўлма, Гулойимжон. Мен
бу ерга бир келиб кетадиган одам эмасман. Мени сен
худди ўзингдай билабер. Хунхор эмас, менга ул бўлса,

ҳеч вақоси йўқ, — деб тағини судраб, Авазхоннинг отига минмай пиёда кела берди. Шаҳардан чиқса, Булдуруқ қассоб отини тўхтатиб орқасига қараб турган экан. Гўруглини кўриб: — Ҳа, ёрқиним, нега пиёда келаяпсан? — деди. Шунда Гўругли: — Эй, язна, чорва одамга пиёда юришдан қулайи борми? Олдиларингизга тушиб кета бераман, деб Булдуруқ қассобнинг олдига тушиб саҳролардан ошиб кета берди. Шуйтиб, ўзи қолдириб келган қўйларининг бериги учига етиб: — Ана энди Аваз жияним отдан туш. Икковимиз қўйларни кўриб, саралаймиз, — деб Авазхонни кўтариб, ерга тушириб, юра-юра Гиркўк чўпон бобони босиб турган ерга яқинлаб қолганда, Булдуруқ қассоб нимадан сета-мол¹ олгандай, Авазхонга: — Кел, кел болам отга мингашиб ол, дей берди. Шунда Гўругли султон Булдуруқ қассобга қараб, қани, нима демоқчисан, деб бир кўзини олартириб юборган эдики, Булдуруқ қассоб қўрқиб қолди. Ана шунда Гўругли султон Булдуруқ қассобга қараб: — Бориб шоҳингга айт, армонда қолмасин, — деб бу сўзни айтиб турибди:

Эй, Булдуруқ, бориб билдир шоҳингга,
Мен бунда, савашса келсин майдонга,
Тағина қолмасин анда армонда,
Мен бунда, савашса, келсин майдонга.

Туман ётар Бадбахт тоғнинг устида,
Қўйларинг юрибди бунда остида,
Келган эдим Бол Авазнинг қасдида,
Мен бунда, савашса, келсин майдонга.

Бол Авазни энди олиб кетаман,
Чамбилбелдай шаҳримга элтаман.
Анда мен ўзимга угил этаман.
Мен бунда, савашса келсин майдонга.

Шоҳингга айт, мени номард демасин,
Бунда келсин, армонда буп қолмасин,
Йигилиб келсин, қириб ташлай ҳаммасин,
Мен бунда, савашса, келсин майдонга.

Эшитгин, Булдуруқ айтган сўзимни
Қоча берма кўриб туриб кўзимни,

¹ Чучимоқ, қўрқув (*Бахши изоҳи*).

Билмасанг, Гурӯгли дейди ўзимни
Айт, шоҳингга бунда келсин майдонга.

Булдуруқ қассоб бу сўзларни эшитиб, кўзи катта-риб, саман йўргасини ҳайдаб, олди-ортига қарамай, шаҳарга қараб қоча берди. Гурӯгли султон булса, Гиротнинг олдига борди. Чупон бобо булса, қопқонга тушган сичқондай, кўзлари косасидан чиқиб келиб, аллақачон қотиб қолган экан. Шунда Гурӯгли султон Авазхонни олдига чақириб: Кел, болам Гиротга мин деб бир нима деди:

Энди Чамбилга кетайлик,
Кел, Аваз мингин Гиротга,
Вақтли манзилга етайлик,
Жон Аваз, мингин Гиротга.

Султон отанг бунда шошар,
Келса, душманга ёндашар,
Кийган тўнларинг ярашар,
Кел Аваз мингин Гиротга.

Хунхор бизга қойил булсин,
Кунглинг отга мойил булсин,
Ҳар бир кунинг сайил булсин,
Жон, Аваз, мингин Гиротга.

Энди қайнаб жуш урайн,
Бадбахт белдан оширайн,
Қоматингни бир кўрайн,
Кел, Аваз, мингин Гиротга.

Дарёлардан кечирайн,
Сайлаб сулув қучирайн,
Сенга шароб ичирайн,
Жон, Аваз, мингин Гиротга.

Ўзим Хунхордан зиёда,
У шоҳ булса, мен ҳам шоҳ-да
Сенсан қирқ бир озода,
Кел, Аваз, мингин Гиротга.

Курганларни лол қилайн,
Ичганингни бол қилайн,
Чамбил элтиб ул қилайн,
Соқию косагул қилайн,
Жон Аваз, мингин Гиротга.

Сүз сүзлаган мендай султон,
Мен узингни қилай углон,
Чамбил бориб сургин даврон,
Қоматингдан жон Авазхон,
Кел, Аваз, мингин Гиротга.

Гуруглидир менинг отим,
Така Евмит асли зотим,
Чамбил шаҳрим, мамлакатим,
Жон, Аваз, мингин Гиротга.

Шунда Авазхон бу сүзни Гуругли султондан эшитиб, жавобига бир сүз деди:

Алдаб келган эй Гуругли,
Минмайман, номард Гиротга,
Ўгридай газангар газзоб,
Минмайман, номард Гиротга.

Шунда бир қиргин булмайин,
Жарлар уликка тұлмайин,
Елгиз узинг кўп қўшингга,
Шунда баробар келмайин,
Минмайман, номард Гиротга.

Қўшин олдини бугмасанг,
Голиб келиб борин қувмасанг,
Қон билан ханжар ювмасанг,
Минмайман, номард Гиротга.

Кўп қўшинни ўлдирмасанг,
Сойни қонга тўлдирмасанг,
Ўзим қойил қилдирмасанг,
Минмайман, номард, Гиротга.

Сузлар сенга Аваз углон,
Шоҳ қўшини хирмон-хирмон,
Шу камарда оқмаса қон,
Минмайман, номард Гиротга.

Бу сүзни Авазхондан эшитиб: — Майли углим, сен менинг ишларимни кўрмасдан менга тан бермайдиганга ухшайсан. Бўлмаса ана қирга чиқиб утир, — деб Авазхон билан иши булмай, ёв-ярогини тақиниб, Гиркўкни етаклаб, бир думсақчага чиқариб, у ёқ-бу ёққа юргизиб,

қашлаб нетиб совута берди. Унгача Авазхон Гуруғли султон чиқ, деган қирга чиқмай, балки бошқа бир Хунхорга тоза кўриниш қирга чиқиб, буридан тайсаллаган гаяк улоқдай бўлиб турди. Гуруғли султон ичида: « Ҳай, қизилбошдан яраган дим иликмайди-ёв», — деб қўйди. Энди гапни Булдуруқ қассобдан эшитсангиз.

Булдуруқ қассоб шу қочганича Хунхор шоҳнинг олдига бориб, Гуруғли султон Авазхонни алдаб олиб кетганини билдирди. Хунхоршоҳ бу воқеадан хабардор бўлиб, дарров Косаман сардорига буюриб, ўзинг билан ўн минг аскар олиб, Гуруғли хардўзнинг¹ орқасидан етиб, ўлдирмай, тирик ушлаб кел. Уни ўзим тўртта темир қозиқ билан қийнаб ўлдираман, — деди. Косаман сардор Хунхоршоҳнинг буйруғи билан ўн минг аскарни олиб, ўздан олдин бир чўлоқ саркардасини минг аскарни билан пешдов қилиб жўнатиб юбориб, ўзи қолган тўққиз минг аскарни билан шаҳар дарвозасидан чиқиб, бу ҳам жўнай берсин. Энди Гуруғли султондан эшитинг.

Гуруғли султон Хунхор шаҳридан қўшин чиқиб келаётганини кўриб, Гиркўкни зартанг-забартанг айлаб, Гиркўкка миниб чоқ бўлиб, чирпиниб турди. Бир пилла чўлоқ саркарда минг қўшинни олиб етиб келиб, Гуруғли султонни кўриб, теварагини қамсаб олмоқчи бўла берди. Шунда Гуруғли султон Гиркўкка қамчини босиб, чўлоқ саркарданинг қўшинини бир-икки айлантириб, сатта қизилбошнинг семизини саралаб, бир дақиқада юзтачасининг қалласини сапчадай кесиб ташлади. Бундай зўрликни кўрган чўлоқ саркарда шошиб табгиридан адашиб, энасини амма, деб қолган аскарлари билан Хунхорга қараб қочиб кетди.

Шуйтиб, Гуруғли султон душманларни қўрқитиб, бир сирага ҳуркитиб, энди Авазхонни отимга мингаштириб олай, деб Авазхон чиққан дўнгга борса, Авазхон йўқ. Бир пилла қараса, қирнинг нариги ёғидаги жар билан қочиб бораётир. Гуруғли султон бориб Авазхонга қараб, узангига оёғини тираб: — Ҳа, болам Авазхон, қаёққа бораяпсан? — деб сўраб, шу сўзни айтди:

Кирпи, жайралардай биқиб жар билан,
Йул булсин, Авазхон, қайга борасан,
Қизилбошинг қочиб кетди ор билан,
Эй, жоним Авазхон қайга борасан?

¹ Эшак ўгриси.

Қизилбошлар уз ҳолини билмайди,
Талтайиб туркманни кўзга илмайди,
Кейин билиб ҳеч ўзига келмайди,
Йўл бўлсин, Авазхон қайга борасан?

Қойил булсанг, туркманга тан берасан,
Чамбил борсанг, даври даврон сурасан,
Нега буйтиб жайра бўп жарман юрасан,
Йўл бўлсин, Авазхон қайга борасан?

Балли кокилингга, балли Авазхон,
Кокилингга банда бўлай Авазхон,
Юр мен билан, ўғлим қилай Авазхон,
Йўл бўлсин, Авазхон, қайга борасан?

Қойил булгин Гўрўглининг корига,
Бедовим уйнатай кўнглинг баҳрига,
Бориб даврон сургин Чамбил шаҳрига,
Йўл бўлсин, Авазхон, қайга борасан?

Ана шунда Гўрўгли султондан бу сўзни эшитиб, айёрлик қилиб: — Эй, туркман тоға, мен сендан қочганим йўқ, қизилбошдан қочаётирман. Майли энди сенга мингашаман, — деб Авазхон Гўрўгли султонга мингашиб олиб, қирнинг бу ёғига оша берди. Бу ёқда чулоқ саркарда тўққиз юз одами билан қайтиб, Косаман сардорнинг олдидан чиқиб, Косаман сардор чулоқ саркардани ҳам қайтариб, жазойил тўпларини гулдиратиб, тоғу тошни титратиб кела берди. Гўрўгли султон қўшин етишгунча уйланиб: «Энди бу Авазхонни мингаштириб юрмасам, бу Хунхорнинг қўшинига қўшилиб қочиб кетишдан ҳам тоймайди», — деб бир чилбир билан Авазхонни маҳкам қилиб ўзига қўшиб боғлаб, Гиркўкни тезлаб, қизилбош қўшинининг олдини тўса берди:

Дала-даштлар чангиб кетди,
Қулоқ кар бўп гангиб кетди,
Гўрўгли арслондай бўлиб,
Шу чангликка шўнгиб кетди.

Кимдир шаҳид, кимдир рози,
Ҳисоб эмас, кўпу ози,
Яқинлашиб кела берди,
Гумбирлаган тўп овози.

Бедов отлар ҳийиллаши,
Отган ўқнинг чийиллаши,

Тасир-тусир, қасир-қусир,
Чақилиб сойларнинг тоши.

Попук найзи пириллайди,
Дол бедовлар ариллайди,
Бу шовқиннинг ҳайбатига,
Бадбахт тоғи дириллайди.

Шуйтиб душман ёвут етди,
Газаларни аскар тутди,
Балки баландларга утди,
Шунда Гиркук гирдай буи,
Бир пишқириб ишиб кетди,
Сағрилари тошиб кетди,
Том буйидай ошиб кетди,
Қаттиқ кишнаб, сиха тортиб,
Душманга ёндашиб кетди.

Душман келар қўлда найза.
Бир қўлида сир байзо¹
Бундай пилла шўпир кўнда,
Тоғу тошга тушди ларза.

Душман келар шоби билан,
Ҳар қайси боб-боби билан,
Бир хиллари чувлаб келар,
Жийрон, йўрға, ёби билан.

Душман келар ҳужум қилиб,
Газа бетман қирни олиб,
Гўруғли уртада қолиб,
Пўлат ханжар сермаб солиб.

Бошини бошга қўймайди,
Қўрққанман олишмайди,
Ботириман келишмайди,
Бедовларнинг буйни синди,
Улган одам ўлиб тинди,
Гўруғлини кўринг энди,
Душманга от қўйиб дунди,

¹ Тирсакка қоплаб қўйилган пўлат (*Бахши изоҳи*).

Жаҳаннамга элтиб қўйди.
Дўстуман булиб булганлари
Ўзларининг қонига тўйди.

Энди душман шошиб қолди,
Бир-биридан адашиб қолди,
Бир хил шумтоб қўрқоқлари
Қочиб йўлга тушиб қолди.

Бир хиллари ол-ҳа, дейишиб,
Ҳеч аямай сол-ҳа дейишиб,
Шунча қўшин бас келмайми,
Бу бўлса бир танҳо дейишиб.

Шуйтган билан булармиди,
Ҳаргиз баланд олармиди,
Ўн минг қўшин бир арслонга
Сира ҳам тенг келармиди.

Қўринг энди Косаманди,
Чип буп иши, шашти синди,
Ерга бир уриб камонди,
Қочмоққа юз қўйди энди.

Сойдан туман кучгандай буп,
Шаҳар бағрин кучгандай буп,
Кун исиса, иссиғидан,
Будут нармон қочгандай буп.

Шуйтиб душман тўзғиб кетди,
Қочгани шаҳарга етди,
Мард Гўрўгли кун қўшинга
Якка ёлғиз зўрлиқ этди.

Ана шуйтиб Гўрўгли султон бир ўзи шунча қўшинга зўрлик қилиб, урганча уриб, қирганча қириб, сурганча суриб, душманларни ишириб қувиб юбориб, ўзи ҳам жуда чарчаб, Бадбахт боврига етиб, Авазхонни отдан тушириб, ўзи ҳам отдан тушиб, дам олиб ётди. Шунда Авазхон мардлик ҳам шунча бўлар-да, — деб кўнглида Гўрўгли султонга қойил бўлиб утирди.

Шунда Гўрўгли султоннинг миясига бир фикр келиб қолиб, ёшлик вақтларини эслаб, бу куни чоштгоҳда Хунхорнинг қибла бетидаги қуриқда яшаётган туркманлар овулига бориб, Авазхон ўгли билан у ерда ҳам бир-икки кун меҳмон бўлиб, у ерда қолган қутган туркманлар

ни бир кун чоқ саҳрода ҳарна бор уловларига анжомларини орттириб, ўзи Авазхонни мингаштириб, уларга соқчилик қилиб, барини Бадбахт белидан ошириб: — Энди сизлар Чамбилга кучиб бора беринглар. Бу ёқларга Хунхор золимнинг ҳукми етмайди. Авазхонни олиб келаётир, деб Чамбилда Холдор маҳрам, Ҳасанхонларга айтиб қўйинглар. Мендан барча туркманларга салом денглар, — деб ўзи қайтиб яна Хунхор юртига тушиб, Хунхорнинг овулларини сайр томоша қилиб юра берди. Бундан Гўруғли султоннинг мақсади «Менинг мард ва ботирлигимга Авазхон ишониб, қойил бўлсин», дегани эди. Хунхор шоҳ: «Ҳар ким Авазхонни Гўруғли хардуздан тортиб олиб келтирса қизим Сарвинозни бериб, ўзимга вазир қиламан», — деб жар солдирди. Энди гапни Райҳон арабнинг жияни Бектош арабдан эшитинг.

Райҳон араб Холжувонойни олиб қочмасдан бир йил илгари Райҳон арабнинг эрка жияни Бектош араб жуда отбозлигидан тоғаси Райҳон арабнинг отини угирлаб, бир дамга келган байталга чоптириб, ундан бир қора тулпор тугдириб олган эди. Ўша вақтларда Хуросон мамлакатининг подшоси Ҳаришоҳнинг Гулноз деган ой деса ой, кун деса кун бир соҳибжамол, ўзи баркамол қизи бўлиб, ҳар ким менинг қизимга хуштор бўлса, кўшкимнинг бошидаги тилла қовоқни ўқ билан уриб туширса, шу кўшкимдан от сакратса қизимни бериб, ўзимга вазир қиламан», — деган эди. Бу овозани Бектош араб эшитиб, Хуросонга бормоқликни талаб қила бергандан кейин арабларнинг маназини¹ яхши билган Райҳон араб ноилож рози булиб: «Бўлмаса, Хуросонга борсанг, мақсадингга етсанг ундан нарида Гўруғли деган жуда шашти баланд бир йигит бор. Зинҳор уша билан дўст бўлгин», — деб тайинлаб жавоб берган эди. Бектош араб Ҳаришоҳнинг юрти Хуросонга келиб, Ҳаришоҳнинг кўшкига тўғрилаб, қора тулпорига бир-икки аччиқ қамчини берган эди. Шунда от Ҳайришоҳнинг кўшкидан сакраб, шу сакраганда кўшкнинг устидаги олтин қуббани ўқ билан уриб тушириб ўтган эди. Шуйтиб, Бектош араб Ҳаришоҳнинг қизи Гулнозойга уйланиб, вазирлик қилиб юрганида Хунхор шоҳнинг Гўруғлидан Авазни тортиб келтириб берганга қизим Сарвинозни бериб, ўзимга вазир қилиб оламан», — деб жар солдирганини эшитиб, шайтон қитиқлаб, «Воҳ,

¹ *Феъл* — атори [Бахши изоҳи]

Гулноз, Сарвиноз қандай ярашиб тушган қуша исмлар, Хунхордай подшоҳлар подшосининг қизи хотиним бўлса», — деб ҳавас қилиб, ун икки минг аскар туплаб, Бадбахт белининг олдини ўраб чиқа берди. Бу ёқда Гурўгли султон Чамбилда кўрган бахши бобосини учратиб қолиб, унинг уйига меҳмон бўлиб, дoston айттириб, Авазхон билан ўтирар эди. Буни Бектош араб эшитиб, бурилиб бахши бобонинг овулига келиб, шундай бахши бобоникига рав бўлиб, отидан тушмай, узангига оёгини тираб, муйловини бураб, бахши бобога қараб, бир сўз деди:

Эшитгин жон бобо сардор сўзини,
Ҳар бир кимса тополмайди изини,
Асли Райҳон араб шоҳнинг жияни,
Хуросонда Бектош дейди узини,
Талаб қилдим сендан азиз меҳмонни.

Мен билан айласин меҳмон кўнгил шод,
Қайгу кулфатларни қилишиб барбод,
Хуросон юртида Ҳари подшога,
Ҳам ўзим вазирман, ҳам ўзим домод,
Талаб қилдим сендан азиз меҳмонни.

Эшитганман, Гурўглини биламан,
Ев эмасман анга дўстлик қиламан.
Шу тўғрида Райҳон тоғам шарти бор,
Ул юртига мен ҳам иқрор буламан.
Талаб қилдим сендан азиз меҳмонни.

Борсанглар уч-тўрт кун кўнгил оламан,
Ёлгон эмас чиндир Бектош сўзлари,
Мусулмон дейдику сизу бизларни,
Олиб бориб Ҳари шоҳнинг олдида.
Бир икки кун меҳмон этсам сизларни.

Бу сўзни бахши бобоникига меҳмон бўлиб ўтирган Гурўгли султон эшитиб, баччағарнинг таклифига бормасак, қўрқди, дер. Борсак, бирон хатардан холи эмас. Ҳар доим марднинг бошига иш тушади. Энди нима бўлса ҳам таваккали худонинг ўзига. Агар нияти бузуқ бўлса, ёмонлиги урсин кўзига», — деб ўйлаб: — Майли, рози бўл. Шу одамникига меҳмон бўламиз деб бобосига қараб, нима деди:

Мард куринар бахши бобо, келган бек,
Рози булиб, хуп борамиз, майли, де,
Талаб қилган булса сендан бизларни,
Хурсанд булиб, хуп борамиз, майли де.

Талаб қилган булса биздай меҳмонни,
Иззатин кўрамиз ундай султонни,
Бирга борсанг, сен айтасан дostonни,
Рози булиб, хуп борамиз, майли, де.

Бизнинг меҳмон очиқ ширин хуйли де,
Созу суҳбат, дoston булур сайли, де,
Ўзим ҳам хизматга қўлим бойли де,
Рози булиб, хуп борамиз, майли де.

Меҳмоним суҳбатга дили боғли де,
Паст эмас, саркарда, узинг чоғли де,
Гуруғли исмли, Аваз ўғли де,
Рози булиб, хуп борамиз майли, де.

Шунда бахши бобо Гуруғли султондан бу сўзни эшитиб, Бектош арабга қараб жавоб бериб: — Майли, меҳмонларни сизникига олиб бораман, деб турибди. Бектош араб» Жуда яхши, меҳмонларни бира тўла ўзим олиб кетаман,» — деб отидан туша берди. Гуруғли ҳам кийиниб чиқиб, Бектош араб ҳам юрак учи билан куришиб, қучоқлашибди. Шунда Гуруғли султон ҳеч кимга сир бой бермай, Авазхонни мингаштириб, Бектош араб ҳам уз отига миниб, бутун қушинлари билан дов дастгоҳ қилиб, Гуруғли султонни меҳмонликка ияртиб эргашиб кета берди. Бахши бобо ҳам чўнтоққина эшагини миниб, ёмон хуржунчасига дўмбирасини солиб, печкасини қайтариб, чўнтайиб, Овул паттага ухшаб журтанглаб, бу ҳам Гуруғли султон ошнасининг орқасидан кета берди. Кун кеч булиб, йулда Ҳаришоҳга тегишли бир қўргонга меҳмон булишдилар. Шунда қўргон беги Бектош арабни овлоққа чақириб, бир неча жойдан тимсол келтириб, бир сўз деди:

Меҳмонни кўрганда гулдай тарзим бор,
Туққиз турли зиёфатга қарзим бор,
Қув Гуруғли осон қулга тушибди,
Ани беҳуш айланг деган арзим бор.

Топилмайди бундай қулай гагирдак,
Бу ишни айламак эртарак керак,

Баҷчагар куп айёр, жуда бир сарак,
Шаробга дорини жойламоқ керак.

Авазхонни чорлаб олиб далага,
Алдаб ўтказайик таблаҳонага,
Гуруғлидан қўйиб буни панага,
Бахшасимон бу одамхур балога,

Дори бериб ҳушин зойил айласанг,
Қулини занжирлаб маҳкам бойласанг.
Танба тираб томга қамаб тийласанг,
Авазин қайтишга мойил айласанг.
Хунхор шоҳга элтиб олиб қизини,
Барча элу халқни қойил айласанг.

Сенга сузлаб турган мендай бек булар,
Туркманларнинг ичи тўла кек булар,
Шундан кейин Гуруғли ҳам ушалар,
Олчи бўлмай, жон ошиғи пик булар.

Бу сўзни қўрғон бегида Бектош араб эшитиб, хаёли тарлон бўлиб: тўғри айтасан. Бундай қилай гагирдак қай ерда бор. Бўлмаса, сен Авазхонни чақириб, от сотаман, деб бир сулув отга хуштор қилиб алдаб тур. Мен шаробга беҳуш дори солиб, Гуруғли билан бахши бобога бериб, ҳушини оғдараман, деб бек билан гапни бир қилиб, маслаҳатни бир жойга қўйиб, Гуруғли султоннинг олдига кириб утирди. Ваъданинг пайти етиб, қўрғон беги Авазхонни имлаб далага чақириб, Бектош араб: — Қани Гуруғли дўстим, овқат пишгунча оз-моё айрашиб, отамлашиб, бир пиёладан ичишиб ўтирайлик, деб бахши бобо билан Гуруғли султонга беҳуш дори солинган шаробдан бир-бир пиёла қўйиб бериб, бошқа тоза шаробдан ичиб шунда бахши бобо билан Гуруғли султон шаробни ичиб, ерга ялмаийб йиқилиб тушдилар. Шу пайт даладан ясовуллар кириб, Гуруғли султон билан бахши бобони пулат банд қилиб, шу меҳмонхонага қамаб, орқасига оғир тамбалардан тираб кетишдилар. У ёқда Авазхонга қўрғон беги бир сулув жийронни кўрсатиб: Туркман оғанга айт, шу отни сенга олиб берсин. Ўзи ҳам унча қиммат эмас. Уч юз эллик танга берса, бўлади, деб андармон қилиб турган эди. Ясовуллар бориб Авазхонни боғлаб олиб ўзига кўрсатган жийронга миндириб, Бектош араб бошлик Гиркўкни етаклаб, Ҳаришоҳнинг ўрдасига қараб кета бер-

дилар. Бир пилла Гурӯгли султон ўзига келиб, бахши бобосини уйғотиб, бир сўз деди:

Бу қандай воқеа, қандай аломат,
Е бўлди ўхшайди зур қиёмат,
Бахшиё бормисан соғу саломат,
Кутаргин бошингни бизга не бўлди?

Бу ерда қолибмиз пулат банд бўлиб,
Бир иш қилган ўхшар душманлар келиб
Аваз қани, бизлар гафлатда қолиб,
Кутаргин бошингни, бизга не бўлди?

Журтага дуст экан бизга Бектоши,
Беҳуш дори экан у берган оши,
Қулоқ сол, келарми Аваз нолиши,
Кутаргин бошингни, бизга не бўлди?

Албатта бу ишлар душманнинг иши,
Душманлик айлабди Бектошдай киши,
Қулоқ сол, келарми Аваз нолиши,
Кутаргин бошингни, бизга не бўлди?

Ҳай аттанг-а, нишаб жойда тайрилдим,
Ангсизликман қанотимдан қайрилдим,
Темир қанот полопондан айрилдим,
Қулоқ сол, келарми Аваз нолиши,
Кутаргин бошингни, бизга не бўлди?

Ҳали ҳам бор қулогимнинг гаранги,
Емон бўлди бунинг ориман панги,
Қулоқ сол, келарми Аваз нолиши,
Кутаргин бошингни, бизга не бўлди?

Гурӯгли султоннинг бу сўзини бахши бобо ҳушинг оралигида эшитиб, инграниб, бошини кутариб, Гурӯгли султонга қараб, бир сўз деди:

Қулоқ сол, Гурӯгли, турли наъмага,
Бектошнинг дўстлиги учмиш ҳавога,
Ҳавас қилиб Сарвиноздай удага,
Бизни шуйтиб солган экан балога.

Мард йигитлар минар доим бедовга,
Баҳорда ўйнашиб чиқарлар товга,

Асли гапнинг туби бундай Гурӯгли,
Хунхор қўйган Сарвиноз қизин гаровга.

Жар солдирган бозорма бозор юрганга,
Эшиттирган барча худой урганга,
Овоза тарқатган шаҳар қўргонга,
Хунхор ваъда қилган Сарвинозини,
Авазхонни унга элтиб берганга.

Бу гапни эшитган Бектош хотинбоз,
Ҳаваси кетибон, қилганда парвоз,
Юрагин қиздириб шўх Сарвиноз,
Бу ишни айлаган ундан қай оғоз,
Ўйламаган сенман менга, Гурӯгли,
Пулатбанд бўлибмиз ҳали бул ҳам оз.

Шунда Гурӯгли султон: — Воҳ энагар, ҳали Авазни Хунхорга элтиб, мақсадига етиб бубди, — деб бир чираниб, пулатбанд занжирларни узиб, бахши бобосининг банд занжирларини ҳам юлиб узиб, булак-булак қилиб ташлаб, томнинг эшигини тепиб синдириб, ташқарига чиқиб, қоровулларнинг илинганини тутиб ўлдириб, Гиротдан дарак топмай, бошқа бир от топиб миниб, бобосига ҳам қўргон бегининг таблахонасидан бир от олиб миндириб, иккови из олиб тоққа қараб кета берди. Бектош араб бўлса, бир тоғда дам олиб, Авазхонни бир чўнголга¹ беркитиб боғлаб қўйиб, кайфини қилиб ўтирган эди. Аскарлари бўлса яна қўргонга бориб қўнган эди. Шунда Авазхон Гурӯгли султон билан бахши бобонинг ўтаётганини кўриб, ўзини билдириб, Гурӯгли султонни чақириб, бир сўз деди:

Бектош дўстинг айёр экан,
Бемаза бозингар экан,
Ошнолиги бекор экан,
Мен бундаман, кел бу ёнга.

Мен бу ерда қўлим боғли,
Армондадирман не чоғли,
Ёлғиз ўзим юрак доғли,
Мен бундаман, кел бу ёнга.

¹ Тош тўдалашиб қолган тоғ қисми (*Бахши изоҳи*).

Мени сендан яширдилар,
Аламимни оширдилар,
Алдаб қўлга туширдилар,
Мен бундаман, кел бу ёнга.

Арзим эшит туркман ога,
Арабинг ҳеч эмас ошна,
Қулим боғли, қаддим дуто,
Мен бундаман, кел бу ёнга.

Чўнгал ичра Аваз ўғлон,
Дод деб чекар оҳу фиғон,
Ғамлар билан бағримдир қон,
Мен бундаман, кел бу ёнга.

Чўнғолнинг пастида пусиниб ётган Бектош арабининг қоровуллари Авазхоннинг бу чақиригини эшитиб, нима қиларини билмай қола бердилар. Гурўгли султон бўлса, шофи қўлида, Авазхон дилида, бахши бобоси олдида чирпиниб чўнғолга қараб, бурилиб бора берди. Гурўгли султон Бектош арабининг қоровуллари устидан бориб қолиб, тўхтаг бадбахтлар, деб қоровуллар ҳушидан қочиб, кузларини қатта очириб, маҳкам қилиб боғлаб банд қилиб, Авазхон ўглини куриб, бандини ечиб, қоровуллар йўл кўрсатиб, Бектош араб айёр, яна бир неча одамлар билан кайф қилиб утирганларининг устидан бориб қолиб: — Қани, Бектош араб, ошноликни бир сулув қиз деб барбод бердингми. Шуйтиб, хатога кетганингни буйнингга олиб, қайта бошдан менинг билан дўст бўласанми ёки менинг билан майдонда жанг қиласанми. Қайсисини хоҳласанг, мен тайёр, — деб бахши бобо ва Авазхонни эргаштириб, чўнғалдан эниб бора берди. Шунда Бектош араб: — Агар сенинг билан дўст бўлмоқчи бўлсам ҳам, бир курашай. Мардлар курашиб дўст булади, деган, — деб ечиниб майдонга чиқмоқчи бўла берди. Гурўгли султон ҳам Бектош арабининг авзоини кўриб, Авазхонни бир баландлик жойга қўйиб, бу ҳам ечиниб майдонга тушди. Шуйтиб Гурўгли султон билан Бектош араб бир сира айланишиб, тутиниб қолиб, анча олишади. Бектош араб ҳам кўп зўр экан. Ҳеч Гурўгли султонга унғайини бермади. Майдон тоза шудгор бўлиб кетди. Охири Гурўгли султон гижирланиб, Бектош арабни шундай тутиб, елкасидан ошириб отиб юбормоқчи бўлди. Лекин Бектош арабининг кўйлаги сирилиб кетиб, Гурўг

ли султоннинг қўли Бектош арабнинг ялангоч орқасидан тойиб кетиб, Бектош араб омон қолди. — Баракалла, кучинга қойил булдим, Гуруғли, энди сендан йиқилдим ҳисоб. Менинг ўтган гуноҳларимни кечир. Кечдим Хунхорнинг ўзидан ҳам, қизидан ҳам, — деб бир неча жойдан тимсол келтириб, Гуруғли султонга қараб, бир сўз деди:

Дустим, кечир гуноҳимни,
Бориб кўр манзилгоҳимни,
Оқ работга элтиб сени,
Ювай рўйи сиеҳимни.

Нафсим мени олиб қочди,
Шуйтиб дустинг йўл адашди,
Хунхор қизин оламан, деб
Сенга ҳар на захрин сочди,
Авазингни олиб қочди.
Ур энди дустим, бу бошди.

Кечдим энди Хунхоридан,
Хунхорнинг ҳар на боридан,
Ўзингга булайин навкар,
Чиқиб шоҳ ихтиёридан.

Нафс олиб ихтиёримни,
Йуқотдим ҳар на боримни,
Эшитгин оҳу зоримни,
Тукмагин энди оримни.

Адашдим шармсорингман,
Кечирсанг дўсту ёрингман,
Қатор хизматда норингман,
Асилинг бандзорингман.

Бу сўзларни деяр Бектош,
Ўзим сенингман тенг қурдош,
Кечир, дустим, гуноҳимни,
Юрайин бун сенга йўлдош,

Бу сўзни Бектош арабдан эшитиб, Гуруғли султон: «Бунинг гуноҳини кечирсаммикан, кечирмасаммикан», — деб уйланиб қолди. Шунда бахши бобоси созини қўлига олиб, бир мақомга солиб чертиб, бир не-

ча жойлардан тимсол келтириб, Гуруғли султонга қараб, бир сўз деди:

Эшитгин, султоним, дўстинг сўзини,
Куп еганман шу Бектошнинг тузини,
Дастурхонни ҳақи тушдим уртага,
Нобуд қилма шу арабнинг ўзини,

Ростлик билан ёш олади кузига,
Ёмон бўлса, нур энмасди юзига,
Нобуд қилма шу Бектошни, Гуруғли,
Киргандир бу Қўргонбеги сўзига.

Қўргонбеги ҳаддан ортиқ даъвогар,
Асли қизилбошдан кузлари чогар,
Нобуд қилма шу Бектошни, Гуруғли
Арабни озғирган шудир энагар.

Қизилбошнинг чикоридир ишлари,
Маймундай суррайган сузоқ тишлари,
Ҳеч кимга ёқмайди рав-рав дейишлари,
Вир қарич жун булар кўкрак тўшлари.

Ўқ илондай булар қалам қошлари,
Шундай бир бузуқлик шумлик ишлари,
Ҳойвоҳ айлаб аждаҳордай қизлари,
Арабни озғиргандир овбошлари.

Шу Бектош гуноҳин тиллайди бахши,
Ўрнига бегини ўлдирган яхши,
Соз билан қўшиқдир қўшиқнинг нақши,
Арабни боз яна ошно айлагин.

Бу сўзни Гуруғли султон эшитиб, марднинг иши кечирмак, хатоларни учирмак, деб Бектош арабни қайта бошдан қучоқлаб, навозиш қилиб, ундан кейин игвогар, деб айбни қўргон бегига тўнкариб, қўргон бегини зўрдан итқитиб ўлдирибди. Қоровулларнинг ҳам гуноҳидан ўтибди. Бектош араб яшириб қўйган Гиркўк отни олиб чиқиб, Гуруғли дўстига берибди. — Энди, дўстим Гуруғли султон, сен шунда турсанг, мен аскарларимни қўргондан олиб қайтиб, ундан кейин сени Оқрабатга меҳмонликка олиб кетсам, — деб Гуруғли султондан илтимос қилди. Гуруғли султон Бектош арабнинг илтимосига кўниб, Авазхон билан шу тоғнинг чўққисидан қолди. Энди гапни Хунхоршоҳдан эшитинг:

Бектош араб: «Гуруғли хардузни тутиб, темирбанд қилиб қамаб ташлаб, Авазхонни хизматингга олиб борапман», — деб Хунхоршоҳга чопар жунатган эди. Чопар Хунхоршоҳга етиб, хабар бериб, Хунхоршоҳнинг ҳар мурти шопдай, оғзи кўҳна қопдай бўлиб, Косаманнинг укаси Дусаманни беш юз аскар билан Бектош арабнинг олдига пешвоз чиқарди. Бектош араб пастки қўрғонга тушганда Дусаман келиб қолиб, Авазхонни сўрабди. Бектош араб: — Мен Авазхонни Гуруғли султонга қайтариб бериб, қайтадан унинг билан дўстлашиб, аскарларимни қайтариб олиб кетгани келдим, — дебди. Шуйтиб ҳамма гаплар Дусаманга маълум бўлиб қолди. Дусаман дарров шу ерда айёрлик қилиб: — Булмаса, мен ҳам Гуруғли султонга қайтаман. Энди, жура, нима бўлса ҳам кун кеч бўлиб қолди. Бугун шу қўрғонда қўниб, эрта билан Гуруғли султоннинг олдига чиқамиз, — деб Бектош арабни боблаб тушириб, шу кеча ҳам пастки қўрғонда бўлишдилар. Кечаси Дусаман: «Хунхордай шаҳаншоҳдан бир хардуз Гуруғли туркманга қайтган одамнинг жазоси улим», — деб игво тарқатиб, Бектош арабни уйқусида боғлатиб, эртасига узининг отига ортиб, ҳали Гуруғли султоннинг урушини кўрмаган Дусаман Бектош арабнинг ҳам аскарларини ўзига тобе айлаб, ўн икки ярим минг қўшин билан Гуруғли султоннинг устига бостириб кела берди. Чўққида Авазхонни пастликка томоша қилдириб ўтирган Гуруғли султон қараса, пастки қўрғон томондан бир тўда қўшин жазойилларини жизиллатиб изиллашиб, тўпларини гувиллатиб, тоғларни хувиллатиб келаётир. Шунда Гуруғли султон: «Ҳа уккагар араб, тоза икки юзли одам экан», — деб Авазхонни чўққига қўйиб, ўзи Гиркўкни зартанг-забартанг айлаб, урушга чоқ бўлиб турди. Келаётган қўшин ҳам яқинлаб қолди. Шунда Гуруғли султон исфаҳони найзасини қўлига олиб, Гиркўкни уйнатиб чирпиниб, қўшинга қараб кета берди.

Қулоқ солинг суханворнинг сўзига,
Сўзлар экан гайрат олиб узига,
Дарёдай буп тулиб тошиб Гуруғли,
Чибинча поримас қўшин кўзига.

Жонивор бедови оғзин очади,
Уруш деса, ширин жондан кечади,
Қўшинни айланиб шунда Гиркўкот,
Гуруғли эгасин олиб қочади.

Баланд чўққи айланаси чўрқали,
Бедов деган ҳар нимадан ҳурками,
От чопмоққа асли уста Гурўгли,
Отин олиб қочганига қўрқами?!

Шундайда қайтарма, келар гайрати,
Тогни босиб осмон мисол ҳайбати,
Тирқиратиб қизилбошни қувлади,
Тишин тишлаб ҳай-ҳайлаган ҳайбати.

Энди кўринг султон қиргин бошлади,
Нечовнинг калласин узиб ташлади,
Бир хилининг миясига муштлади,
Улганлари ётиб ерни тишлади.

Барча қойил бўлар марднинг ишига,
Йўллайдими қизилбошнинг қошига,
Юзчаси улган сўнг саал фурсатда,
Қоча берди бари туши-тушига.

Аввал билганлари энди ўлдик деб,
Гурўгли қаҳрига дучор бўлдик, деб,
Дўсаманга ухшаш гуппитоблари,
Еронлар, нима гап, нима бўлдик деб.

Дўсаман сира ҳам ёнин берами,
Шўйтмаса одамни худой урами,
Минг зўр бўлганда ҳам ёлғиз ўзи-ку,
Бир одамдан киши қоча кўрами?

Деб Дўсаман лашкарига боқади,
Кўп қўшинга унинг ўзи соқади(р)
Қайтинг жангга, деб чирпинган сай,
Лашкарлари сувдай оқиб қочади.

Шунда Дўсаманнинг қайт, деганига ҳам қайтмай,
қирилгани қирилиб, сурилиб, булутдай бўлиб тўрилиб,
ўлгани ўлиб, қолгани қолиб, қочиб бораёпти. Бектош
араб бечора бўлса, етти занжир билан боғланган, отига
қўшиб танғиб ташланган. Қора тулпори бўлса, бунча
катта шобирни кўргандан кейин ўзидан-ўзи пишқириб,
қўшинни бир-икки мартаба оралаган, отдан оғиб кетиб
узангига қоптирилиб, у ёғи отга банд бўлгани учун
айрилмай шолбираб қолган. Шунда бечора Бектош
араб ўз ҳолига зор-зор йиғлаб, бир сўз деб бораёпти:

Қизилбошга тобе бўлиб ё дариг,
Гурбатли майдонда ҳолим на бўлди,
Нафси ҳаво йўлларига чалгишиб,
Мана бу майдонда ҳолим на бўлди?

Хотин дедим, кечдим ўсган элимдан,
Айрилиб неча бир жону дилимдан,
Ана энди на иш келар қулимдан,
Гурбатли майдонда ҳолим на бўлди? .

Сайлаб минган отим етар бошима,
Душмандан узга йўқ тегра-тўшима
Гуруғли дўстим ҳам келмай қошима,
Мана бу майдонда ҳолим на бўлди?

Ордан тушай десам қўлларим боғли,
Не бир хафаларман юрагим доғли,
Ҳеч бўлмаса келмас дўстим Гуруғли,
Гурбатли майдонда ҳолим на бўлди?

Кимсасиз судралиб боради Бектош
Жигар бандларимни кўрсам эди кош¹
Шуйтиб бунда оқиб кўздан қонли ёш,
Мана бу майдонда ҳолим на бўлди?

Одамнинг офати булган бундай маракада ҳар ким уз жони билан бўлиб, қочган қутилиб, қочмаган тутилиб совутлар сўтилиб, Гуруғли султоннинг зарбини кўрмаганлар кўриб, кўрганлар аллақачон итдай ҳуриб, қочиб кетиб, Хунхорнинг йўлини тутиб, шуйтиб, уч-тўрт соатнинг ичида душмандан асар ҳам қолмай тўс тўполони чиқиб, бир хил қўрқоқлари жарларга биқиб, журттадан улик десин, деб огиз-бурнига тупроқ тиқиб ётибди. Шуйтиб, Гуруғли султон душманга голиб келиб, отидан тушиб, ҳам отига, ҳам ўзига дам бериб, найзасига суяниб турган эди, бир пилла Гиркўк кишнаб, шу ёққа қараб, тағи бир от кишнаб кела берди. Бу Бектош арабнинг Қора тулпори эди. Гуруғли султон қараса, Бектош арабни отига етти занжир билан банд қилиб ташлабди. Вечора Бектош араб ордан огиб судралиб ўлибди. Энди Гуруғлибек султон Бектош арабнинг ҳақиқий дўст эканлигини, Дўсаманнинг ҳийласи билан

¹ Кошки.

шу аҳволга тушганлигини билиб, афсусланиб турганида Бектош арабнинг мирзоси пусиниб ётган жойидан чиқиб келиб, воҳ бегим, деб ўзини Бектош арабнинг устига ташлади. Шунда Гуруғли султон Бектош арабнинг мирзосига қараб, ундан сўраб, бир сўз деди:

Қай ерда Бектошнинг манзилхонаси,
Манзилига борсин жонсиз танаси,
Дустимнинг йуқ экан менга гинаси,
Курсат, қайда, маконига элтайин.

Тогдан тоққа ошган Бозиргон хўжа,
Шаҳид бўлса, ҳақда топсин даража,
Шу ерда ёғочдан ясаб саража,
Турар жойи — маконига элтайин.

Оқработ дегани қайси томонда,
Шурли дустим адо бўлди армонда,
Ҳай аттанг-а, қилди душмани ханда,
Курсат менга, маконига элтайин.

Бу дустимнинг бордир бола-чақаси
Танга нимкам бор-ку майда чақаси,
Газотда шурлининг куйди чақаси,
Турар жойи маконига элтайин.

Душманларга шаштим доим гов бўлсин,
Ҳар баҳорда манзилгоҳим тов бўлсин,
Бошла отлар Оқработга рав бўлсин.
Йулни курсат, маконига элтайин.

Гуруғли айтади сенга арз-қолини,
Кўз ёши ҳўл қилиб отнинг ёлини,
Оқработнинг кўрсат энди йулини,
Бунни жойи — маконига элтайин.

Шунда мирзо Гуруғли султондан бу сўзни эшитиб, дарров олти бўлак ёғочдан бир саража боғлаб, ишлар билан беркитиб чоғлаб, мана султоним, деб турди. Гуруғли султон Гиркўкдан тушиб, Бектош бечоранинг жасадини саражага солиб, саражанинг бир боғини Гиркўкнинг орқа томонига боғлаб, яна бир ёғини мирзонинг отининг олдинги томонига танғиб: — Ана энди Мирзо ука, ҳайда отингни, — деб аста-аста Мирзо билан

юриб, чўққидан Авазхонни мингаштириб, Бектошнинг отини етаклаб олиб, Оқрабатга қараб келаберди. Гапни қисқароқ қилсак, Оқрабатга иккинчи куни кечқурун Гўрўгли султон кириб бориб, воқеадан шўрли Гулноз хабардор бўлиб зор-зор йиглаб, бир сўз деди:

Танда жонинг буйтиб адо булганча,
Ўзгинамга шукур қилсанг, буймиди¹,
Газотда жонингдан жудо булгунча,
Ўзгинамга шукур қилсанг буймиди?

Нафсинг сени олиб қочди, не булди,
Тоза виҳол эдинг, ногаҳон сулдинг,
Бедовга судралиб қайларда қолдинг,
Ўзгинамга шукур қилсанг буймиди?

Нафсинг сени қамраб олди узига,
Адаштириб солди ажал изига,
Етдингми Хунхордай шоҳинг қизига
Ўзгинамга шукур қилсанг, буймиди?

Сенман бош қўшгандим ёмон булсамда,
Син-синботдан анча орқа қолсамда,
Болаларинг бор эди, шукур орқангда,
Ўзгинамга шукур қилсанг, буймиди?

Гулнозга бу олам энди тор булди,
Гаму кулфатларга грифтор булди,
Кимлар унда сенга дуст-ёр булди
Ўзгинамга шукур қилсанг, буймиди?

Шунда Гўрўгли султон Гиркўкдан тушиб, Гулнозойга тасалли бериб: — Бу менинг билан дўст киришган эди, тақдири ёмон экан, куни битиб, вақти етган экан. Бечора Хунхорнинг саркардаси Дўсаманнинг макрига илиниб ҳалок бўлди. Энди хафа бўлишнинг фойдаси йўқ, деб Бектошнинг жасадини олиб, Мирзо билан кўтариб, уйига тушира бердилар. Шунда Гулнозой зор-зор йиглаб, тағи бир сўз деди:

Найласин, ҳасратда йиғлайди Гулноз,
Қанчалар йиғласа ҳам, шунча оз,
Арабистон кетган эди Шониёз,
Қолар булди жон отасин кўрмайин.

¹ Булмасмиди.

Шониёзим ҳали ун уч ёшида,
Бориб утирганди Райҳон қошида,
Не савдолар бўлиб энди бошида,
Қолар бўлди жон отасин кўрмайин.

Ота юртин кўрсин дея жўнатдим,
Бунда ўзим ёр жасадин тунатдим,
Шониёз дедим, юрак-бағрим қонатдим,
Қолар бўлди жон отасин кўрмайин.

Нетар эди бориб араб элига,
Ғам қадалди бунда Гулноз дилига,
Ё олиб, ё олмай анда тилига,
Қолар бўлди жон отасин кўрмайин.

Тутигул тўтидай сайрар қизим бор,
Заъфарон келбатга сариқ юзим бор,
Ҳозирча олдимда шу ёлғизим бор,
Шониёз қолди жон отасин кўрмайин.

Бу сўзни Гурўгли султон Гулнозойдан эшитиб, фотиҳа қилиб, шу кеч Оқработда тунаб, ўзини тоза тани-тиб: — Мен бу Хунхор юртига ёт одамман. Тонг отмай кетишим керак. Мирзо Бектош арабнинг жасадини отга тиркаб, саражага солиб келдим, — деб қўяқолсин. Нимага деганда отанг Ҳаришоҳ Хунхорга қарам киши. Шундай қилинса, бу мирзони ҳам бир нима қилиши мумкин, — деб Гиркўкка мингаштириб, Оқработдан чиқиб, Бадбахт бели қайдасан, деб жўнаб кела берди. Гурўгли султон ҳеч вақтда бунчалик музаффар бўлиб қайтмаган эди. Буни Гирот билиб, бир мақомга солиб юриб, Бадбахт белидан ошиб, Чамбилга юзланиб кела берди. Шуйтиб, бир неча вақтлардан кейин Чамбилнинг минор, пештоқ, чортоқлари ялтираб кўрина берди. Шунда Гурўгли султон Авазхонга қараб, Чамбилга келдик ўғлим, деб хурсанд бўлиб, Чамбилнинг кўринакли жойларини Авазхонга кўрсатиб, бир сўз деб келаётир:

Ҳар пилла ярайди йигит ҳунари,
Туркман юрти энди бундан энари¹
Қарагин кутариб бошинг Авазхон,
Ана тик буп турган Чамбил минори.

¹ Ўсади, ривожланади, маъносида.

Остимда ўйнайди тилсиз пироги,
Ана турган сарчашманинг қароги,
Ҳовуз атрофида толу тераги,
Чамбил бўлар ул қорадан нарроги.

Ёмон булар одамзоднинг интиқ мунтоги,
Чунқайганлар Чамбилнинг пештоги,
Кум-кук буп кўринган боғу чорбоги,
Ана пеш айвондир Чамбил чортоги.

Дарвоза бошида елу сийнаси,
Асли мард кишининг йўқдир гинаси,
Тўрт бурчакда турганлари қанқайиб,
Чамбилнинг тўрт нақшин жебахонаси.

Сиртдаги текислик Чамбил майдони,
Машқ қилади анда қирқ бир полвони,
Борганда кўрасан меним, Авазхон,
Чамбилда турганнинг бўлмас армони.

Гуруглибек бориб отидан тушар,
Отининг оёғига банотлар тўшар
Ога Юнус чиқиб сени ул қилар,
Парига ул бўлган, билгин, юз яшар.

Ана Гуругли султон Чамбилга етиб борди. Буни билган Холдор маҳрам, Ҳасанхон, қирқ йигитлар Чамбилнинг дарвозасидан то Гуругли султоннинг майхонасига поёндоз тўшаб, Гиркўкни шу поёндознинг устидан юргизишиб, бардор-бардор қилиб, Гуругли султон билан Авазхонни майхонага тушириб, майлар сузилиб, базм — суҳбат қизиб, қирқ йигитлар хизматни қила бердилар. Шунда Гуругли султон қўлига бир пиёла май олиб, Авазхон ўғлига қараб, димоғи чоқ бўлиб, бир сўз деди:

Даврон-даврон, бизнинг даврон,
Аваз, алиёр-алиёр,
Чамбилбелга ўзим султон,
Жоним, алиёр-алиёр.

Май ичайлик ёру-ёрон,
Чамбилбелда шоду хандон.
Дол бўйингдан Аваз ўғлон,
Болам, алиёр-алиёр.

Унг ёнимда Ҳасан жоним,
Чап ёнимда Авазхоним,

Энди ҳаргиз йуқ армоним,
Уғлим алиёр-алиёр.

Аламлар орқа тайлансин,
Ганимнинг қули бойлансин,
Қулингдан коса айлансин,
Коса, алиёр-алиёр.

Ақлу ҳушлар зойил бўлсин,
Душман бизга қойил бўлсин,
Барча майга мойил бўлсин,
Шароб алиёр-алиёр.

Гуруғли қайнабон тошар,
Қушиқ айтсам ҳоврим тушар,
Икки ёнда икки болам,
Таранг бўлиб кайфим ошар.
Суҳбат алиёр-алиёр.

Ана шуйтиб, Гуруғли султон май ичиб, кайфини қилиб, қирқ йигитга косагул қилиб, ога Юнус пари ёқасидан солиб, этагидан олиб, Авазхонни ўгил қилибди. Энди Авазхон асло Хунхоршоҳнинг динига қайтмасликка гап этиб, Гуруғли султон, Ҳолдор маҳрам, Ҳасанхон, Авазхон, қирқ йигит ва парилар ҳар куни базми суҳбат айлаб, мурод-мақсадларига етдилар.

ГУЛҚИЗОЙ

Гуруғли Султон: — Авазхонни уйлантирсам, кимларнинг қизлари Авазхон уғлимга лозим, — деб ога Юнус пари билан маслаҳат қилди. Шунда ога Юнус пари Гуруғли султонга қараб: — Тунов куни Ёртибой оқсоқолнинг гапини эшитдингми? — деб бир неча жойдан тимсол келтириб, ўзини кериб, қошини териб, бир сўз деди:

Қулоқ солинг турли-туман наъмага,
Шамол урар ҳовли билан далага.
Туркмандай қиз сурма Аваз уғлима,
Чув-чудан қолмасин бошинг балага.

Авазхон уғлинг Чамбил элга турами,
Тура деган номни олиб турами,
Шунда ҳам дейди асли қизилбош,
Қул дейишиб ҳеч бири қизин берами?

Бол Авазининг биров аслин билама,
Билганда ҳам кунгли қабул қилама,
Демайдами бўлса асли қизилбош,
Туркмандай ҳеч кимнинг қизин тилама.

Жангалзорга боғлаб райҳон урама,
Сузлаган сузларим уйқаш-бурама,
Авазингга туркманлар қиз берама,
Бермас қизни беҳудага сурама.

Сузлаган сузларим маъқул булами,
Ё бўлмаса ерга тушиб қолами,

Ўр туркман берами қулга қизини,
Улса ҳам узини қуйи олами?

Мен биламан Аваз асил ўғлондир,
Беҳиштдан адашиб чиққан гилмондир,
Сенинг билан менга фарзанди жондир,
Бирорта ажодди шоҳу султондир.

Булмаса Хунхорда бундаин булмас,
Ола кўз, сўйлоқ буп келбати келмас,
Авазхоннинг кўзи мисоли олмос,
Юсуфдан бошқаси бундан ўтолмас.

Авазга лозимдир шоҳларнинг қизи,
Шаҳаншоҳ савлатли Авазнинг ўзи,
Гилмондан иссиқдир кўркию юзи,
Эшитсанг, шу турур Юнуснинг сўзи.

Ҳаришоҳнинг бир буй етган қизи бор,
Бамисоли офтобга тенг юзи бор,
Ҳаёдан боқишли хумор кўзи бор,
Одам қуйсанг ул подшога Гўрўгли,
Қуда айлар сени булса худо ёр.

Гулқизой деб донги кетган оламга,
Берарди Аваздан бошқа ҳам кимга,
Ҳаришоҳнинг боши кўкка етмайми,
Қудалик айласа сендай одамга.

Қиргий деган қуш утирар қиёда,
Савлатингдан шоҳлар булар пиёда,
Давринг келди, даврингни сур Гўрўгли,
Салтанатинг Хунхордан ҳам зиёда.

Хушомад деб билма Юнус сўзини,
Жаҳон маликаси дейди узимни,
Салтанатинг Хунхордан ҳам зиёда,
Ким кўрган Эрамнинг нишон-изини.

Одамни йиқитар ёрнинг жафоси,
Ошиқни тиргизар маъшуқ вафоси,
Узинг кўрган Бектош араб хотини,
Гулноз булар шу Гулқизининг опаси.

Бу сўзни Гўрўгли султон Оға Юнус паридан эшитиб: — Оҳ, Оға Юнусжон, сўзларинг тўғри, — деб майхонасига чиқиб, Холдор маҳрам ва қирқ йигитини

туплаб, улардан унта йигитни айириб, унига Сафарбойни бош оқсоқол қилиб, Хуросон юртига, Ҳаришоҳнинг қизи Гулқизойга совчиликка бор, — деб Гуругли султон Сафарбойга қараб, бир сўз деди:

Қулоқ сол Сафарбой султон сўзига,
Айиқ тушмас йулбарс, шернинг изига,
Ўн йигитни олиб бундан ёнингга,
Совчи булгин Ҳаришоҳнинг қизига.

Сўзлай берсам сўз келади тилимга,
Султон бўлдим Така — Ёвмит элимга,
Бориб туриб Ҳаришоҳга айтинглар,
Қизин берсин Авазхондай ўғлимга.

Душман қадам қўймас Чамбил белимга,
Ёндоша билмагай ҳаргиз ҳилимга,
Бориб туриб Ҳаришоҳга айтинглар,
Қизин берсин зар кокилли улимга.

Туқсон туққиз бий устидан тураман,
Чортоқ узра давру даврон сураман,
Ҳари шоҳ қизига совчи бўлинглар,
Қанча қалин деса, элтиб бераман.

Тилайберсин бисотимда боримни,
Ортирайин хазинамда заримни,
Ҳаришоҳ қизига совчи бўлинглар,
Сўраса, юборай лўкман норимни.

Ҳаришоҳ қизига совчи бўлинглар,
Ҳар на деса менга айтиб келинглар,
Бориб узи билан дадил гаплашиб,
Шуйтиб бир хизматимни қилинглар.

Гуруғлидан унга салом айтинглар,
Ҳар на деса келиб менга айтинглар,
Йигирма олти кун муҳлат сизларга,
Шунгача олдимга қайтиб етинглар.

Бу сўзни Сафарбой эшитиб, қуллуқ қилиб, ер ушиб Гуруғли султондан фотиҳа олиб, ўн йигитни олиб, Хуросон юрти қайдасан, деб жўнаб кетди. Туркман элларидан ўтиб, бир неча кундан кейин Бадбахт тоғига етдилар. Тоғнинг устига чиқиб, бир қулай камарлав жой-

ни топиб, отларидан тушиб, гулхан қилиб, маслаҳатлашиб ётдилар. Шунда йигитлар: — Биз борганимиз билан Ҳаришоҳ сўзимизни қабул қилмайди. Балки нега менинг қизимни тилга оласизлар, деб баримизни қиличнинг дамидан ўтказди. Ундан кўра, яхшиси, бордик, Ҳаришоҳнинг қизини Авазхонга сўрадик, Ҳаришоҳнинг қаҳри келди, илондай заҳри келди, бизларни қувлаб-ҳайдаб юборди, деб Гурўглибекни алдаб борсак. Беш-олти кун шу тоғда дам олиб қайтсак, — деди. Сафарбой йигитларга қараб: — Ов, йигитлар, бу ўйларинг бўлмас. Ҳаргиз эпга келмас. Гурўгли султон алдаганларингга кунмас. «Қизни ким айтмайди, қимизни ким ичмайди», деган. Ҳаришоҳнинг ҳам эси бордир. «Мард сўзидан, арслон изидан қайтмас». Хуросонга борайик. Авазхон учун Ҳаришоҳнинг қизига совчи бўлайик. Менинг қизимни айтдинглар, деб Ҳаришоҳ бизни урмас. Берса, берар, бермаса, бермас. Биздан бир хизмат, деб туринглар. Хуросонга юринглар, дадил бўлинглар, — деб дилдорлик бериб, барини отлантириб, Бадбахт тоғидан нарёққа ошиб, Хуросон йўлига тушиб, қанча газалар, дарбандлар ошиб, Ҳаришоҳнинг шаҳарига тушиб, шаҳарни оралаб, келган элчимиз, дейишиб тикка подшоликнинг ўрдасига бордилар. Шунда хизматкорлар чиқиб меҳмонларнинг отларини таблага боглаб, ўзларини меҳмонхонага туширибди. Оқшом палов, эрта билан қаймоқ, ундан кейин қуймоқ, ундан кейин ширчой, тушда гушт, яхнадан туш, бодом билан писта, ҳолва билан руста, шундай маҳалда туркман наша емакка уста, Сафарбой йигитлари билан узлуксиз иззатда қилиб, бекорга соямиздан қўрқиб, келмай, қайтамиз, деб юрган эканмиз-да, дейишиб, уч кун меҳмончилик билан ўтиб кетибди. Асли меҳмоннинг иззати уч кун, деган. Уч кундан кейин меҳмонларни подшо ўз ҳузурига чақириб, бир неча жойдан тимсол келтириб, меҳмонларга қараб, йўл бўлсин, хизмат, деб сўраб, Ҳаришоҳ бир сўз деди:

Ол-ол бўлсин, ол-ол бўлсин, ол бўлсин,
Жононларнинг оқ юзида хол бўлсин,
Шоҳга келиб қўноқ бўлган туркманлар,
Сўрайман, сўрайман, сизга йўл бўлсин?

Даврим келган шомуртимни бурайман,
Душманам кўксига найза тирайман,

Эй, келган туркманлар, сиздан сўрайман,
Изатли меҳмонлар, сизга йул бўлсин?

Бир неча санамлар кўрки гул бўлсин,
Сайлаганинг нозик, хипча бел бўлсин,
Йигит бўлсанг, тўнғич боланг ул бўлсин,
Изатли меҳмонлар сизга йул бўлсин?

Бизнинг элнинг кошонаси сарали,
Кўнгил чопса чопган жойга борали,
Оқ кўнгил туркманлар, сиздан сурали,
Йул бўлсин булади гапнинг уроли,
Изатли меҳмонлар, сизга йул бўлсин?

Тил борида турфа-турфа суйланглар,
Шу манзилда оҳанг солиб куйланглар,
Мақсадингиз менга баён айланглар,
Изатли меҳмонлар, сизга йул бўлсин?

Ҳаришоҳ сўзлайди даҳанинг оча,
Неча тимсолларман сиза дур соча,
Шу ерда бўлдинглар уч кундуз-кеча,
Изатли меҳмонлар, сизга йул бўлсин?

Ҳаришоҳнинг бу сўзига Сафарбой жавоб бериб, бу ҳам бир неча жойдан тимсол келтириб, бир сўз деди:

Сузлаган сўзларим қўшиқ боб бўлар,
Бир масал бор: «Эл бор жойда гап бўлар»,
У ёғини, шоҳим, ўзинг биласан,
Азалдан қиз билан йигит жуфт бўлар,
Шўйтиб совчи бун келганмиз қизингга.

Ҳовдак кўлнинг сўнаси бор, гози бор,
Созанданинг алвон хилда сози бор,
У ёғини, шоҳим, ўзинг биласан,
Бир масал бор: «Қизи борнинг нози бор»,
Шўйтиб совчи бун келганмиз қизингга.

Сўз келганда, шоҳим, сўзлай юзингга,
Шону шавкат ярашганди ўзингга,
Гуруғлиман қуда бўлсанг белоппи,
Ҳаргиз душман туша билмас изингга,
Шўйтиб совчи бун келганмиз қизингга.

Бандаргоҳ беллардан оша келганмиз,
Шодлик куни шодланамиз, кулаамиз,
Гуруғли султоннинг Абаз углига,
Ойгулқиз қизингга совчи буламиз,
Шуйтиб совчи бун келганмиз қизингга.

Сафарбой сузлайди бу ерга бобин,
Гуруғли Султонга бизлармиз тобин¹.
Гулқизой қизингга буламиз совчи,
Берсанг-бермасангда, бергин жавобин,
Шуйтиб совчи бун келганмиз қизингга.

Бу сўзни Сафарбойдан Ҳаришоҳ эшитиб, ҳар мурти сихдай булиб, ичи газабга тулиб: — Воҳ, ҳали Гуруғли хардўз султон булдими, овлоқ чўлда ўзидан кетиб, сенлардай сакларни² мендай шоҳга совчи юборишни лозим билдими, — деб шу сўзни айтди:

Гургон оғиб қуруқ жарлар тўлдими,
Гаримселга тоза гуллар сўлдими,
Не ҳаддиман бизга совчи юборди,
Чўлдаги Хардўздан султон булдими?

Қибла бетдан турган шамол баломи,
Уғриларнинг кўзи бизга олами,
Хунхордайин шоҳлар шоҳи турганда,
Бир газзоб, Хардўздан султон булами?

Туққиз бобом шоҳдир, асл зотим бор,
Хуросонда подшоҳ деган отим бор,
Қанча хокимларга арзу додим бор.
Бир газзоб, Ҳардўздан султон булами,

Илойиқдир кийган тўним, кенг эмас,
Тугри сўзим шулдир, феълим дўнг эмас,
Чўлда юрган Ҳардўз бўлса Гуруғли,
Мендай подшо одамларга тенг эмас.

Игнадай гап билан кунгил яради,
Тили қурсин, ҳар ен буррон беради,
Мендай шоҳдан қурқмай-нетмай эй, туркман,
Совчимиз деб қандай оғзинг боради?

¹ Тобе.

² Кучукларни.

Ҳаришоҳ ясовулларга буюриб, Сафарбойни ун йигитлари билан қирқ бир қамчидан урдириб: — Ана энди Ҳардўз Гуруғлига бориб айтинглар. Қулидан нима келса, қилсин. Бу бир қиз, Гуруғли угирлаб кетадиган бу ерда кўчабоғи бола йўқ, — деб жавоб бериб юборди. Сафарбой ун йигит билан дабдала бўлиб, балки тоза пула бўлиб, хўб қамчини еб, Чамбилга қайтдилар. Кўп сарсон-саргардон бўлиб, охири Чамбилга келиб, бўлган гапни Гуруғли султонга баён айлаб, Гуруғли султон Сафарбойдан бундай ёмон гапларни эшитиб, шу кечаси кайфи қочиб, на-шаси учиб, ҳеч ухлай олмай, тунни кунга улаб чиқди. «Дунёда бир Ҳаришоҳ билан баробар бўла олмасам, Гуруғли султон номини олиб нима қиламан», — деб Оға Юнус парининг олдига кириб, ўз дардў ҳолини билдириб, ёрига қараб, Гуруғли Султон бир сўз деди:

Оға Юнус, на қилурман Туркманда,
Султонлардан голиб султон бўлмасам,
Қандай чидаб ўтирарман ватанда,
Паҳлавонлар узра полвон бўлмасам.

Бож олурман беклару додхоҳлардан,
Ғам куни на фойда оҳу воҳлардан,
Ҳари каби боқибегам шоҳлардан,
Устунликда голиб султон бўлмасам.

Душманлар элати тегра-дошима,
Бари қўрқиб кела билмас қошима,
Чамбилбелни ураинми бошима,
Султонлардан голиб султон бўлмасам.

Йигитларим Ҳаришоҳга борибди,
Бориб туриб анинг юзин кўрибди,
Гулқизига совчилигин айтибди,
Ундан кейин шуйтиб жавоб берибди.
Гуруғлига айт, деб барин урибди,
Атрофларда номим на деб юрибди,
Султонлардан голиб султон бўлмасам.

Шуйтиб ўзим Хуросонга бораман,
Шу сафарда бахтим синаб кўраман,
Керак бўлса азиз жоним бераман,
Султонлардан голиб султон бўлмасам.

Ғиротим келгандир тошиб тўламан,
Шундай бир сафарга талаб қиламан,

Хуросонга бориб туриб, Юнусжон,
Ҳаришоҳ қизини олиб келаман,
Шундай ишни қилолмасам, Юнусжон,
Чамбилбелга келиб нима қиламан,
Ҳаришоҳдан голиб султон бўлмасам.

Гуруғли султон Ога Юнус парига: — Энди мен Хуросонга кетдим. Сипоҳининг душмани кўп бўлади. Холдор маҳрам қирқ йигитнинг арз-додига жавоб бериб турсин. Ким сўраса, Гуруғли шикорга кетди, деб қўя қолсин, — деб шикорга чиққан бўлиб, табладан Гиркўкни чиқариб абзаллаб, ўзини эгарнинг устига олиб, Чамбилдан чиқиб, Ҳовдак кулига қараб кетди. Бирикки қирдан нарига ўтди, ундан кейин отнинг жиловини буриб, мақсадига қараб йўл тортди. Бадбахт белининг кун чиқиш учидан ошиб, Хуросоннинг даштки чули аралаш бетига тушиб, гоҳиларда адашиб: «Кел, аввал бир Оқработга борай, Гулнозаой Гулқизойнинг опаси булса, ундан йўл-йуриқ сўрай», — деб бурилиб, Оқработга келиб тушиб, бир кеча Гулнозаойга меҳмон бўлди. Гулнозаой: — Ҳаришоҳ шаҳрига борсанг, Гулқизойга отам етти қават қўрғонли чорбоғ қилдирган, энг уртасида уч қаватли кўшк қурдирган, Гулқизой ушанда қирқин канизаклари билан туради. Сен борганинг билан у ерни топиб киришинг қийин. Шаҳарда бир миришкор боғбон деган бобой бор. Гулқизойнинг етти чорбоғига ҳам шу боғбон қарайди. Сен Хуросон юртларини оралаб, Ҳаришоҳ шаҳрига бориб, уша Миришкор боғбонни кўриб, унинг кўнглини топиб, Гулқизойнинг чорбоғига киришнинг иложини қиларсан, — деб жўнатиб юборди.

Гуруғли султон Сулаймон пайгамбарнинг сўтасини эгарнинг қошига бир уриб, Овулпаттога ўхшаган бир кўзама чултанглоқ бахши бўлиб қолиб, Хуросон элларини оралаб кета берди. Хуросонлик бир катта бой жуда ҳам дағдағали катта тўй қилиб, қозон қурди куни шу тўйга Гуруғли султон етиб борди. Тўйхонанинг дарвозасида биров: — Ҳа келинг, кела беринг, — деб турибди. Дарров бир ёшгина бола чопиб чиқиб: — Отингизни менга беринг, мен ўзим миниб тураман, деди. Гуруғли султон Гиркўкдан тушиб, бояги болани Гиротга кутариб мингизиб қўйди. Бола қувониб кўп от миниб турган болаларга: — Келинглар, менинг билан тортишмайсизларми. Бизники кўк от, — деб болаларнинг

журтага ипдан қилган кўпкарисига аралашиб кетди. Гўруғли султон тўйхонага кирди. Тўй оқсоқоли Гўруғли султонни кўриб: — Бу акам бахшига ўхшайди, чорпоядан жой беринглар, — деб хизматкорларига буюрди. Хизматкор Гўруғли султонни чорпояга элтиб утиргизди. Палов тортилиб, барча бахшилар билан Гўруғли султон ҳам ошдан еган бўлиб, ундан кейин курсилар келтириб чорпоянинг тўғрисига қўйилиб, қанча муфти, қози, калон, донишманд, муллалар келиб ўтирдилар. Жамъи бир деган бахшилардан ўн бешта. Гўруғли султон билан ўн олтита эди. Ҳар бир ўсаман-дўсаман бахшилар олти оғиз сўз билан одамни қарпиб ташлагудай бўлиб чорпояда ўтирибди. Нашалар эзилиб, чойлар сузилиб, чилимлар тутилиб турибди. Шунда ҳар бахши биттадан терма айтаётир. Ўн беш бахши Гўруғли султонга навбатни бермай, уч сирадан терма айтишди. Кун намоздигарга таялиб, маърака-тарака бўлар маҳалда меҳмон бахши ҳам тўрт оғиз суҳан қилиб берсин, дейишиб, Гўруғли султонга навбат беришдилар. Шунда Гўруғли султон созини қўлига олиб, бир сўз деди:

Биз ҳам бахши бўлиб сизнинг элларга,
Тўрт-беш оғиз суҳан қилгали келдик,
Яхши ният билан тўйдан тўн кийиб,
Озми-кўпми солим олгали келдик.

Давлатмандлар ичар шарбат болини,
Етганча узатиб узун қулини,
Менман деган бахшиларнинг ҳолини,
Тинглаб, маъно олиб, билгали келдик.

Бари экан кўп такаббур, олифта,
Сузлаган сўзлари турмаган жуфтда,
Аҳллари сақлолмаган қолипда,
Шундайлар устидан қулгали келдик.

Қулмак-ку керак эмас дўст-ёрларга,
Игнадай бўлса ҳам ақли борларга,
Ургатса сўзидан дарбадарларга,
Биз ҳам шунда билим олгали келдик.

Хуросон юртлири гузал жой экан,
Савдогар симбатли ширин хўй экан,
Келиб қолсам бунди чулон тўй экан,
Шу чулондан биз ҳам юлгали келдик.

Мен ҳам уз элимда сўзчан бахшиман,
Мажлиснинг гулиман, суҳбат нақшиман,
Бадларга бад, яхшиларга яхшиман,
Бу ерга бир тунли бўлгали келдик.

Бу сўзни курсиларда ўтириб, тарозига солиб, солмоқ қилаётган муфти, қози, калон, донишманд, мулла-лар «Туркман бахшининг термаси юқори экан», — дейишдилар. Тўй оқсоқоли дарров пистақи яловни Гурўгли султоннинг бошига кўтарди. Шўйтиб, биринчиликни Гурўгли султон олди. Бахшиларнинг ҳар қайсилари битта-битта кишига меҳмон қилиб тайинланган эди. Гурўгли султонни меҳмонликка олган киши анча кўтарилиб, бизнинг бахши ўтқир чиқди, деб гуппайиб, тўйхонадан берилган банорас тўнни Гурўгли султонга ёпиб, ҳамма меҳмон бўладиган жойларига тарқала бордилар. Тўй оқсоқоли солим, деб бир отни эгар-анжоми билан Гурўгли султонни меҳмон қилаётган кишига топширди. Гурўгли султон у одамга: — Ҳовли тоғасиз! Бу отни миниб олинг. Менинг ташқарида отим бор, — деб, ҳалиги Ғиротни миниб қолган болани топиб, Ғиротга ўзи миниб олиб, ҳовли тоғасига эргашиб, меҳмонликка кетди. Шу кеча меҳмонликда минг бир иззат-икром билан ётиб, эртасига яна ҳовли тоғаси билан тўйхонага келиб, тўй еб, ундан кейин кўпқарига чиқиб томоша қилмоқчи бўлди.

Кечадан бери кўпқари қизиб, бугун кўпқарининг охири. Тўққизта катта солимни ялов қилиб берадиган кун эди. Солимларнинг аввалгиси тана, иккинчиси ҳўкиз, учинчиси тайлоқ, тўртинчиси суворий йўрга, бешинчиси нор туя, олтинчиси яхши бир от, еттинчиси бир оқ ўтов асбоби билан, саккизинчиси беш минг танга, тўққизинчиси беш юз тилла эди. Кўпқари жуда катта йигин. Оғзини карракдай очган, ариллаган аргумоқ отларнинг ҳар қайсиси томдай келади. Йигирма тошлик, ўттиз тошлик йўллардан келган. Жуда ҳам катта кўпқари бўлиб, томоша қила-қила охири Гурўгли султон ҳам чидай олмай кўпқарига қўшилиб кетди. Худди шунда энг охириги тўққизинчи ялов учун бир қирчиллаган бўз бола кўпқарини ўнгариб солиб, шер юракли чавандозларнинг олдига тушиб, зилтиллаб ўта берди. Гурўгли султон ҳам чавандозларга эргашиб бора берди. Кўпқари ўнгарган бўз бола бир тош чамаси чавандозлардан узилиб бориб, бир майдонга такани таш-

лаб кетди. Така қандай така, йиртилиб кетмасин, деб ичидан сари қайиш билан ўтказиб тикилган така. Чавандоз шоҳбозлар, шундай тўпур булиб, такага талашиб, ҳар бир зўр отлар чийиллаб, бир-бирининг устидан ошиб, ҳайқириқ, қий-чув билан бир қаттиқ кураш булдики, ҳеч қўйинг. Шундай тўзондан барақ-барақ булутлар пайдо булиб, майдон оловдай қизиб, чеккадаги одамга купкарининг қаердалиги билинмай кетди. Бир хил катта отларга қараганда, Гиркўк тўп тумалоққина отчага ўхшаб қолди. — Жонивор, маҳкам бўл. Сатта ман-ман деган отлар билан тўқнашадиган кун бугун, деб шу сўзни айтди:

Ақли одамдан ҳам зиёд Гиркўким,
Маҳкам бўл, майдонга кирар кунингдир,
Қайиш банд қип беркитилган такани
Тулпорлардан тортиб олар кунингдир.

Эси-ҳушинг одамзоддан зиёда,
Қимтиб бор, ташлама мени қояда,
Бу қалин тўдада қолмай пиёда,
Тулпорлигинг маълум қилар кунингдир.

Ўртанги нуқтага тиккин кўзингни,
Тулпорлар устидан отгин ўзингни,
Душманларга курсатмагин ўзингни,
Куринакли бир иш қилар кунингдир.

Гайрат қилиб ўзинг очгин йулингни,
Тулпорларнинг доим булсин олими,
Шу экан энг сўнгги катта солими,
Қайнаб-жўшгин, солим олар кунингдир.

Шу тўдада маҳкамлигинг билдиргин,
Толем ёритиб, мени кулдиргин.
Душманларнинг бағрин қонга тўлдиргин,
Бунда кўпни қойил қилар кунингдир.

Тинглаб эшит Гўруғлининг зорини,
Бунда бергин душманларнинг шўрини,
Хуросонлик кўрсин туркман зўрини,
Ўзингни тўдага отар кунингдир.

Шунда Гиркўк бир чийилиб, захр билан кишнаб, бир хил отларнинг устидан ҳакраб, бир хилларининг

устидан сакраб, тудани қоқ ёриб, уртада барча чавандозлар улоққа тортишиб, ҳеч ёққа силжиша олмай турган жойга етиб борди. Гурӯгли султон чирпиниб интилиб таканинг бир почасига илиниб, эгарнинг қошига тортиб ҳайдади-ёв. Бир пилла йиқилган отлар йиқилиб, кўп чавандозларнинг оғзига қум, тупроқ тиқилиб, Гиркүк қаддингдан тудани ёриб, кўпқари Гурӯгли султонда, қайқайиб ҳайдаб кела берди. Бир хил илдам отлар билан олдидан ўраб оламиз, деб чавандозлар хўп кўрди, булмади. Гиркүк ўқдай отилиб, пойгада тикилган яловга қараб кела берди. Шунда Гурӯгли султоннинг ҳовли тоғаси оёғи олти, қўли етти бўлиб, ўзидан ўзи ҳий-ҳа, ҳий-ҳа, ҳий-ҳа деб бир жарчини топиб олиб, ўз ёнидан ўн беш танга бериб, шу пилгага келаётган отни чавандози билан бир таъриф қилиб чақиритиб буюрди. Омон жарчи меҳмоннинг аслини сўраб оламан деганича, Гурӯгли султон ҳам пилгага етиб келган эди. Шунда Омон жарчи бобо шўх ола отини ўйнатиб, оломонни айланиб, бир сўз деб юрибди:

Оҳ-ҳо, ҳо, оҳ-ҳо, ҳо,
Тудадаги халойиқ,
Эшитмадим деманглар,
Армонда бўп қолманглар,
Асли туркман зотидан,
Ёвмитнинг элатидан,
Келган бу чавандоз.

Отинг қургур, отбойлар,
Адашибман отидан,
Туркманда ўзи номдор,
Асли чавандоз шунқор,
Хуросон элатидан,
Ўн туққиз ошноси бор.

Күк тўн кийган күк отли,
Ўрта яшар сумбатли,
Узун соқол, чор пойли,
Ўзлари саловатли.

Бошдан оёғ шайланган,
Күкси ёйиқ тайланган,
Ана, кўринг узини,
Ана-ана, ёронлар,
Пилгадан уч айланган.

Ҳар бир бахтли йигитга
Зафар берган худодир,
Минган оти чиройли,
Ўзи кукишнаодир,

Шу маъракада Ҳаришоҳнинг Бектош вазир деган вазири ҳам бор эди. Омон жарчининг бу сўзини эшитиб; «Бу отбойлар туркман, шу отига харидор бўлсам сотармикан. Ўзи кимникига меҳмон экан», — деб эшитган-билгандан сураб қолди. Ҳозир тўй устида от савдоси қилиб юрмоқни ўзига эп билмай, Гурўгли султонни сиртидан таниб, вақтинча сабрни ўзига лозим топиб қўйди, Бу ёқда бўлса, амин, оқсоқоллар солим, деб беш юз тиллани Гурўгли султонга тақдим қилдилар. Шуйтиб, кун кеч бўлиб, Гурўгли султон ҳовли тоғасиникида меҳмон бўлиб ётиб, эртасига ўз йўлига кетмоқчи бўлиб турганида, Бектош вазир иккита шотирига отини етаклатиб, ўнта амин, оқсоқолни эргаштириб, бошқа навкарларини кўчада қолдириб Гурўгли султон меҳмон бўлган ҳовлига кириб, Гурўгли султон билан кўришибди. Шунда Бектош вазир Гурўгли султонга қараб, бир неча жойдан тимсол келтириб, энди туркмандан келган отбойлар жура, шу отингга ишқибоз бўлдим, — деб шу сўзларни айтди:

Давлатим мавж уриб тошиб-тулайин,
Ҳаришоҳ олдида меҳмон қилайин,
Менинг билан биродар бул, отбойлар,
Ошноликка шу отингни тилайин.

Кўрган тушларимни ўннга йўрайин,
Давлатманд бул шоду хандон юрайин
Ошноликка шу отингни тилайин,
Қанча танга-тилла десанг берайин.

Ҳар сойнинг ўзининг булар қуёни,
Устимга кийган тун зарбоб, қаёни,
Қанча-тилла десанг берайин,
Аслим менинг бир шаҳаншоҳ жияни.

Зур гапирар кимнинг булса тоёви,¹
Хотин эрка бўлар эр кўнглига сингса бўёви.

¹ Таяви, суянчиги.

Қанча тилла-танга десанг, берайин,
Асли ўзим бир зур подшонинг куёви.

Зур келар ҳар жойда одамнинг зури,
Соғломларнинг асли меҳнат ҳузури,
Қанча тилла-танга десанг, берайин,
Асли ўзим Ҳаришоҳнинг вазири.

Шу дамгача сўзим ерда қолмаган,
Хуросонда одам йўқ мени билмаган.
Бир камлигим эшит, дўстим, азизим,
Туркман қолган менман ошна бўлмаган.

Энди ошна бўлдим, дўстим, сен билан,
Шоҳ олдига боргин бирга мен билан.
Бу ерда жўралик ўйин бошидир,
Жўралик сўнг булар қаъда тун билан.

Тилим бурро, сўзни сўзга улайман,
Ҳар на сирим сенга баён қилайман,
Шу пиллага кўча боғи дўстликка,
Қанча десанг, шу отингни тилайман.

Эшит, дўстим, Бектош вазир сўзини,
Ҳар нечук кас босолмайди изини,
Давлатимнинг зурлигидан, эй, дўстим,
Олгандирман шоҳоншоҳнинг қизини.

Бектош вазир бу сўзни айтиб бўламан деганча,
амин, деб, оқсоқол деб чўрағаси, мирзо боши, деб ҳов-
лига одам тўлиб кетди. Бектош вазир билан Гўрўгли
султон кўчага чиқдилар. Оломон шундай гижиллаб,
муру малаҳдай кўчага ёпирилиб келиб, кўча тўлиб кет-
дики, ҳеч қўйинг, шунда Гўрўгли султон: — Менинг
тириклигим шу от билан, — деб Бектош вазирга қараб,
бир неча жойлардан тимсол келтириб, шу сўзни айтди:

Ёшлигимдан бирга ўсган хоназод,
Шу отим кўнглим каъбаси, дўстим.
Жонимдан бошқасин сўрсанг, берайин,
Сенга садақа отдан бошқаси, дўстим.

Ёшлигимдан отга бердим дилимни,
Шуни миниб кездим туркман элимни,
Отим сўрагунча кесгин қўлимни,
Шу отдир кўнглимнинг каъбаси, дўстим,

Эпитгин, жон вазир, айтган сүзимни,
Отбайлар чавандоз дейди ўзимни,
Отим сўрагунча ўйгин кўзимни,
Шу отдир кўнглимнинг каъбаси дўстим.

Дуст бўлсанг, гов бўлма бахтим йўлига,
Боққин бир мусофир арзу ҳолига,
Жоним қурбон отимнинг бир тук ёлига,
Шу отдир кўнглимнинг каъбаси дўстим.

Машҳур чавандозман туркман элига,
Даҳ десам чиқарман ҳар бир белига,
Минг тилла арзийди ҳар тук қилига,
Шу отдир кўнглимнинг каъбаси, дўстим.

Уч юз танга кетар ҳар бир емига,
Минг ошнам тиласа, тушмас имига,
Хуросон тенг келмас бир тук думига,
Шу отдир кўнглимнинг каъбаси, дўстим.

Жон сўрасанг, келмас эдим юзига,
Ким қулоқ бермайди дўстин сўзига,
Минг элат арзийди босган изига,
Шу отдир кўнглимнинг каъбаси дўстим.

Ҳеч нима тенг келмас юрак дардига,
Мен ошнаман тожик, афгон, курдига,
Жоним қурбон отимнинг босган гардига,
Шу отдир кўнглимнинг каъбаси дўстим.

Мен келганман бунда бўлиб мусофир,
Шу отимман ошиб қанча сою қир,
Каъбамни синдирсам, бўлурман кофур,
Шу отдир кўнглимнинг каъбаси, дўстим.

Гуруғли султон кўнглида: «Эй, худоё, қандай савдо-ларга қолаётирман. Хизирга қиймаган отимни шу Бектош вазирга сотиб бўпман», — деб ўйланиб-нетиб, кузидан тарам-тарам ёш оқиб кета берди. Шунда Бектош вазир Гуруғли султонга қараб: — Ов, отбойлар, кўзингга қара, мен бир улуг вазир бўлсам, сени зеҳним суйса, шуйтиб, сенга шундай катта бир маъракада дўстлигимни изҳор қилсам, яна нима армонинг бор? Биламан, отинг ҳаддили яхши от. Шониез арабнинг отидан ўтса

утади. Лекин отингга ишқинг зур, ҳеч кимга кузинг қиймайди. Лекин бу ёғи ҳам бор. Шу от учун мен сенинг билан дўст бўлмоқчиман. «Дўст худонинг бир исми». Майли, мен ҳам шу от учун давлатимнинг баҳридан утаман. Эй, бор, таваккал, шу отингнинг бир чеккаси дўстликка, қирқ минг тиллага сўрадим шу отингни. Қани, энди дўстим, бир қўлингни бер. Сен ҳам, мен ҳам баракат топайлик, — деб Гурўгли султонга қўлини чуза берди. Гурўгли султон ўйлаб кўрса, қирқ минг тилла ҳазилакам гап эмас. Агар туркмандаги жамъи уловларни сотганда ҳам қирқ минг тилла бўлмайди. Ҳаром тиллаларнинг муҳаббати Гурўгли султоннинг хаёлини қочириб, Бектош вазирга қўлини шундай чўзмоқчи бўлганда, биров кафт билан қоқиб қолди. Асли шу Хуросонда азалдан фуқаро бўлиб қолган бир тўда туркманлар бор эди. Шу тўйнинг кўпкарисида ана шулардан ҳам қирқ отли чавандоз бор эди. Бугун кўпқарида буларнинг ови барор олмай, ҳеч бўлмаса, майда солимдан ҳам бирортаси ололмай, тоза аламлари ичига кетган эди. Кўпқарининг охириги энг катта солимини Гурўгли султон яловга келиб олиб, Омон жарчи отбойлар туркман, туркман элидан келиб кўкишнамо от билан охириги катта солимини олди, деб қичқиргандан кейин, буни эшитиб, ҳалиги туркманларнинг кўнгли кўтарилиб, бир хиллари қувонганидан йиглаб ҳам юборган эди. Ана шу туркманлар ҳам Бектош вазир билан Гурўгли султоннинг гаплашиб турган жойига кўп қатори келиб, томоша қилаётган эдилар. Гурўгли султоннинг Бектош вазирга қўлини узатаман деганда, қоқиб қайтарган ҳам шу туркманлар эди. Шунда туркманлар Гурўгли султоннинг олдига ёпирилиб келиб, ҳаммаси товушининг борича бақириб йиглаб, жон ака, отингни сотма, деб Гурўгли султонга қараб, туркман чавандоз бир сўз деди:

Така, ёвмит, сори, кўкланг ҳурмати,
Оловдай отингни сотма, жон ака,
Аҳмад сардор, бек, журалар ҳурмати,
Жонондай отингни сотма жон ака.

Булбул келиб қўнар боғда гулларга,
Сўзлай берса, сўз келади тилларга,
Хуросонга ўхшаш гайри элларга,
Олмакўз отингни сотма, жон ака.

Сүзим учиб юрар кўнгил ҳойига,
Десам керак булар жойи-жойига,
Келиб туриб Хуросоннинг тўйига,
Чақмоқдай отингни сотма, жон ака.

Бир тулпорзод экан, учма тиллага,
Учмоқлик ярашар хўжа, муллага,
Биз барчамиз шу от учун садага,
Бирдан бир отингни сотма, жон ака.

Бизни ҳайдаб тушгин бозор йўлларга,
Сотиб бад кетайик қўлдан қўлларга,
Асло-асло учма тилла-пулларга,
Тулпорзод отингни сотма, жон ака.

Одамсиз уйларга кийгиз ёпилмас,
Орият йўлида жоби чопилмас,
Пул топилар, бундай от ҳаргиз топилмас,
Девзод отингни сотма, жон ака.

Чуқур жойга сув қуйилса қўл булар,
Ёмғир ёгса баланду паст қўл булар,
Бу ишинга барча туркман йиғлаб сел булар,
Шундайин отингни сотма, жон ака.

Ўлмасак дунёда даврон сурайик,
Куп йил яшаб, уйнаб-кулиб юрайик,
Тилла дема, биз жонимиз берайик,
Бу гузал отингни сотма, жон ака.

Шунда Гуруғли султон узига келиб, ҳушини йиғиб:
«Шу туркман чавандозларнинг гапи рост-да. Оббо, пок
булмаса, отдан айрилай деб қолибман-ку», — деб ўзини
тўхтатиб, Бектош вазирга: — Энди, жура, маназини¹
билсанг, яна бир-икки чавандоз уртага суқулгандан
кейин булмайди. Дунёда чавандоз одамнинг яхши гапи
оғзинга, деб суқиш булади. Чавандоз халқини бир-
икки бемаза гап билан гуноҳкор қилиб булмайди. Жу-
ра, ҳозирча савдони тўхтатсанг, шу тўйдан чиқиб, мен
сенга меҳмонликка борсам, икковимиз нима дейишсак,
ўзингникида дейишсак, — деб муомала қилган булди.
Бектош вазир Гуруғлидан бу маслаҳатни эшитиб, кўн-
гида: «Энди бу отбайларни ҳар нима булса ҳам димоғи-

¹ Феълини.

ни чоқ қилиб, кўнглини жазман қилиб, шу отини со-тиб, олиб қолайин», — деб Гурўгли султонга: — Булма-са, жунаётганда гаплашамиз, — деб қўшхонасига қай-тиб кетди.

Ҳали тўй тоза тарқалгани йўқ. Чавандозларнинг куп-лари тарқалиб кетса ҳам, ҳали ҳеч одам камаймагандай. Қайтага яна тўйга одам келиб қўшилаяпти. Бугун кураш бўлмоқчи эди. Ҳар ёқлардан катта полвонлар йигилиб келган эди. Барининг устози Рустамнинг авлодидан. Хунхор юртида ном кўтарган полвондан. Мустоб гуппи майдонни тузатиб, шогирдларини бир-бири билан кураш-тира берди. Шунда бир мунча ҳунар пайдо қилиб қолган бошқаларини шипириб йиқита берди. Гурўгли султон ҳам ҳовли тоғаси билан томошага борган эди. Сабр қилиб тура олмай, Гурўгли султон қалтираб майдонга чиқиб, ўша ҳунарманд шогирд билан ушлашиб, бир-икки айлан-тириб, астароқ қилиб йиқитиб ташлади. Буни кўрган Мустоб гуппи майдонга чиқиб айланиб, Гурўгли султон билан ушлашиб, курашиб қолди. Шунда Гурўгли султон Мустоб гуппини бир зўр қилиб кўтариб, елкасидан оши-риб, ҳиллинглатиб майдондан ташқарига отиб юборди. Мустоб гуппи шундай қийшайиб, узини билмай беҳуш бўлиб қолди. Ҳамма туркман полвонга таҳсин ва офарин-лар айтди. Тўй оқсоқоли келиб, Гурўгли султонга бир от ва бир тўн солим берди. Шуйтиб тўй тамом бўлди.

Гурўгли султон иккита солимдан олган отни тўнла-ри билан ҳовли тоғасига берди. Ҳовли тоғаси билан хўшлашиб, Гиркка миниб жунай берди. Тўй оқсоқоли шу туркман бирор қизу жувонни хоҳлаб, шу элларга куёв бўлса, деган мақсад билан ўттизта сулув қиз, ўт-тизта эрсиз аёлни йигиб, бир кўринишдан ўтказиб, Гурўгли султонни чақириб: — Мен тўй билан бўлиб тунов кунни сенинг бахшилигингни эшита олмай қолган эдим. Энди отдан тушиб, ана ўтаётган хотин-қизларни мақтаб, бир терма айтиб берсанг. Туркманда ҳам шун-дай хушрўй қизу жувонлар бўладими, — деб турди. Гурўгли султон Гиркўкдан тушиб, созини қўлига олиб, Хуросоннинг қизу жувонларини таъриф қилиб, бир сўз деди:

Хуросон хўбларининг кулиб боқиши,
Туркман элнинг қизларига ўхшамас,
Қошларин устига ўсма ёқиши,
Туркманистон нозларига ўхшамас.

Бир хиллари пута боглаб белига,
Бир хиллари таёқ олиб қўлига,
Шуларин ухшатдим худди лулига,
Чугурлайди, ҳеч тушмайман тилига,
Ҳаргиз туркман қизларига ухшамас.

Нопармон қорадан бошда дурраси,
Курганда одамнинг учар ҳурраси,
Бир ҳайбатли, дев сиёқли барзанги,
Олган йигитларнинг тушар чурраси,
Бари туркман нозларига ухшамас.

Сатта кербоз, ким ёшдошар ҳилига,
Бир дасари бугча тутган қўлига,
Бари тушган шаллоқилик йўлига,
Ҳаргиз туркман қизларига ухшамас.

Бир хиллари усма қўймиш қошига,
Дол ташлашиб, румолчасин бошига,
Қайқайиб осмонни кузлар димоғи,
Парво қилмас ошиқлар куз ёшига,
Туркменистон нозларига ухшамас.

Уялган буп ерга қараб сузилмиш
Бошдан оёқ зебо бўлиб тузилмиш
Курганда ошиқнинг жони узилмиш,
Номаҳрамни учратган замон бузилмиш,
Ҳаргиз туркман қизларига ухшамас.

Бир хиллари узоқларга боқади,
Ошиқлар кўксига утлар ёқади,
Асир айлаб бир шўрлини бандига,
Жафо тоши билан уриб чақади,
Нози туркман қизларига ухшамас.

Бир хиллари экан айёр мисоли,
Қиядан қунқайиб бошда румоли,
Осмондаги офтоб каби жамоли,
Албатта буларнинг истаги олий,
Асло туркман қизларига ухшамас.

Бир хилларин қиёнданир боқиши,
Бир хилин суҳбати сувнинг оқиши,
Сув устига қўниб кетган қалдирғоч,

Қаноти мисоли қошин қоқиши,
Нози туркман нозларига ўхшамас.

Бир хили гўп-гўла тутнинг қундаси,
Ажаб бир такаббур, кийим бандаси,
Одам ўлатининг сассиқ гандаси,
Асло туркман қизларига ўхшамас.

**Гуруғли султон қайнаб-жушиб туркманнинг қизу
жувонларини таъриф қилиб, бир сўз деди:**

Туркман қизларининг кенгдир сийнаси,
Асло элнинг қизларига ўхшамас,
Ҳеч кимга йўқ турар кекман гинаси,
Ҳаргиз элнинг қизларига ўхшамас.

Қушиқман куй булар завқи-сафоси,
Тирногида хина, юзда упаси,
Туркман қизларининг меҳру вафоси,
Асло элнинг қизларига ўхшамас.

Асалдан тотлидир ҳар бир сўзлари,
Офтоб билан ойга менгзар ўзлари,
Туркман қизларининг очиқ юзлари,
Ҳаргиз элнинг қизларига ўхшамас.

Уйқусидан кўп булади ўёги,
Ерга юмшоқ тегар босган оёги,
Ҳур-парига ўхшар унинг сиёги,
Асло элнинг қизларига ўхшамас.

Бир хиллари булар сўзнинг устаси,
Лаблари бозорнинг сойдин рустаси,
Бир бўвдоқ бог гулнинг урам дастаси,
Ҳаргиз элнинг қизларига ўхшамас.

Бодом қобоқ, қатор садаф тишлари,
Ингичка, нозикдир ҳилол қошлари,
Туркман қизларининг ўзга ишлари,
Асло элнинг қизларига ўхшамас.

Сочлари буралиб-буралиб тушган,
Тол-тол бўлиб товонига ёнашган,
Кўрганлар мабодо парими дейишган,
Ҳаргиз элнинг қизларига ўхшамас.

Бу сўзларни айтиб берган отбойлар,
Туркман элда сатта мулойим хўйлар,
Жавпазакдай қадди расо хушруйлар,
Асло элнинг қизларига ўхшамас.

Шунда тўй оқсоқоли туркманчага кўп тушунмай, тахминан: «Бу қиз-жувонларни ёқтириб қолди-ю, лекин туркманда севган ёрим бор эди-да, деб турибди», — деган мазмунда тушиниб: — Ҳа, майли. Кўп яхши бахши экансан. «Керакли тошнинг оғирлиги йўқ» деган, — деб қанча пишиқ гўштлар, тўшлар, қатлама, чалпакларни келтириб, Гўрўғли султоннинг хуржинига солиб тўлдирди. Ундан кейин Гўрўғли султон Бектош вазир билан қушилиб, Ҳаришоҳнинг шаҳрига қараб кетди. Йўлда Гўрўғли султон жўртага касал бўлиб қолди. Бу ҳолни кўрган Бектош вазир бир одамни вакил қилиб, меҳмонни бир оз енгиллашгандан кейин олдимга олиб борасан, деб Гўрўғлининг олдига ташлаб кетди. Бектош вазир одамлари билан кетгандан кейин Гўрўғли султон қошидаги вакил бўлиб қолган одамни боғлаб, бир жарга ташлаб, отини буш қўйиб юборди. Ўзи Гиркўкка миниб, Ҳаришоҳ шаҳри қайдасан, деб йўлга тушиб равона бўлиб кета берди. Гўрўғли султон Ҳаришоҳ шаҳрига Бектош вазирдан икки кун илгари бошқа йул билан етиб бориб, бир бобойдан Миришқор бобоникини сўраб, бир неча жойдан тимсол келтириб, бир сўз деди:

Ҳаришоҳ юртида юрган жон бобо,
Йул адашдим, менга ўзинг йўлчи бўл,
Менинг узим тўйлаб юрган чавандоз,
Йул билмайман, энди ўзинг йўлчи бўл.

От экан дунёда йигитнинг жони,
Мен ҳам ўз элимнинг марди майдони.
Бунда келдим бўлиб вазир меҳмони,
Йул адашдим, менга ўзинг йўлчи бўл.

Бир тўйда танишдим вазир Бектошман,
Соқолтой бўлсам-да, мен ҳали ёшман,
Обрули одамман, бир элга бошман,
Йул билмайман, энди ўзинг йўлчи бўл.

Бу шаҳарга меҳмон бўлиб келганман,
Бектош билан от савдоси қилганман,

Қирқ минг тилласига бермоқ бўлганман,
Йулда адашдим, менга ўзинг йўлчи бўл.

Отим жуйрук, Бектош қолди кейинда,
Мен икки кун илгари етишдим бунда,
Курсатгин Миришкор бобоси қанда.
Йул билмайман, энди ўзинг йўлчи бўл.

Бектош менга майли олдин бор, деди,
Бориб туриб миришкорни кўр, деди,
Мен етгунча уникида тур, деди,
Йул адашдим, менга ўзинг йўлчи бўл.

Чавандозман, менинг исмим Отбойлар,
Хизматимда булар бир неча бойлар,
Бурама кучали, эгри бу жойлар.
Йул билмайман, энди ўзинг йўлчи бўл.

Бобо Ғуруғли султондан бу сўзни эшитиб: — Ўғлим, адашмабсан, бўлмаса, сарҳовузнинг нарғи лабидаги пешайвонли меҳмонхона миришкор бобоники, ҳовлисининг дарвозаси ана у. Ўнгга қараб кетган кучанинг чап қўлида биринчи дарвоза. Миришкор бобо, деб сўраб борсанг, ўзи дарвозасини очади, — деб бобой ўз йўлига кетди. Ғуруғли султон бурилиб Миришкор бобонинг дарвозасини қамчиси билан уриб, тақиллатди. Миришкор бобо ичкаридан келиб, дарвозасини очиб, Ғуруғлибекни кўриб, ичида: «Мабодо бу Ғуруғли султон бўлиб, Гулқизойнинг қасдида келиб юрган булмасин», — деб кўп шумликларни ўйлаб, мулоийм сўйлаб: — «Қани, меҳмон, мен нима савол сўрасам, рост жавоб берсанг, ҳовлимга меҳмон бўл. Бўлмаса, ана катта йўл», — деб бир неча жойдан тимсол келтириб, соқолини тараб, мўйловини бураб, Ғуруғли султонга қараб, бир сўз деди:

Хабар олсанг бу эллардан,
Эшитсанг ширин тиллардан,
Богбон боши Миришкордан,
Бу бизнинг гузал шаҳардан.
Хабар шудир билмак даркор.
Бизнинг элда бир расм бор,
Келганнинг кимлигин сўрар,
Ул ҳам ростдан жавоб берар.

Боқар мезбон қарогига,
Жавоб берар суроигига,
Агар сири пинҳон қилиб,
Тугиб қолса юрагига,
Ундай одам қайтарилар,
Келганидан наррогига.

Шунда Гурӯгли султон Миришкор бобога қараб, жавоб бериб, бир сўз деди;

Хабар олсак бу эллардан,
Эшитсак ширин тиллардан,
Асли боғбон Миришкордан,
Бу сизнинг гўзал шаҳардан.
Ҳа, албатта, билмак даркор,
Ҳар шаҳарда ҳар расм бор.
Кимлигим айтарга тайёр,
Сурсанг, меҳмон жавоб берар.

Боқай сенинг қарогингга,
Жавоб берай суроингга,
Бирон сири пинҳон айлаб,
Тугиб қолмай юрагимга,
Қайтарма, миришкор бобо,
Гов бўлмагин туроғимга.

Шунда Миришкор бобо: — Булмасам сендан суроғимни сўрайин. Лекин рост жавоб бергин, — деб Гурӯгли султонга қараб, бир сўз деди:

Бу элларда олма билан қорали,
Боғ оралаб сир айтмакка борали,
Тахминимдан агар галат кетмасам,
Сен ҳов ўша эмасмисан Гурӯгли?

От чопилар тоғнинг баланд пастида,
Дала ерлар ларзон бериб остида,
Тахминимдан агар галат кетмасам;
Келган булма Гулқизоининг қасдида?

Остингдаги отинг чунтоқ кузама,
Фириб билан узинг буяб беама,
Бобонг билгир ҳар бир ишни, Гурӯгли,
Чавандоз бахши бун афтинг тузама.

Бобонг ҳар нимани олдин билади,
Сўраб келганларга мадад қилади,
Яширма номингни, сенсан Гурӯгли.
Тусингдан туркманлик анқиб келади,

Суратингни бунда бадал қилгансан,
Бир чўлтонглоқ бахши бўлиб қолгансан,
Тахминимдан агар галат кетмасам,
Бу ерларга Гулқизни деб келгансан.

Қўшигинг бор учар қушдай ҳавонгга,
Қойил булар барча савту навонгга,
Яширмасдан айта бергин, Гурӯгли,
Ишониб бу Миришкордай бобонгга.

Шунда Гурӯгли султон Миришкор бобосидан бу сўз-
ни эшитиб, уккагарнинг донишмандлигини-ей, деб ми-
ришкорлигига қойил бўлиб, ўзини танитиб, бир неча
жойдан тимсол келтириб, миришкор бобосига қараб,
бир сўз деди:

Қойил бўлдим донишингга, ақлингга,
Асли ўзинг жонга дармон экансан,
Хуросон элида якка бир ўзинг,
Гулқизга чиндаки богбон экансан.

Гурӯглиман, хонман Чамбилбелига,
Елгон дош беролмас марднинг ҳилига,
Гуллаб утгин Хуросоннинг элига,
Жон бобо, чиндаки богбон экансан.

Олқар юрар тоғнинг баланд-пастига,
Душманлар банд булар марднинг дастига,
Келгандирман Гулқизойнинг қасдига
Жон бобо, сен ўша богбон экансан.

Менга бу гапларни Гулноз билдирди,
Бир нуқтага минг бир маъно илдирди,
Ўзинг бир донишманд, кукрагинг дурди(р),
Гулқизга чиндаки богбон экансан.

Гурӯглининг осон айла корини,
Эшитиб бу қилган оҳу зорини.
Ўзингга бергандир ихтиёрини,
Миришкор, чиндаки богбон экансан.

Шунда бу сўзни Гурўгли бекдан эшитиб, Миришкор бобо ичида: «Ҳа, шундай бўлмаса, буни Гурўгли демайди. Бу ишини пухта қилганга ўхшайди. Аввал Гулнотойга келиб, унинг кўнглини асир қилиб, ҳамма гапни ундан билиб, тўғри бу ерга келганга ўхшайди», — деб куп шумликларни уйлаб, ширин мулоим сўйлаб, Гурўгли султонга қараб, чой пули сураб, бир сўз деди:

Карвон очар дарбандининг йулини,
Богбон искар богнинг тоза гулини,
Аввал бер бобонгнинг чойлик пулини,
Ундан кейин очарман мақсад йулини.

Ҳар тарафга бурган шоир тилини,
Жўмард одам очиқ тутар қўлини,
Аввал бер бобонгнинг наша пулини,
Ундан кейин очсин мақсад йулини.

Чиқибдирсан Така-Евмит элидан,
Ошиб келдинг Бадбахт тоғнинг белидан,
Ҳар иш келар шу бобонгнинг қўлидан,
Аввал бошдан-сен қочмасанг пулидан,
Бобонг очиб берсин мақсад йулини.

Ҳисоблашмоқ, болам, савоб бўлади,
Одамнинг пича пули қарз қилади,
Тилла берсанг, бобонг кўнгли тўлади,
Ундан кейин очарман мақсад йулини.

Узимман мен сизга Миришкор,
Беллашмоққа тиллангни чиқар,
Бобонг хизматингга тайёр,
Очадир мақсадинг йулини.

Бу сўзни Миришкор бобосидан Гурўгли султон эшитиб: — Кўнглинг тилладай қолсин, мана, ол, — деб солимдан олган беш юз тиллани кўрсатди. Миришкор бобоси тиллаларни кўриб, димоғи чоқ бўлиб, кўнгли тўлиб, Гурўгли султонни отдан тушириб, меҳмон айлаб, остига етти қават кўрпа тайлаб, ширмой нон, писта, руста, бодом, ёнғоқларни дастурхонга тайлаб, куп сийлаб ётди. Шунда миришкор бобо: — Менинг ҳовлимнинг орқаси Гулқизойнинг чорбоғига ушлаш. Менинг ҳовлимга чорбоғдан дарича бор. Ҳар куни мен бир марта шу даричадан чиқиб, Гулқизойга салом бериб,

икки соатча чорбоғларига қараб, ундай қил, бундай қил, деб тайинлаб келаман. Менинг ишим шу, болам. Аммо чорбоғ етти қават, энг ўртасида Гулқизойнинг кўшки. Сен шу ҳовлимдаги даричадан ўтиб, агар рост Гўруғли султон бўлсанг, етти чорбоғнинг етти дарвозасидан ҳам албатта ўтасан, Ўрталикдаги қиблага қараб турган кўшкка етасан, кўшкнинг иккинчи қаватига чиқасан, чап қўлга бурилиб, йигирма қадамча юрасан. Олдиндан бир эшик чиқади. Эшикдан кирсанг, тўғридан сал унгроқ ёқда бир эшиклари зар ҳал хона кўринади. Ана шу хонада Гулқизой ётади. Мана бу дорийи беҳушни ол, Гулқизойга шуни искатиб, беҳуш қилиб олиб кет. Лекин бу кеч эмас. Менинг ҳовлимда бемалол дам олиб, эрта кечга шу ишни қил. Нега десанг, мен бу ердан кетиб узоқлашим керак. Бўлмаса, сен кетгандан кейин менинг бўйнимга гуноҳ тунтарилади. Кейин Чамбилда учрашамиз. Жуда эҳтиёт бўл. Гулқизойнинг қирқ канизи, қирқ қули, қирқ чўриси бор. Улардан биронтаси билгудек бўлса, жаҳаннамга кетасан. Ана менинг берган ёрдамим шу, — деб жуда зарур керакли нарсаларини кажавага жойлаб, йўргасига ортиб, устига миниб, Гулқизойнинг бирор хизматида юрганга ўхшаб, ҳовлисидан чиқиб кетди. Гўруғли султон ҳовлининг ичидан қамаб, дам олиб ётиб, иккинчи кечаси Гиркўкни ҳовлида қолдириб, ўзи даричадан чорбоққа ўтиб, дарвозаларни сўтаси билан уриб очиб, ўртанги чорбоққа кириб, ҳеч кимнинг кўзига кўринмаслик учун сўтани ерга уриб, Миришкор бобо айтган хонага бориб, Гулқизойнинг димоғига дорийи беҳушни сепиб, эсини оғдириб, тўшак-тўшаги билан ўраб кўтариб, миришкор бобонинг ҳовлисига келиб, ўхшатиб бойлаб, ўзини эгарнинг устига олиб, Гиркўк отига қараб бир сўз деди:

Молим Гирот, жоним Гирот,
Ҳайда энди том устидан,
Парвоз қилиб жониворим,
Учиб ўт қўрғон устидан.

Ҳеч бир кўзга кўринмагин,
Бир нишобда суринамагин,
Пештоқларга уринамагин,
Ҳақлаб ўт қўрғон устидан,

Душман кўзи чалинмасин,
Тананг бандга илинмасин,

Босган изинг билинмасин,
Сакраб ут қўргон устидан.

Чақмоқдайин зиплаб утгин,
Чамбилнинг йулини тутгин,
Ҳаялламай дарров етгин.
Сакраб ут тоғлар устидан.

Отган уқдай зувлаб боргин,
Булутларни қувлаб боргин,
Чамбилбелга шувлаб боргин,
Чарх уриб осмон устида.

Қиялаб Чамбилга энгин,
Осмондан заминга дўнгин,
Зарчаманга бориб қўнгин,
Чарх уриб осмон устида.

Бу сўзни Гурўгли султондан Гиркўк эшитиб, эгасининг тилига тушиниб, ерни оёғи билан тирнаб-тирнаб, осмони фалакка парвоз қилиб учиб, Чамбилга қараб кела берди. Гурўгли султон осмони фалакни томоша қилиб кела ётиб, мабодо кўрпанинг орасида димиқиб ўлиб қолмасин, деб Гулқизойдан хабар олса, ҳеч нима қилмабди. Очиқ ҳаводан нафас олсин, деб бетини очиб қўйди. Шуйтиб, Гиркўк бир соат ичида шувиллаб Чамбилга етиб, Гурўгли чорбогининг юқорисидаги Зарчаманга келиб ерга тушиб, ер билан йўргалаб кела берди. Гурўгли султоннинг димоғи чоғ булиб, Гулқизойни Зарчаманга тушириб, боғбонни чақириб: — Ога Юнус парига бориб айт, бир ҳамён тилла олиб, менинг қошима келсин. Ундан кейин Чамбилнинг барча буз болаларига айтсин. Барчаси кийиниб, Зарчаман олдидан утсин. Мен Гулқизойни олиб келдим. Кимни хоҳласа, ушанга бераман, — деди. Боғбон бориб, Ога Юнус парига бу гапларни айтди. Ога Юнус пари Чамбилнинг барча буз болаларига: «Сар ҳовузнинг нарёғи — Зарчаманнинг бошига кийиниб, ясаниб чиқасизлар. Гурўгли барингизни бир кўрар эмиш», — деб хабар қилиб, ўзи хазинадан ҳамён тилла олиб, бир замон солланиб, канизакларини эргаштириб, Зарчаманга чиқди. Ўзи ҳам шу вақтлар кўклам, лолақизгалдоқлар очилган, боғгуллар сочилган пайти. Зарчаманнинг ҳам тоза гашти келган вақт эди. Тургай, газалой, бедана, саргалдоқ,

чупон, аллавуч, чуртак, қалбужжа, калонтош, тур-
гайбошларнинг тоза кайфи келган вақтлар эди. Яқин
чоғотларда бўлса, какликлар маст бўлиб, у тошдан бу
тошга йургалаб, сайраб, учиб қўнар эди. Канизаклар
гилам, кўрпачалар кўтариб келиб, Зарчаманнинг урта-
сига тўшадилар. Юнус пари ишваи нози билан келиб,
Гўрўгли султон билан кўришиб, сўрашиб утирди. Шун-
да Гўрўгли султон Оға Юнус парининг қўлига ҳуш
дорини бериб, бир неча жойдан тимсол келтириб, ёрига
қараб, бир сўз деди:

Ҳаришоҳ қизини осон келтирдим,
Энди буни ўзинг келтир ҳушига,
Хуросонга мардлигимни билдирдим,
Гулқизжонни ўзинг келтир ҳушига.

Шундай бир иш қилдим инсон билмади,
Бир чивин ҳам йўлимга гов бўлмади,
Фалакнинг тубиман келдим айланиб,
Учганимни асло Гулқиз билмади,
Энди буни ўзинг келтир ҳушига,

У ёқдаги дўстларимни кулдирдим,
Душманлар бағрини қонга тўлдирдим,
Шундай қилиб, Ойгулқизни келтирдим.
Энди буни ўзинг келтир ҳушига.

Мардлигимни бугун изҳор айлайин,
Ойгулқизни ойдай қилиб шайлайин,
Зарчаманга бўз болалар келган сўнг,
Ихтиёрин ўзига қип тайлайин.

Ҳамиён тиллани бергин қўлига,
Сайлаган йигитни олсин тилига,
Ким бўлса ҳам олдидан утганда,
Тиллаларни тўкиб урсин белига.

Гулқизни бераман сайлаганига,
Ҳамиёни тўкиб тайлаганига,
Бизнинг элнинг расми шудир Юнусжон.
Берай уни кунгил бойлаганига.

Оға Юнус пари Гўрўгли султондан бу сўзларни эши-
тиб, Гулқизойнинг димоғига ҳуш дори исқатиб, тургин
энди, деб мулоимлик билан Гулқизойга қараб, бир сўз
деди:

Роҳатланиб, кўп ухладинг, чирогим,
Кун ҳам қизиб, чоштгоҳ бўлди, тур энди.
Олдингда турибди юртнинг султони,
Кўп ётмагин, ноз уйқудан тур энди.

Сени деб чаманда гуллар очилмиш,
Қадаминг остига улар сочилмиш,
Сарҳовуздан яхна сувлар ичилмиш,
Ётма, жоним, ноз уйқудан тур энди.

Чор тарафда қушлар чирқиллашади,
Чувиллаб сайраши ҳаддин ошади,
Гулқизой уйқудан турсин дейшади,
Ётма, жоним, ноз уйқудан тур энди.

Қизлар тақар жовгошининг гулини,
Ошиқлар ёқтирар маъшуқ ҳилини,
Қушлар сузлар ҳар дам очиб тилини,
Ётма, жоним, ноз уйқудан тур энди.

Чор тарафга ипор иси тўлибди,
Юзингга боқишиб гуллар кулибди,
Кун юқори, чоштгоҳликка келибди,
Ётма, жоним, ноз уйқудан тур энди.

Чиройинг ухшайди чаманда гулга,
Кузларинг юмишинг ёқади дилга,
Сени мақтаб қушлар келибди тилга,
Ётма, жоним, ноз уйқудан тур энди.

Қора сочинг толасидан силайин,
Сенинг билан бирга-бирга кулайин,
Юнус айтур сенга ҳамдам бўлайин,
Ётма, жоним, ноз уйқудан тур энди.

Бир пилла Гулқизой кўзини очса, қулогига жуда мулоийм бир овоз келади: Қараса, Хуросондаги боғидан ўзгача кенг ҳаволи, бир тарафи тоғ чаманзорда ётибди. Нарироқда бир кўк от бир дарахтда боғлиқ турибди. Ундан берироқда бир ўрта яшар одам чой ичиб утирибди. Қошида жуда ҳам чиройли бир аёл тур энди, чирогим, деб турибди. Гулқизой дунёда ўзимдан бошқа чиройли, гўзал йўқ, ўзим барча гўзалларнинг гўзалиман, деб юрар эди. Қошида турган аёлни кўриб, унинг ҳусни жамолига, қадду камолига қойил бўлиб: «Бу тушим

булса керак. Агар унгим булса, бу аёл ё фаришта ё беҳиштнинг ҳурларидан булса ажаб эмас», — деб ҳайрон булиб ўрнидан туриб: — Аяжон, бу тушимми — унгимми, — деб турибди. Шунда Оға Юнус пари: Бу унгинг, ҳозир Ҳаришоҳ юртида эмас, Чамбил юртидасан, — деб Гулқизойга тасалли бериб, бир неча жойдан тимсол келтириб, шу сўзни айтди:

Қурқма, жоним, меҳрибоним, Гулқизой,
Ҳикмат билан бунда келдинг, чирогим.
Эрка ўсган подшо қизи, Гулқизой,
Бир кечада бунда келдинг, чирогим.

Келганингни унда ҳеч ким билмайди,
Бу ёқларга из ахтариб келмайди,
Осмондан юрганнинг изи булмайди,
Ҳеч ким билмай, бунда келдинг, чирогим.

Чамбил шоҳин ҳар иш келар қулидан,
Ўлжалар келтирар душман элидан,
Ҳатлаб ошар етти душман элидан,
Неча тогдан ҳатлаб келдинг, чирогим.

Гиркук деган учқур тулпор оти бор,
Ўзи билан ўсган хоназоти бор,
Тепкисидан душманларнинг доди бор,
Шу от билан учиб келдинг, чирогим.

Гуруғлидир шу Чамбил халқин отаси,
Қулида бор кароматли сўтаси,
Онангнинг сўзининг йўқдир хатоси,
Энди сен ҳам Чамбилликсан, чирогим.

Бундай ширин сўз, жоду кўз, сулув юз аёл Гулқизойни ўзига ром қилди. Шу ерда Гулқизой оға Юнус пари билан эртанги овқатни қилиб утирди. Ундан кейин Оға Юнус пари Гулқизойга: — Энди билсанг, бизнинг Чамбилда шундай расм бор. Сен мана бу ҳамёндаги тиллани қулингга оласан. Ҳозир Чамбилдан барча буз болалар келиб олдингдан утади. Қайсисини агар кўнлинг ёқтирса, ҳамённинг оғзини бушатиб, елкасига тилла билан урасан. Кейин сеини уша йигитга никоҳ қилиб берилади, — деб қўйди. Шунда Чамбилнинг барча ҳали уйланмаган буз болалари келиб, Гулқизойнинг олдидан бирин-бирин ута берди. Авазхон ҳам буз бола

булганлиги учун йигитлар билан келиб, навбати келгандан кейин бу ҳам Гулқизойнинг олдидан ута берди. Авазхон қандай? — Худди бир жондай, беҳиштан адашиб чиққан гилмондай. Қадди барно, ақли расо, ҳусни осмондаги ой билан талашган, бир неча жазманлар сирт-орқасидан элашган. Зар кокилли, ҳар кокилига биттадан жонон ёпишса арзийдиган, қошларини қийдирган, бир неча бул ҳавасни куйдирган йигит. Гулқизой бундай йигитни ҳали умрида биринчи марта кўриши эди. Шундай маҳлиё бўлиб, Авазхондан кўзини узолмай, балки терлаб кетиб, ўзини ёзолмай, симобдай балқиб, ҳовуздай қалқиб, қўлидаги ҳамённинг огзини зўрга бушатиб, Авазхоннинг елкасидан тўкиб юборди. Буз болалар бун кўриб тиллаларни териб олмоқликка югурдилар. Бу воқеани кўриб турган Гўруғли султон терисига сигмай, қувониб, дарров добилини қоқтириб, машъаллар ёқтириб, Зарчаманга янги бир ўтовни тиктириб, туя, қўй сўйдириб, тўй қилиб, гўшт-шўрвасига барчани тўйдириб, кечқурун Гулқизойнинг никоҳини Авазхонга қийдирибди. Гўруғли султон уч-тўрт кун қўтли булсинни олиб утирди. Энди Миришкор бободан сўз эшитинг.

Миришкор бобо, Ҳаришох бу воқеалардан хабардор буламан деганича, туркман музофотига ўтиб, орадан беш-олти кун ўтгандан кейин ул ҳам эсон-омон Чамбилга етиб келди. Гўруғли султон Миришкор бобо учун ҳам жой тайёрлаб қўйган эди. Миришкор бобо келиб, ўзи учун тайинлаган жойга тушди. Шундай қилиб, Гўруғли султон ва оға Юнус пари Авазхонни Гулқизойга уйлантириб, муродларига етдилар.

ГОВДАРОЗ ДЕВ

Гуругли султон Хуросон юртидан Гулқизойни келтириб, Авазхонга берди. Аммо Хуросонда қандай қиёмат савдолар бўлди. Бу ёғини энди эшитинг. Бектош вазир икки кундан оша Ҳаришоҳ юртига етиб, ҳовлисига тушиб, дарров бир сипоҳисини отбойларни олиб кел, деб кўчага чиқарди. Аммо отбойлардан дарак топмади. Бектош вазир чидамсизланиб бутун йўлларни, кўчаларни излатди. Охири бир бобой: «Бир отбойлар деган одам Миришкор бобоникини сўраган эди. Бектош вазирга меҳмонман, унинг билан от савдоси қилганман. Лекин отим илдамлик қилиб, икки кун олдин келганман. Вазир етиб келгунча Миришкор бобоникида турман, деди. Кейин мен унга Миришкор бобоникини кўрсатиб юборган эдим», — деб хабар берди. Бу хабарни билиб, Бектош вазирнинг сипоҳилари Миришкор бобоникига боришса, дарвозаси берк. Ҳеч кимнинг шобири чиқмайди. Бора-бора бу гап Ҳаришоҳнинг ҳам қулоғига етибди. Гап-сўзнинг қисқаси Ҳаришоҳ хавотирланиб, Гулқизойнинг чорбоғидан хабар олдирса, канизлар излашиб, чувуллашиб, Гулқизойнинг йўқолганини Ҳаришоҳга хабар бергани кўрқиб турган эканлар. Ҳаришоҳ ва Бектош вазир бир ерда ўтириб: «Бу ишлар ҳукмин Гуругли хардўздан бўлган. Нимага деганда Гулқизни айттирган эди. Ўшанда бир шумлик тугунини баччағар ичига туйган. Шуйтиб, бир ҳийлайи жодугарлик билан тулпорига мингаштириб Чамбилга олиб кетган. Бу ишда Миришкор бобонинг ҳам шериклиги бор. У ҳам ҳовлисини беркитиб, гумдон бўлган. Энди Гуругли хардўзнинг устига қўшин тортиб борсак, қизи-

мизни баччагарнинг угирлаб кетгани элга маълум бўлиб, шармандамиз чиқади. Ундан кура, Жангалимозандарондан Говдароз девни бир бало қилиб, алдаб кундириб, бизга Гуруғлини тутиб келтириб берса, кейин ундан қандай қилиб қасос олишни узимиз биламиз. «Чамбилдан Гуруғли бартараф бўлса, вассалом. Кейин бор-буди бизга ўлжа», — деб маслаҳатни бир жойга қўйиб, бир неча донишманд устакор одамларни Жангалимозандарондан Говдароз девни алдаб олиб келиш учун юборди.

Ривоятлардан бирида айтилишича, Рустам достоннинг авлодлари ичида бир бадбахт новча қиз бор эдики, катталиги тобонидан бош бармоғигача ўрта одамнинг қаричи билан етти қарич эди. Бу баҳайбат новча қизни бир ёқдан овқати, яна бир ёқдан ҳайбатини уйлаб, ҳеч ким олмади. Бечора қиз ота-энага дардисар бўлди. Қизнинг ота-энаси: — Тақдиридан курсин. Буни дев-пев олмаса, адисар одамзод олмайди», — деб Жангалимозандаронга элтиб ташлади. Жангалимозандаронда Куҳи қофга бормамай, қолиб кетган битта-ярим девлардан биттаси новча қизни куриб қолиб, узининг жасадидан учдан бир кичкина бўлса ҳам, баҳрнав кифоя, деб новча қизга уйланди. Ана шу дев билан новча қиздан Говдароз дев туғилди. Говдарознинг ота-энаси аллақачон ўтиб кетиб, Говдарознинг бир ўзи Жангалимозандароннинг ёввойи ҳукизларини еб юргани учун Говдароз деб аталиб юрар эди. Говдароз девнинг остинги тиши найзадай баландга чиқиб, устинги тиши омонинг тишидай пастга тушиб, бир катта даратнинг тагида мазза қилиб, худди Жангалимозандаронга бир ўзи султондай беғам бўлиб ёнбошлаб ётиб, беш-олти одамзоднинг қўрқа-писа келаётганини билиб қолди. Говдароз ҳам девнинг, ҳам одамзоднинг тилини билар эди. Говдароз келаётган одамларни чақириб: Ҳа, одам тоғалар, қўрқманглар, — деб шу сўзларни айтди:

Мени излаб келган, одам тоғалар,
Қадам босиб Мозандарон мулкимга,
Подшонинг жиянин излаб, дараклаб,
Сабаб бўлиб қувончимга, кулкимга.

Баракалла, шундан шунга келганлар,
Подшонинг жиянин кўрмак бўлганлар,

Хуш келибсиз, олий ҳиммат тогалар,
Қадам ташлаб Мозандарон мулкимга.

Куп йил бўлди йўлингизга боқаман,
Сизга атаб ҳукиз новвос боқаман,
Минг йил меҳмон бўлинг, гуштман боқаман,
Хуш келибсиз, олий ҳиммат тогалар.
Қадам ташлаб, Мозандарон мулкимга.

Энамнинг арвоҳин қилмоқ учун шод,
Узоқдан келгансиз, мени қилиб ёд,
Қўлимга утиринг, кўтарай озод,
Хуш келибсиз, олий ҳиммат тогалар,
Қадам ташлаб Мозандарон мулкимга.

Отимни сурсангиз дерлар Говдароз,
Ўзим марди майдон, ўзим ўқ андоз,
Қанча хизмат этсам, сизга шунча оз,
Хуш келибсиз, олий ҳиммат тогалар,
Қадам ташлаб Мозандарон мулкимга.

Бу сўзни Говдароздан Ҳари подшонинг вакиллари эшитиб, бир оз юракларини босиб: — Эй, Говдароз жияним, бизлар сени излаб келдик. Балки энанг марҳум ҳам айтиб кетган бўлса керак. Ахир ҳам одамзод тоғаларинг излаб келади. Шунда сен ёрдам берасан, деб. Биз ана уша энанг айтиб кетган одамзод тоғаларингдан буламиз, — деб Ҳаришоҳнинг вакилларининг бошлиғи бир неча жойдан тимсол келтириб, Говдароз девга қараб бир сўз деди:

Баракалла, сендай соҳибқиронга,
Одамзод тоғанглар келди, тур энди,
Султон бўпсан мулки Мозандаронга,
Сени деб тоғанглар келди, тур энди.

Хуросон мулкида туққан тоғанг бор,
Ҳаришоҳ исмли ўзи тожидор,
Ул тоғангга ўзинг бўлибсан даркор,
Одамзод тоғанглар келди, тур энди.

Туққан тоғанг шуйтиб бизларга султон,
Ўзига қарайди қирқ икки қўрғон.
Барининг устидан ўзи ҳукмрон,
Сени кўрмак бўпти анда, тур энди.

Ундан нари Туркман деган элат бор,
У Туркманда подшо Гуруғли мурдор,
Ўзи куп баҳодир, ботир, найзадор,
Гуруғлини даф этмоққа тур энди.

Гуруғли курсатган кўпга кучини,
Қон айлаган тоғаннинг ҳам ичини,
Ундан бориб олиб бергин учини,
Куч тушлаган полвон булсанг, тур энди.

Каттадан буюрмоқ кичикдан хизмат,
Сунгра келар тоғанг, бўлса саломат,
Шу вақтлар булибди Гуруғли офат
Гуруғлини йўқ этмакка тур энди.

Асли Говдарозга энаси: «Одамзод тоғаларингдан битта-яримтаси мабодо сени йўқлаб келса, димогини чоғ қилиб, балки ёрдам бериб жунатгин. Бирор ҳожатини раво қилгин», — деган эди. Говдарознинг феълига дев отасининг аҳмоқлигидан ҳам юққан эди. Ҳаришоҳнинг вакилларидан бу сўзларни эшитиб: — Булмаса, тоғалар, мен йўл озиғи йиғиб олай, деб обил-ғубил урнидан қўзғалиб, жангални оралаб кетиб, бир филни ҳайдаб келтириб, филга ўқ юклаб, қирқтача ёввойи ҳўкиз, новвосларни бир-бирига боғлаштириб, ўзи орқалаб олиб, ун саккиз ботмон ўқ-ёйни эғнига осиб, ун беш ботмон қилични белига тақибди. — Ана энди тоғалар Хуросонга йўл бошланглар, — деб Говдароз Ҳаришоҳнинг вакилларига қараб бир сўз деди:

Гуруғли мурдорга талаб айладим,
Одамзод тоғалар, йўлчи булинглар.
Аввал бораё Ҳаришоҳнинг олдига,
Олдинга тушинглар, йўлчи булинглар.

Бир қишлоқ янчилар босган изимга,
Чибиндай буп кўринасиз кўзимга,
Белги ташлаб кета беринг узимга,
Хуросон элига йўлчи булинглар.

Менга керак эмас совутман қалқон,
Мозандаронига ўзимман султон
Туркман тоғларини қилайин талқон,
Одамзод тоғалар, йўлчи булинглар.

Дарёлар келмайди бақалогимга
Жами шерлар қочар урган дўғимга,
Гуруғли тенгмикан чиначоғимга,
Билдироқ тоғалар, йулчи бўлинглар.

Туркман элга зурлигимни билдирай,
Ҳаришоҳ тоғамни қойил қолдирай
Белидан панжамга қисиб келтирай
Олдимга тушинглар, йулчи бўлинглар.

Бу сўзларни сизга айтар Говдароз,
Жасадим оламда барчадан мумтоз
Чийиллаб олдимга бўлинг ялласоз,
Чумоли тоғалар, йулчи бўлинглар.

Шунда бу сўзни Ҳаришоҳнинг вакиллари эшитиб, ишимиз осон ҳал бўлди. Бу ҳам Ҳаришоҳ давлатининг баландга қараб юмалаганининг аломати-да, дейишиб, кўп хурсанд бўлишиб, ҳар турли лапарлардан айтишиб, йул бошлашиб, Хуросонга қараб кела бердилар. Буларнинг орқасидан Говдароз филни олдига солиб қувиб, ҳайдаб кела берди. Шуйтиб, Ҳаришоҳнинг юборган вакиллари эсон-омон Говдароз девни бошлаб, Ҳаришоҳнинг ҳузурига келтирдилар. Говдароз кўнглида: «Бу одамлар кичкина бўлса ҳам, кўп хезманд булар экан. Қанча иморатлар, ҳар турли кийимлар, қатор тизилиб кетган кучалар, бу жуда ажойиб. Мен Гуруғли мурдорни Ҳаришоҳ тоғамга тутиб келтириб берганимдан кейин, Ҳаришоҳ тоғамдан қирқта одамзод сўраб олиб кетиб, Жангалимозандаронда шу одамларникига ўхшаган жойлар қилдириб оламан», — деб уйлаб Ҳаришоҳнинг олдига етиб келди. Шунда Ҳаришоҳ жўртага: — Эй, кел, дев жияним. Сендай зўр жияним турганда, мен Гуруғли хардўздан таадди кўрсам бўладими, — деб бир неча жойдан тимсол келтириб, Говдароз девга қараб, бир сўз деди:

Чертсам садо берар созим,
Жўр бўлиб анга овозим,
Хуш келибсан, Говдарозим,
Гуруғлидан ол ўчимни.

Барчадан баланддир кучинг,
Олиб бергин менинг ўчим,

Мурдор туркманнинг дастидан
Ғам-аламга тўлди ичим,
Гуруғлидан ол ўчимни.

Қуриди очилган боғим,
Ситам чирмаб сули соғим,
Мозандаронлик чирогим
Гуруғлидан ол ўчимни.

Одамлар кўрсатсин йўлим,
Бориб топгин Туркман элин
Ўлдирмасдан бунда келтир,
Занжир билан боғлаб қўлин,
Шундай қилиб ол ўчимни.

Ул қизимни олиб кетган,
Шуйтиб мақсадига етган,
Иситмаси жондан ўтган,
Билолмадим у ёғини,
Балким чури қилиб сотган,
Ундан бориб ол ўчимни.

Сунгра кўнглинг тулдирайин,
Айтганингни қилдирайин,
Гуруғлини тутиб берсанг,
Ўз қўлимман улдирайин,
Шундай қилиб ол ўчимни.

**Шунда Говдароз дев Ҳаришоҳдан бу сўзни эшитиб: —
Қани булмаса, тоға одамларингга айт. Менга йўл кўрсат-
син, — деб бу сўзни айтди:**

Вақт ўтмасин подшо тоға,
Тўхтатма фурсат йўлини,
Одамларингга амр айла,
Кўрсатсин Туркман элини.

Доим ўзим жангга толиб,
Ҳар жойда булсам мен голиб,
Кетай занжир чилбир олиб,
Боғлай Гуруғли қўлини.

Кўп чумоли аёқларга,
Ёрти нахўт сиеқларга,
Келмасдай қип бу ёқларга,
Боғлай туркманнинг йўлини.

Қурқитиб олай жонини,
Оқизмай ичай қонини,
Банди айлаб султонини
Изиллатай туркман элини.

Туркман элга бундан бориб,
Шаҳарларин ураб олиб,
Гуругли мурдорни куриб,
Занжирлаб боғлай қулини.

Ана шунда занагар Ҳаришоҳ ҳам Говдарознинг шаштини қайтармай, қайта-қайта бу нодон баччагарни шашти келганда шишириб, тентакка тил бер, икки қўлига бел бер», деганидай ишлатиб, фойдаланиб қолмоқни уйлаб, ширин-мулойим сўйлаб, жўртагадан йиғлаб, Говдароз девни хўп боблаб, ҳар ёққа бураб тоблаб, занжир ва чилбирлардан бир талайини бериб, ҳалиги вакилларини қўшиб жўната берди. Говдароз дев чилбир ва занжирларни чувдоқлаб, филнинг устига ташлаб, ҳўкиз, новвосларнинг гавдаларини эғнига солиб жўнай берди. Ҳаришоҳнинг вакиллари шаҳардан чиқиб: — Ҳов, ана кўринган тоғнинг нариги томони туркман элати. Бизлар у ёқларга боргани қўрқамиз. Энди, жияним, бизлар қайтайик. Сен оқшом эл ухлагандан кейин кет, деб тайинлаб кейинларига қайтдилар. Говдароз бир жарда тўхтаб, кунни кеч қилиб, оқшом юриб кундузи тўхтаб, филини олдига солиб ҳайдаб, Ҳаришоҳнинг вакиллари нишон берган тоғдан ошиб қолди, ҳўкиз, новвослари адо бўлди. Энди Говдароз ейман деса, овқат топмай қолди. Қараса, бу ёқлар бийдай чўл, на ёввойи ҳўкиз бор, на новвос бор. Аввал-аввал кийик, олқарларни кўрса ҳам, «бу сичқондай нарсаларга одам тўярмиди», — деб кўзга илмай юрди. Кейин тоза оч қола бергандан кейин «ҳеч бўлмаса ўнтасини ушлаб олсам, бир ўлмас таътил бўлармиди», — деб Асқар тоғда алқар, кийик тутаман деб қизиқиб тоғнинг бағрига тушиб қолиб қараса, кўп асов йилқи юрибди. Мана бу Гуругли мурдорнинг мулкидан», — деб дарров битта байтални тутиб, тиши билан терисини айириб, бир камарга бориб, ёввойи дарахтларни қўпориб, йиғиб, катта гулхан қилибди. Гулхан чўғ бўлгандан кейин чўққа байталнинг гавдасини кўмиб, чала пишириб еб утирди. Ҳар кун эрта билан отбоқар чўпон байталларни бир кўриб, сонини тугаллаб ётоғига қайтиб кетар эди. Бу-

гун келиб, жунагарда тобонидан бош бармогигача ун бир қарич бир катта изни кўриб, «даранинг бирига дев келиб уя қурган, бу ерларга йилқи пойлаб келган. Агар шундайлиги рост булса, йилқилар-ку йуқ булиб турган, ўзим ҳам ҳа, демай девга ем буламан», — деб қўрқиб, кўзи олариб, жонини ҳовучлаб, отининг жиловини буриб; бу воқеани тезроқ Гурўгли султонга етказайин, деб елдан елувчи топгандай Чамбил шаҳри қайдасан, деб ҳайдаб кетди. Бу ёқда булса, ҳар куни беш-олти байтални чуққа кўмиб еб дам олиб, Говдароз дев ёта берди. Отбоқар чўпон шу юрганича юриб, Чамбилга кириб борди. Гурўгли султонни майхонасида кўриб, Гурўгли султонга қараб, отидан тушмасдан дўмпайиб, узангига оёғини тираб, бир сўз деди:

Эй, султоним, арзга келдим, қулоқ бер,
Девзод келибди Асқар тоғинга,
Майхонангда қирқ йигитман май ичиб,
Қарамайсан нега сўлу соғинга.

Душман боқа билмас Чаман боғинга,
Шер чидамас сенинг урган дўғинга.
Сабаб недир, у ёғини билмадим,
Дев уя қурибди Асқар тоғинга.

Ҳар изи бир ярим қулочдан ўтган,
Ботиғи бир қарич чуқур бул кетган,
Сабаб недир, у ёғини билмадим,
Юртинга балонинг қадами етган.

Отбоқаринг унинг изин кўрганди,
Кўриб туриб бунда хабар берганди,
Асқар тоғнинг ёнбошида ҳали ҳам,
У баччагар йилқи овлаб юрганди.

Сен султонсан, элга бошчи буласан,
Қасд этган ганимдан учинг оласан,
Менга лозим эди сенга билдирмак,
Хабар бердим, энди ўзинг биласан.

Гурўгли султон отбоқар чўпондан бу сўзни эшитиб, анча хафа бўлиб, девни бир марта кўзидан уриб, Хизирнинг таълими билан ўлдирган эдим. Ҳозир булса, дев билан олишмоққа раъйим бўлмапти. Мана шу бир

пиёла шаробни мендан бировинг олиб ичиб, девнинг жангига борсанглар, — деб бир неча жойдан тимсол келтириб, қирқ йигит, Ҳасанхон билан Авазхон, Холдор маҳрамга қараб, бир сўз деди:

Майхонада суҳбат қурган ботирлар,
Ҳар бири минг қушин булса татирлар,
Шаробни юракнинг қуввати дерлар,
Алиёр деб тутдим, олинг қўлимдан.

Кўнглим тулган Така Ёвмит элимдан,
Бир гапни ўтказдим, дўстлар дилимдан,
Дев ошибди дейди Асқар белимдан,
Алиёр деб тутдим, олинг қўлимдан.

Шаробимнинг рангги мисоли лола,
Тагина тортиниб турма уяла,
Талабгор борми, тутдим пиёла,
Алиёр деб тутдим, олинг қўлимдан.

Чамбил диёрида тўлиб тошайик,
Душманлар элига ёв буп ошайик,
Эсон булиб куп йилгача яшайик,
Алиёр деб тутдим, олинг қўлимдан.

Ўлмасин ёронлар, ҳаргиз ўлмасин,
Омон булсак, элга душман келмасин
Гуруғлининг сўзи ерда қолмасин,
Алиёр деб тутдим, олинг қўлимдан.

Асқар тоғда уч юз олтмиш даради(р),
Қизилбош йўлида гов буп туради,
Ким май ичса, дев жангига боради,
Алиёр деб тутдим, олинг қўлимдан.

Султонман, султонлик гаштин сўрайин,
Фоний дунё турганича тураин,
Аввал боринг, мен орқадан бораин,
Кел шаҳбозим, қўлимдан бераин,
Алиёр деб тутдим, олинг қўлимдан.

Гуруғли султон бу сўзларни айтиб, пиёлани тутиб турганида қарчиғайдай қирқ йигитга эгилиб, етмиш икки марта таъзим қилиб букилиб, оғзидан дуру гавҳар

лар тўкилиб, Авазхон келиб, Гурўгли султоннинг қулидан
пиёлани олиб ичиб, чирқиллаб маст бўлиб, Гурўгли султонга
қараб, қип-қизил бўлиб, бир сўз деди:

Жавоб бер жон ота, энди ўзимга,
Ишонгин бу ерда берган сўзимга,
Чибинча илинмас девлар кузимга,
Асқар тоққа борай, берсанг Гиротни.

От миниб чиқайин дунгга, адирга,
Бахтим булса, дуч келаман Хизирга,
Девнинг бошин танасидан узарга,
Асқар тоққа борай, берсанг Гиротни.

Гиркукни уйнатай тоғларда дирка,
Мард йигит девларни кўзга илами,
Жанг деган тулпорзодсиз булами,
Асқар тоққа борай, берсанг Гиротни.

Мен ҳам иш кўрсатиб полвон булайин,
Йигитлар ичида обрў олайин,
У келгинди девни банди қилайин,
Асқар тоққа борай, берсанг Гиротни.

Аваз демас бир хиллардай бу алҳавас,
Бу алҳавас қўлингдан май олиб ичмас,
Лекин дев уруши тулпорсиз булмас,
Асқар тоққа борай, берсанг Гиротни.

Шунда Гурўгли султон Авазхон ўғлидан бу сўзни эшитиб,
кўп иш кўрган зангар Авазхоннинг саловатига ичида таҳсин
айтиб, бир газ кўтарилиб, Соқи Мирохўрга қараб,
мўйловини бураб, Гиротни Авазхонга абзаллаб келтиргин,
деб бир сўз деди:

Чалбар қилиб кийдим доим банотни,
Чамбилнинг сиртидан солдим чорбоғ ҳаётни
Аваз ўғлим девга талаб қилибди,
Соқиё, абзаллаб келгин Гиротни.

Дол белига кумуш эгар ошириб,
Сагрисини маякдай қип тошириб,
Икки ёнга узангисин тушириб,
Соқиё, абзаллаб келгин Гиротни.

Сүз эшитгин Гүрүглининг тилидан,
Авазимнинг ҳар иш келар қўлидан,
Мовут патли айил тортиб белидан,
Соқие, абзаллаб келгин Гиротни.

Ҳайронман доимо тақдир ишидан,
Амир фармон эшит мендай кишидан,
Безантириб юган уриб бошидан,
Соқие, абзаллаб келгин Гиротни.

Тилла тожи тақиб қўйгин бошига,
Чиқариб қашлабон табла ташига,
Етаклаб қел майхонанинг қошига,
Соқие, абзаллаб келгин Гиротни.

Унгача Авазим туриб тақинсин.
Учадиган қарчигайдай қоқинсин,
Кашал булмай Гүрүгли отаси тийинсин,
Соқие, абзаллаб келгин Гиротни.

Шунда Соқи Мирохир табладан Гиркүкни чиқариб, қашов-журоб қилиб абзаллайман деганича, Авазхон ҳам уруш асбобларини кийиб тақиниб, тайёр бўла берди. Соқи Мирохир Гиркүкни абзаллаб, тайранглатиб етаклаб, майхонанинг олдига олиб келди. Аваз ўғлоннинг асли отаси Булдуруқ қассоб Гуржистон шаҳзодалари авлодидан бўлиб, бир сабаб билан Хунхорга мусофир бўлиб бориб, яна бир сабаб билан Гулойим туркманга уйланиб, ўзи Хунхорда қизилбош динига кириб, қассобларга бобо бўлиб қолган эди. Шуйтиб, Авазхон асли Хунхордан эмас, Гуржистондан эди. У жуда ҳам сулув, беҳиштнинг гилмонидай, балки одамнинг жонидай сўз бола эди. Ана энди Аваз ўғлон кийиниб, кўктемирга гарқ бўлиб чиқиб, Гиркүкнинг устига миниб утиргандан кейин бот-бот бир малоика бўлди қолди. Ҳеч ким уни одам фарзанди деб ўйламас эди. Шунда Авазхон Гүрүгли султон отасига қараб, оқ фотиҳа сўраб, бир сўз деди:

Ота, кетдим дев жангига,
Қул кўтариб, бер фотиҳа.

Йигитнинг йули очилсин,
Атрофига нур сочилсин,
Ундан кейин май ичилсин,

Ота, кетдим дев жангига.
Қул кўтариб бер фотиҳа.

Асқар тоғда қурмиш уя,
Бошга келган офатми ё,
Тоғлар, адир йўллар қия,
Ота, кетдим дев жангига,
Қул кўтариб бер фотиҳа.

Чунгал чоғат йўллар бузуқ.
Пешонада нелар ёзиқ,
Булмасин деб девга озиқ,
Ота, кетдим дев жангига
Қул кўтариб, бер фотиҳа.

Яшнаб турар кўнгил боғи,
Ҳар ишга талпинган чоғи,
Борар жойим Асқар тоғи,
Ота, кетдим дев жангига,
Қул кўтариб, бер фотиҳа.

Борай тоғлар дарасига,
Итбурумлар орасига,
Ёндашай дев қорасига,
Ота кетдим дев жангига,
Қул кўтариб, бер фотиҳа.

Сўзлаб турар Аваз ўғлон,
Бўлмоқ истар марди майдон
Эй, Чамбил шаҳрига султон
Ота, кетдим дев жангига,
Қул кўтариб, бер фотиҳа.

Шунда Ғуруғли султон Авазхонга: — Бор, ўғлим ошигинг олчи бўлсин, деб фотиҳа бериб юборди. Авазхон шоду хуррамлик билан Ғуруғли султондан фотиҳа олиб, Ғиркўкни шамолдай елдириб, Хужатоғдан нарёққа ошиб кетди. Шунда Ғуруғли султон қирқ йигитга қараб: — Сизлар бир баландлик белга чиқиб, Асқар томондан хабардор бўлиб турунглар. Агар бирор воқеа содир бўлса, тезлик билан менга хабар беринглар, деб шу сўзни айтди:

Қирқ йигитим, қирқ қанотим бўлинглар,
Ҳар на десам, айтганимни қилинглар,

Совут қалқон кийиб, қурол олинглар,
Авазхондан хабардор буп туринглар.

Бургут қунар тоғнинг баланд тошига,
Адисар бормайсиз Асқар қошига,
Чиқиб туринг бир баланд бел бошига,
Сир солиб ул ердан Аваз ишига.

Дурбин тутиб ундан боқиб туринглар,
Дев билан Авазнинг ишин куринглар,
Бир чатоқлик бўлиб қолса, ёронлар,
Тезлик билан менга хабар беринглар.

Новда дебон қайтармадим сузини,
Ун бир қарич дейди ҳар бир изини,
Чидармикан куриб баччағар дев кузини,
Ўнгарса-ку дев жангида узини.

Ҳар нечук булсада кашал буламан,
Қирқ йигитим, сизга фармон қиламан,
Дев зур чиқса, дарров хабар беринглар,
Ўзим бориб бошин олиб келаман.

Бу сўзни Гурўгли султондан қирқ йигит эшитиб, барчаси отланиб, Гурўгли султондан фотиҳа олиб, булар ҳам Гиркўкнинг изи билан кета бердилар. Авазхон Гиркўкни шу ҳайдаганича ҳайдаб, Асқар тоғига яқинроқ бир белга чиқиб, у ён, бу ёнга боқиб, уйланиб турганида кўзига Хизир бобо кўриниб: — Ҳа ўғлим, шошма, деб келиб Авазхон билан кўришиб, бир неча сипоҳлик ҳунарларидан ўргатиб: — Энди билсанг ўғлим, бу келган девни Говдароз дев дейди. Асли жангалимозандаронлик, отаси дев, энаси одамзод — Рустам Достоннинг авлодидан. Билсанг, дев деган бир аҳмоқ лоппи. Ўзи жуда зўр нарса булади. Девларнинг вас-вас босди деган бир уйқуси булади. Говдароз дев етти кундан бери ана-шу вас-вас босди уйқусини ухлаб ётиб, бугун туриб, Асқар тоғнинг бир камарида овқатланаётир. Ҳализамон шу ердан утади. Келиб сендан Чамбилнинг йўлини сурайди. Шунда сен унинг билан сипоҳчасига муомала қилиб, бир иш қил, — деб кўздан гойиб бўлиб кетди. Авазхон шу белда гидирайиб турди. Бир пилла еру кўкни ларзага келтириб, оёғини болп-болп босиб, филини ҳайдаб, Говдароз дев шу белга келиб қолди. Авазхонни кўриб қолиб: — Ҳой, одамзод, Гурўгли мурдорга бошқа каттароқ одам

қуригандай, сени қоравул қилиб қўйдими?! Уккагар
Гуруғли мурдор аҳмоқ эканку сендай олмачани искаб
ётмай, бу қирга қўйибди. Ўзинг-ку одамзоднинг олмача-
си, гулими экансан, — деб Говдароз дев Авазхонга қараб,
бир сўз деди:

Олмамисан, баргакмисан, гулмисан,
Майнамисан, қумримисан, на жонсан.
Хашакмисан, шамолмисан, ҳилмисан,
Тутимисан, булбулмисан, на жонсан?

Кўзларинг учқундай булиб йилтирар,
Бир ажаб тиниқ сув каби милдирар,
Жамолинг чулларни нурга тўлдиарар,
Лоламисан, райҳонмисан, на жонсан?

Шу жасадинг билан тоғлардан ошиб,
Қандай келдинг кўк отчангга тирмашиб,
Юзингга қарасам, кўзим қамашиб,
Лаълимисан, гавҳармисан, на жонсан?

Отгинанг ўзингга тушмиш муносиб,
Кунглим эримаса, кетарман босиб,
Куксингга тангадай сипарча осиб,
Сичқонмисан, чумчуқмисан, на жонсан?

Талтайиб, торбайиб ўзинг кирасан,
Билмам, қайдан келиб қайга борасан,
Шуъла сочиб атрофга нур берасан,
Чақмоқмисан, чироқмисан, на жонсан?

Одамзод ичида сендайи булмас,
Ё сен эмасмисан қўлдаги олмос,
Юзингга ким боқса кўзин узолмас,
Чаманмисан, бўстонмисан, на жонсан?

Бу сўзларни сўзлар сенга Говдароз,
Таърифингни қанча десам, шунча оз,
Борсанг, лозим сенга ул Мозандарон,
Шуъламисан, оловмисан, на жонсан?

Авазхон Говдароз девдан бу сўзларни эшитиб: — Эй,
Говдароз, ақлинг мунча оз. Мени сенинг олдингга Гу-
руғли султон чиқариб қўйибди. Шу қўлимдаги тағим
билан сени Гуруғли султоннинг олдига ҳайдаб бормоқ-

чиман. Одамзодни сен кичкина билма. Кичкина булсам ҳам, сенга ўхшаган кўп девларнинг ишини шу таёқ баргараф қилган, — деб найзасини кўрсатди. Шунда Говдароз дев Авазхонга: — Бугдой поясидай таёқчанг билан мени қандай қилиб ҳайдайсан. Одамзод бир шум халқ булади-да. Шуйтиб мени алдаб қўрқитмоқчисанми, сен олмача. Булмаса, қани бир уша чўпчанг билан бир уриб кўр-чи, ҳайдай оласанмикан, деди. Шунда Авазхон Гиркўкни бир-икки аччиқ қамчи берган эди. Жонивор Гиркўк ерни тирнаб-тирнаб кишнаб, бирдан фалакка парвоз қилиб учиб, Говдароз девнинг бошидан айлана берди. Авазхон от устида учиб юриб, қулайлаб, Говдароз девнинг кекирдагидан найзасини то тубигача суқиб юборди. Шунда Говдароз дев Авазхонга: — Сен аридай чақувчи одамча экансан, дегунигача Авазхон Говдарознинг икки кўзига ҳам найза суқиб олди. Ажали етган баччагар дев бақириб, ерга қулаб тушди. Говдарознинг «оҳ» деб бақирганини бир неча тош берида турган қирқ йигит эшитиб, тумтарақай ҳар ёққа қочиб, бу яқин урталарда туришни истамай, жонини қўлтиқлаб, ҳар қайсиси ҳар гўрга тўзиб кетди.

Чамбилда Гулқизой Ога Юнус парига қараб, зор-зор йиглаб, Авазхон ёрига кашал бўлиб, бир сўз деди:

Қабогим пириллаб учар жонона,
 Ҳовлиқаман, туролмайман Чамбилда,
 Авазхон йўқ, ҳасратдаман, қасалман,
 Чидолмайман, туролмайман Чамбилда.

Бир малак ўглиннга бердим дилимни,
 Ани деб ташлабон ўсган элимни,
 Кўрмасам кўяман тоза гулимни,
 Ҳовлиқаман, туролмайман Чамбилда.

Йиглайман, кўз ёшим бунда севалаб,
 Ёрим кетди баланд урлаб тепалаб,
 Бир фасил кўрмасам, опа, хафалаб,
 Чидолмайман, туролмайман Чамбилда.

Ёр ҳасрати мени ажаб енгибди.
 Шуйтиб анинг меҳри дилга сингибди.
 Айролиги зўр оловга тангибди,
 Ҳовлиқаман, туролмайман Чамбилда.

Опажон ҳолима ўзинг боқмасанг,
 Менга энган дардни уриб қоқмасанг,

Хўжатов устига олиб чиқмасанг,
Чидолмайман, туролмайман Чамбилда.

Қулоқ сол, жон опа, Гулқиз зорига,
Арзин айтар сендай барно парига,
Тоғдан қараб турсин севган ёрига,
Ҳовлиқаман, туролмайман Чамбилда.

Шунда Ога Юнус пари Гулқизойнинг бу сўзини эшитиб: Сен Авазхон билан ёмон уюр босибсан. Худди сенинг хаёлингда янги ушлаган қушинг қўлингдан чиқиб кетадигандай. Сен ҳали ёпсан. Кўп нарсага ҳали итоат билан тушунмайсан. Жуда ҳам ёрингга кашал бўлсанг, майли Хўжа тоғининг устига чиқамиз, деб бу хабарни Мисқол парига ҳам билдириб, қирқ йигитнинг хотинлари ва бир неча канизлари, жоду кўз туркман қизлари билан Гулқизойни бошлаб, барчалари Хўжатоққа чиқдилар. Гўрўгли султон барча хотин-халажларнинг Хўжатоғ устига чиқиб кетганини эшитиб, Холдор маҳрамни олиб, бу ҳам Хўжатоғининг устига чиқди. Авазхон бўлса, Говдароз девнинг бир оёғини кесиб, филнинг устига ортиб, ҳалиги чилбир, занжирлар билан чандиб ташлаб, белги учун филни олдига солиб ҳайдаб, Чамбилга қараб қайтиб кела берди. Гиркўкнинг тилла наҳали ярқиллаб кетгани жуда узоқ бўлса ҳам, Гулқизойнинг кўзига кўриниб, қувониб, Ога Юнус парига қараб, марғулини бураб, зулфини тараб, бир сўз деди:

Эшитгин, паризод опа, сўзимни,
Отини ўйнатиб ўглинг келади,
Узоқдан ярқиллаб олар кўзимни,
Девни ҳалок этиб ўглинг келади.

Ўртаниб куйибди девнинг чақаси,
Боланг экан Чамбилбелнинг соқаси.
Ярқиллар отининг наҳал туқаси,
Узоқ белдан ошиб ўглинг келади.

Олдида бир нима луклаб йўртади,
Орқасидан ярим найза тўртади
Кўнглим жўшиб гул очгали буртади,
Бедовин ўйнатиб ўглинг келади.

Сочбогим супурги, кўксим тушончи,
Бу гапимга, паризод опа ишончи,

Ҳеч кимнинг бўлмагай менча қувончи,
Девга зафар топиб ўглинг келади.

Ойгулқиз Асқарнинг бағрин кузлайди,
Хўжатоғ устида турфа сўзлайди,
Опа тезроқ Чамбил тушсак бўлайди,
Юлдуздай ярқиллаб ўглинг келади.

Ана шунда Гулқизойнинг бу сўзини Ога Юнус ҳам, Мисқол пари ҳам, Гурўгли султон ва Холдор маҳрам ҳам эшитиб, Асқар томонга яхши мулоҳаза қилиб, дурбин қўйиб тиклашиб қолдилар. Бир пилла Авазхоннинг бир нарсани олдига солиб, ҳайдаб келаётганини кўришиб, Гулқизойнинг сўзи тасдиқ бўлиб, ҳамма Чамбилга қайтиб, тушишини ҳам унутиб, Авазхоннинг йулига тиклашиб қолдилар. Авазхон ҳам филни ҳайдаб етиб келди. Гурўгли султон қирқ йигитлар девнинг овозидан қўрқиб, ҳар тарафга қочиб тарқалиб кетган, деб дарров Хўжатоғининг устидан туриб, тилла добилини қоқиб юборди. Буни эшитиб, ҳар тарафга тарқалиб кетган қирқ йигит билан бирликда туркманнинг тўқсон тўққиз бийлари ҳам: — Ҳа, Гурўгли султон, нима маслаҳатинг бор, дейишиб йиғилиб кела бердилар. Гурўгли султон ҳам бўш келмай, Хўжатоғнинг бошида катта қозонларда ош дамлатиб, гулисурх сайилини қилдириб, бир тарафда кўпкари, бир тарафда кураш, бир тарафда бахшилик, бир тарафда чўркич, яна бир тарафда Ога Юнус пари билан Мисқол пари хотин-қизларни бўлиб олиб, пўтасолди ва ичак узилди ўйнабди. Шундай қилиб, Гурўгли султон гулисурх сайилини қиздирди, қирқ йигитларга қараб бир сўз деди:

Аваз ўғлим жангга бориб,
Дев устидан голиб келди,
Бир оёгин узиб туриб,
Филга ортиб олиб келди.

Хизир бунга назар қилди,
Шуйтиб қўрқмас ботир бўлди,
Говдарознинг халқумига,
Бориб туриб найза солди.

Буни менга Мисқол айтди,
Хунхорнинг давлати қайтди,

Дев тилини у билади.
Қурқоққа душман кулади

Мисқол пари ҳар лаҳзада
Кухи Қоф бориб келади,
Говдароздай қанча девни,
Аскарри ҳалок қилади.

Шу мартада, қирқ йигитим,
Авазимни билмоқ бўлдим,
Говдарозга тўғри қилиб,
Бир имтиҳон қилмоқ бўлдим,

Билдим Аваз полвон экан,
Асли ботир ўғлон экан,
Шуйтиб мендан дев жанггини
Ўзи талаб қилган экан.

Булмаса мен Говдароздай,
Минг дев келса даф қиламан,
Кухи Қофдан аскар чорлаб,
Барининг бошин оламан.

Энди баринг чоқ бўлинглар,
Бу филни ҳайдаб олинглар,
Хуросоннинг чеккасига
Оббориб қўйиб келинглар.

Ҳаришоҳ юборган алдаб,
Олдига йуловчи ёллаб,
Дев оёгин кўриб туриб,
Ўртансин баччағар қаллоб.

Гуруғли султоннинг бу сўзини эшитиб, қирқ йигит дадил булиб, отларига миниб филни қувалаб, Хуросон юртига ҳайдаб ошириб юбордилар. Аслида Мисқол пари Кухи Қофга бормаса ҳам, ниҳоятда қулогининг соқлигидан дунёда булиб ётган барча гапу сўзлардан хабардор эди. Авазхон дев жангига кирганидаёқ йўлда Авазхонга Хизир бобо учраб, сипоҳилик ҳунарларидан ургатиб, Говдароз воқеасини билдирганича оқизмай-томизмай Гуруғли султонга билдириб қўйган эди. Қув Гуруғли ҳамма нарсани билиб, бир неча кундан кейин гулисурхни тамом, деб тўқсон тўққиз бийларига жавоб

бериб, ҳамма жой-жойига тарқалиб, чамбиллик эркак-аёллар ҳам Чамбилга қайтиб тушдилар. Қирқ йигит ҳам Хуросоннинг чеккасидан Чамбилга қайтиб келдилар. Говдароз девнинг фили бўлса келган йули билан, устида қанча уқ ва Говдарознинг оёғи ортилгани ҳолда Жангалимомозандаронга қараб кетди. Бу хабарни курган-билганлар Ҳаришоҳга етказдилар.

Бир кун Ҳаришоҳ Бектош вазири билан хилватда маслаҳат қилиб: «Шу Хунхор золимдан қўрқиб, унга қарам бўлиб, бож-хирож тўлаб юрганча ўзимиздай мусулмон, ҳам қудамиз бўлиб қолган Гўруғли султонга қайтсакчи дейишиб, бу маслаҳатларини умароларига билдирибди. «Гўруғли султон ҳар нарсанинг уддасидан чиқади. Девни ўлдиргандан кейин яна нимаси қолди», — дейишиб, барча умаролари ҳам бу маслаҳатга кўниб, Бектош вазир бошлиқ ўттиз битта вакилини Ҳаришоҳ Чамбилга элчи қилиб юборибди. Гўруғли султон эски ошнаси Бектош вазир ва бошқа келган вакил элчиларининг бари билан кўришиб, уларни иззат-икром қилиб, арзларини қабул қилиб, кўп сийлаб, тўхфа ва совғалар билан Хуросонга қайтариб, жўнатиб юборди. Шуйтиб Гўруғли султонга тобе бўлиб қолди. Шунда Гўруғли султон Холдор маҳрам, Ҳасанхон, Авазхон ва қирқ йигитларига қараб, бир сўз деди:

Даврон келди, даврон келди,
Базму суҳбат тузинг, дўстлар,
Олтин-кумуш пиёламан
Энди шароб сузинг, дўстлар.

Давлат келди тўлиб-тоша
Ўз ҳаддидан зиёд оша,
Тоғарада эзинг наша,
Кўнгилларни ёзинг, дўстлар.

Косаларга арақ қуйинг,
Кабоб учун қўйлар суйинг,
Душманларнинг кўзин уйинг,
Ев бошини узинг, дўстлар.

Қовурдоққа бунда туйинг,
Мусалласдан тула қуйинг,
Кам бўлмасин наша туйинг,
Давру даврон сизнинг, дўстлар.

Кади тула носдан олинг,
Мис чилимга чуқлар солинг,
Ҳар боватдан кайфлар қилинг,
Хужатогдан кезинг, дўстлар.

Чамбил шаҳрини жайнатиб,
Қизу жувонлар ўйнашиб,
Душманлар багрин қийнатиб
Юракларин эзинг, дўстлар.

Ёнбошимда икки жонон,
Аваз, Ҳасан менга ўғлон,
Гуруғлидан йўқдир армон,
Бизга қадаҳ сузинг, дўстлар.

Шуйтиб, Гуруғли султон кайфини қизитиб, Чамбил-
да йигитларнинг қўлидан шароб ичиб, кайф қилиб ёта
берди.

ЧАМБИЛГА БЕШ ПОДШОНИНГ ЁВ БЎЛИБ КЕЛИШИ

Шундай қилиб, Гурӯғли султон Чамбилда қирқ йигитлари билан базм-суҳбат қилиб, Ҳаришоҳ совға қилиб юборган, бир неча тожик созанда, навозанда, қизу жувон, ромишгарларни уйнатиб, куйлатиб кайфини қила берди. Аммо қирқ йигитларнинг энг бобойи Сафарбой жуда хафа бўлиб, базму суҳбатларга ҳам раъй қилмай юрди. Бир кун Гурӯғли султон Сафарбойни олдига чақириб, аҳволини сўраб, Сафарбойга қараб, бир сўз деди:

Эй, отамдан ёдгор қолган Сафарбой,
Куп хафасан, айтгин, сенга на бўлди?
Отамга қирқ йигит бўлган Сафарбой,
Ҳолу дилинг айтгин, сенга на бўлди?

Қирқ йигитга қўшилмайсан, кулмайсан,
Ё бўлмаса, май лаззатин билмайсан.
Ёки ўзгаларни кўзга илмайсан,
Арзинг бўлса, айтгин сенга на бўлди?

Бирор жойдан сенга ситам ўтдими,
Ё бўлмаса, бирор сўзим ботдими,
Ё бир бошқа жойдан алам ўтдими,
Сўзла, қадрдоним, сенга на бўлди?

Оғали, жигали беклар ҳурмати,
Ғаждум, Ҳасан, Аҳмад тоғам ҳурмати,
Кўр буц улган Равшан отам ҳурмати,
Айт, нима бўлса ҳам, сенга на бўлди?

Довмо тайёрман душман қасдига
От чоптириб ҳар кун Чортоқ остига,
Султонлик Гурӯғли анинг дастига,
Боз кам бўлса, гапир, сенга на бўлди?

Шунда Сафарбой Гурӯғли султондан бу сўзни эшитиб,
Гурӯғли султонга дарду ҳолини баён қилиб, бир сўз деди:

Май ичасан парвойфалак Чамбилда,
Бепарволик кўзинг очса керакдир.
Сиёсатсиз бундай ўйин-кулгингдан
Давлат деган нарса қочса керакдир.

Сафарбой кўп кўҳна, кўпни кўргандир,
Илгари ҳам кўплар даврон сургандир.
Хунхор бадбахт кучин тўплаб юргандир,
Ахир бир қасдингга тушса керакдир.

Ораладинг неча анинг элига,
У бадбахт гина оп юрган дилига,
Аямайди агар тушсанг қулига,
Илон каби заҳар сочса керакдир.

Олиб келдинг ундан Аваз улини,
Хунхордай золимнинг косагулини
Олти лаклаб кучиртириб элини
Чамбилнинг йулига тушса керакдир.

Шуйтиб Хунхор йигиб ётган кучини,
Ит тирнаб у баччагарнинг ичини,
Сендан келиб олмоқ учун учини,
Шунда бир кўп қўшин тўкса керакдир.

Давлат қўнар бўлса келиб бир элга,
Аввал чалинади дейишади тилга,
Хуросонни қўшиб олдинг Чамбилга,
Хунхор шуйтиб азоб қилса керакдир.

Ёмоннинг ёмонлик келар қулидан,
Ким қўрқмайди золим ажал ҳилидан,
Одам тўплаб қизилбошнинг элидан
Қиёматни бошлаб келса керакдир.

Қирғийлар утирар қуниб қиёда,
Хунхордай катта шоҳ йуқдир дунёда,
Шуйтиб Сафарбойнинг дарди зиёда,
Неча кунлаб қиргин булса керакдир.

Бу сўзни Сафарбойдан Гўруғли султон эшитиб, жуда хафа бўлиб қўрқиб, хафа бўлганини Сафарбойга билдирмай, ичкари ҳовлига кириб, бу гапларни Ога Юнус пари билан Мисқол парига айтди. Шунда Мисқол пари Гўруғли султонга дилдорлик бериб, Гўруғли султонга қараб, марғулини тараб, зулфини бураб, гамза билан биқинига қўлини тираб, бир сўз деди:

Олти лаклаб қўшин келса устингга,
Паҳлавонсан, ҳаргиз қўрқма, Гўруғли,
Ешлигингдан чилтон билан учрашган,
Ирамбоғни излаб тоғларни ошган,
Фарқисдай ҳайбатли девга ёнашган,
Назаркардадирсан, қўрқма, Гўруғли.

Табланг ичра икки тулпор отинг бор
Туқсон туққиз бекман арзу додинг бор,
Қушилган Хуросон вилоятинг бор,
Мардонавор булгин, қўрқма, Гўруғли.

Қўлингда бир чилтон берган қуролинг,
Шунда ҳам паришон бўлурми ҳолинг,
Нега кетар ҳар савдога хаёлинг,
Гамгин бўлиб, асло қўрқма, Гўруғли.

Бир қўлингда бордир Рустам камони,
Қолдирмаган туққиз филни имони.
Кўнглингда булмасин вос-вос гумони,
Шайтон ваҳм солар қўрқма, Гўруғли.

Сенда булса шоҳ Сулаймон сутаси,
Шоҳжаҳондир бир ёрингнинг отаси.
Мисқол дер бу сўзинг йуқдир хатоси,
Пирлар сенга ёрдир, қўрқма, Гўруғли.

Чини булса бундан парвоз этаман,
Куҳи Қоф юртига учиб кетаман,
Турт юз туқсон девни олиб этаман,
Сузимга ишонгин, қўрқма, Гўруғли.

Бу сўзни Гуруғли султон Мисқол паридан эшитиб: «Бу ёру дилдорим агар Кўҳи Қофга борса, қайтиб Чамбилга келмай, балки менга иккинчи ошна бўлмай, авваласи Оға Юнус парини ҳам олиб кетиб қолса, ундан кейин нима қиламан», — деб аввалгисидан ҳам кўпроқ хафа бўлибди. Лекин хафа бўлганини сипоҳилик қилиб, Юнус, Мисқол париларга билдирмай: — Эй, парилар, мен журттагадан сизларни нима дерлар экан, деб қўрқитдим. Хафа бўлдим, деб алдаган эдим. Келинлар, дам ганимат, даврон ганимат, — деб дилдор вафодорлари билан айш-ишрат қилиб, майхонага чиқмай ёта берди. Охири қирқ йигит: «Гуруғли оғамиз майхонага чиқмади. Нима, лоҳасландими уноши-пуноши ичиб. Бизлар билан май ичишмаса, суҳбатларимиз кўп файзли бўлмай қолаётир», — дейишиб. Гуруғли султонни қўярда-қўймай илтимос билан зўрлаб майхонага чақириб, яна бошқатдан суҳбатларини қиздира бердилар. Эндиги гапни қизилбошлардан эшитсангиз.

Хуросоннинг ярми қизилбош динида эди. Хуросоннинг қизилбош қисмидаги Нишопур, Сабзавор, Марви ҳокимларидан Ҳаришоҳ Гуруғлига қайтди. Аммо бизлар Ҳаришоҳнинг ихтиёрига юрмай, сенинг ихтиёрингда қоламиз. Бизларни тез қўлга ол. Бизлар учун бир подшоҳ тайин қил», — деган хатлар бориб етди. Шунда Хунхаршоҳнинг ҳар мурди шопдай, оғзи кўҳна қопдай бўлиб, дарров ун минг аскар билан Касаманни Хуросонга юбориб, Хуросоннинг Қизилбош қисмини бошқатдан забт эттириб, Нишопурнинг ҳокими Мамадалибекни Хунхорнинг фармони билан подшо қилиб қайтди. Шуйтиб Хуросонда икки подшо бўлиб, Қизилбош Хуросони Хунхорга, мусулмон Хуросони Гуруғли султонга қараб қолди. Шу вақтгача «бир хардўз билан баробар бўламанми» — деб юрган Хунхор золим асли катта подшо эмасми, зангар ўзига қарашли унта подшосидан қўшин тўплаб, Райҳон араб, Рум, Гуржистон, Ҳафдархон, Ҳашдархон, Сарай подшоларига: «Бир Гуруғли султон деган ёмон офат чиқибди. Шунини зўрайиб кетмай, даф қилмоқ керак. Сизлар фалон муддатда Чамбил деган жойга йигилиб келсангизлар. Мен ҳам бораман. Ваъдамиз туркман билан оралигимиздаги тоғ бўлсин», — деб дарак қилди. Хунхорнинг таклифига Сарай билан Ҳаштархон кўнмади. Ҳафтархон, Гуржистон, Рум, Райҳон араб Хунхорнинг ўзи билан бешта катта подшоҳ иттифоқ бўлиб, Бадбахт тоғининг орқаси-

га тўплана берди. Қўшин тўплашда тўрт подшоҳ бир сари, Хунхорнинг ўзи бир сари эди. Гўрўгли султоннинг қўйган қоровуллари нишона қилиб, бир кавакда оламдан беҳабар ётар эди. Шуйтиб, ваъда битди. Беш подшонинг ҳамқўшинлари тоғнинг орқасига келиб етди. Хунхор Алихон деган сардорини беш минг кишига бош қилиб, илғор жосуслик учун Бадбахт тоғидан аввал оширди. Бир пилла Гўрўгли султоннинг қоровуллари Хунхор томондан қопқора тўзон босиб келаётганини кўриб, от ҳукмида терлаб-пишиб Чамбилга келиб қараса, Гўрўгли султон майхонасида қирқ йигитлар билан маст бўлиб ухлаб ётибди. Шунда қоровулларнинг каттаси майхонанинг олдига келиб, шошиб-пишиб Гўрўгли султонни уйғотиб, бир сўз деди:

Гафлат босмай тургин мастлик уйқудан,
Элатингга душман келди, султоним,
Бир оломон ошиб Бадбахт белидан,
Қибла бетни тутиб олди, султоним.

Тоғ устини тўзон босди, чанг бўлди,
Қоравул бошингнинг ҳоли танг бўлди,
Бадбахтнинг беллари қўшинга тўлди
Магар ҳам қиёмат бўлди, султоним.

Хунхор ёқдан булут келди буралиб,
Тоғу тошда ҳеч жой қолмай ўралиб,
Бизлар турган ерларгача тиралиб,
Душман лашкарига тўлди, Султоним.

Сен бўлса гафлатда маст бўп ётасан,
Бунда келиб қолса нима ётасан,
Фақат ўз жонингни олиб кетасан,
Бошқалар асирда қолди, султоним.

Қулоқ сол, Гўрўгли, арзу ҳолимга
Гулдирайман, ҳеч гап келмай тилимга,
Хабар бердим, энди мендан нолима,
Бир ажаб қиёмат бўлди, султоним.

Гўрўгли султон бу сўзларни эшитиб, кўзини очиб қулоқ солса, чегарачи қоровулларнинг бошлиғи куйиб-пишиб, юртни ёв босиб қолди, деб бақираётир. Гўрўгли султон ўрnidан туриб, Холдор маҳрам, Ҳасанхон, Авазхон, қирқ йигитларни уйғотиб, бир сўз деди:

Уйготинглар, юртга душман келибди,
Бадбахт тоғни қизилбошлар олибди,
Сизу бизга оша хатар булибди,
Тез туринглар, биродарлар кетамиз.

Куз очинглар биродарлар, нетамиз
Ширин жон баҳридан энди утамиз.
Ё булмаса, бир одамсиз жойларга
Тум тарақайлашиб қочиб кетамиз.

Май ичишиб, маст булганман иш битмас,
Минг вадаванг қилсанг қизилбош кетмас,
То қурқмасдан қилмасанглар гайратни
Бизнинг бу элатни алар тарк этмас.

Ёв қуша куринар бунда қурққанга,
Офат келар ўз элидан ҳуркканга,
Қурқманг асло, биродарлар, золимдан,
Халқ от қуяр бечорани жиркканга,

Шуйтиб туриб, атрофимга келинглар,
Шердил булиб, шердай гайрат қилинглар,
Тумандай тўзгигич нарса ёв кучи,
Ҳақиқат олдида шуни билинглар.

Ишонаман туркманда бор ҳақиқат,
Бир-бирига шафқат, мурувват,
Шундай булса, ботирлик қил, дўстларим,
Саботсиз душмандан қурқмоқ на ҳожат.

Гуруғли фармойиш берар сизларга,
Душман голиб кела олмас бизларга
Кийиниб, тақиниб ҳамманг чоқ булиб,
Отланиб чиқинглар тоғу тузларга.

Шунда Гуруғли султоннинг бу сўзлари билан қирқ йигит уйғониб, ҳаммалари шайланиб кийина берди. Худди шу вақтларда Гуруғли султоннинг майхонасида ҳар хил нашалар мавжуд эмиш деб эшитиб, бир хурсонлик нашаванд келиб, Гуруғли султон ва қирқ йигит билан нашахурлик қилиб ётган эди. Эрта билан Гуруғли султоннинг уруш тўғрисида берган хабарини эшитиб, кўзи мулариб, нима булганини билмай, майхонанинг пойгасига беҳуш булиб йиқилиб қолди. Шунда

Гуруғли султон Холдорхон маҳрамга: — Ҳар ҳолда го-
фил булмай, қирқ йигитни пойлаб тур. Мен узим айла-
ниб, жосусли қилиб келай, қани нима гаплар бор экан,
— деб Гиркўкка миниб Чамбилдан чиқиб, тулпорини
учириб, Асқар тоғининг тубига бориб тушиб, Су-
лаймон пайгамбар сўтасини эгарнинг қошига уриб,
Гиркўкни уриб, Гиркўкни бир йўрга суратига кирги-
зиб, тахминлаб Асқар тоғидан ошиб, Бадбахт тоғига
тирмашиб бир қамарлав дарада Алихон саркарда беш
минг қўшин билан пойлаб ётган ерига бориб қолди.
Шунда Алихон саркарданинг одамлари Гуруғли султон-
ни ушлаб, бошлигининг олдига олиб борди. Алихон
саркарда Гуруғли султонга қараб, кимлигини сўраб,
савлат билан мўйловини бураб, бир сўз деди:

Кирма тожик, бу ерларга,
Хабар бер, қайдин келасан,
Бу одамсиз адирларга
Хабар бер, қайдин келасан?

Минган отинг саман йурга,
Сени олиб юрар зурга,
Қандай қилиб чиқдинг урга,
Хабар бер, қайдин келасан?

Минган отингдир кузама,
Сира узини тўзама,
Юрса аёгин чўзама,
Хабар бер, қайдин келасан?

Ортганларинг хуржин-халаж,
Ё сенми бир дарвиш муҳтож,
От мингансан десам қаллож,
Хабар бер, қайдин келасан?

Оғзингда бор бухори нос,
Ё сенмисан чапани кас,
Туркманда сендайи булмас
Хабар бер, қайдин келасан?

Ўзингсан нашаванд тожик,
Тишинг тушган, тусинг камик,
Сендан сурар мендайин бек,
Хабар бер, қайдин келасан?

Маҳмадона, узинг қирма,
Кексайганда буйтиб юрма,
Телбамисан, эсинг борма,
Хабар бер қайдин келасан?

Азоб бериб ширин жонга,
Борадирсан қай томонга,
Баён этгин Алихонга,
Хабар бер, қайдин келасан?

Шунда Гуруғли султон Алихон саркарданинг бу саволига жавоб бериб, бир сўз деди:

Менинг аслим тожик эмас,
Қўйинг, тоғ узра бораман,
Ҳеч ким мени тожик демас,
Қўйинг, тоғ узра бораман.

Сўзларим сўзларнинг кўрки,
Бошларида сурли бурки,
Аслимдир ширвонли турки,
Қўйинг, тоғ узра бораман.

Ешликда бунда келганман
Туркманлар ичида қолганман.
Шоҳга хизматкор булганман,
Қўйинг, тоғ узра бораман.

Еганим афюн-наша
Бораман шу тоғдан оша,
Шу ёқда бир зарур иша,
Қўйинг, тоғ узра бораман.

Тоғ устини булут чалган,
Бир хирмон ёпилмай қолган,
Шўйтиб шоҳим кашал булган,
Қўйинг, тоғ узра бораман.

Узим Чамбилда хизматкор,
Гуруғли шоҳга жиловдор,
Шу тоққа бормогим даркор,
Қўйинг, тоғ узра бораман.

— Мен шундай кўзингизга дарвишнамо кўринганим билан Чамбилда Гуруғли султонга жиловдорлик қила-

ман. Тоғнинг устени қоп-қора булут қоплаганига Гүрүгли султон кашал бўлиб, у тоғдаги хирмонни кавакларга жойлаб кел, деб мени буюрган. Шуйтиб мен тоққа тезроқ чиқиб боришим керак эди. Бу ерда булса, мени сиз тўхтатиб қолдингиз. Энди жавоб берсангиз. Мен тезроқ белга чиқиб, ишимни битирсам, — деди. Шунда Алихон кулиб: — Гүрүглинг ҳам аҳмоқтоб одам экан. Бўлмаса, губернни булут деб сени бу ёқларга юборадими?! У кўринган булут эмас, тоғнинг нарёгида Чамбилга бостириб келмоқ учун қўшин тўпланаётир. Уша қўшиннинг оёғидан чиққан гард. Сен ўзинг асли Ширвон туркларидан бўлсанг, ўзимизнинг юртнинг одами экансан. Энди саңдираб Гүрүгли хардўзинг қулида юрибсан. Агар мақсадинг пул топмоқ бўлса, бизга жосус бул. Биз ҳам уша Гүрүгли хардўз берган ойликни берамиз. Қани, айт, Гүрүгли шу вақтлари қай ёқда ва нима ишлар қилаётир, — деди. Шунда Гүрүгли султон Алихонга: — Эй, хўжайин, хотиржам бўлинг, Гүрүгли терлатма бўлиб сандираб ётибди. Шу аҳволда булса ҳам мени бу ёқларга юборди, — деди. Гүрүгли султонни касал деб эшитиб, Алихон Хунхорга дарров бир кишисидан хат ёзиб, Гүрүгли султоннинг касал эканини айтиб юбориб, ундан кейин ўзи хотиржам бўлиб: — Ҳей, Ширвонли қардош бу ёққа кел, — деб Гүрүгли султонни чақириб, Гүрүгли султонга қараб, мўйловини бураб, бир сўз деди:

Хабар бергин бизга туркман элидан,
Донги баланд шаҳри Чамбил белидан,
Қирқ йигитман чиқиб қўшин қувишмоқ
Қандай келар Гүрүглининг қулидан?

Сўз эшит Алихон сардор тилидан,
Жосус бўлиб ошдим Бадбахт белидан
Якка-ёлғиз чиқиб кўп иш қилишлик
Қандай келар Гүрүглининг қулидан?

Ё узими одамзоднинг балоси
Ўйласам бузилар кўнглим қалъаси,
Ё борми бир киши билмас ҳийласи,
Налар келар Гүрүглининг қулидан.

Шундайларин бунда бизга билдиргин,
Минг маънини бир тўчкага илдиригин,

Агар билсанг Гурўглининг ҳунарин,
Устод бўп аскарга маълум қилдиргин.

Сенга ёрлиқ олиб берсин Алихон,
Шаҳаншоҳга хат юбориб бир замон.
Чамбилда юрганда билдинг келарин,
Яширмай барини айлагин баён,

Шунда Гурўгли султон айтди: — Мен кўп йиллардан бери Гурўглига жиловдорлик қиламан. Жуда кўп ҳунарларини билиб олганман. Биринчидан, Чамбилга келиб бахшилиқни ўргандим. Иккинчидан, бир-икки хил уруш машқини билиб олганман. Агар шоир бахшилиқдан ҳам, уруш машқини кўрсатишдан ҳам томоша қилдир десанг, ҳозир намуна кўрсатаман. Алихон: — Бўлмаса аввал бизнинг бахшимиздан эшит. Ундан кейин шунга монанд қилиб сен бахшилиқ қилиб бер. У ёгини кейин кўрамыз, — деб бахшисига ишорат қилди. Шунда Алихоннинг бахшиси созини қўлига олиб, Хунхоршоҳни таърифлаб бир сўз деди:

Ҳари шаҳрида етмиш боғу гулзорлар,
Ҳар боғин етмишта боғбони бордир,
Бу оламда бир енгилмас шунқордир,
Дунёда шоҳларнинг шоҳи Хунхордир.

Қулида ўн икки подшоси бор,
Ҳар подшоси ўзи бир тождордир,
Уч юз вазир хизматида тайёрдир,
Дунёда шоҳларнинг шоҳи Хунхордир.

Оламда тенги йўқ лаълу гавҳардир,
Ундан бошқа султонларинг бекордир,
Уч юз хурдайн канизи бордир
Дунёда шоҳларнинг шоҳи Хунхордир.

Мамлакати жаҳон узра голибдир,
Ҳар бир шоҳлар андин орқа қолибдир,
Мағрибдан машриққа довруғ солибдир,
Дунёда шоҳларнинг шоҳи Хунхордир.

Шаҳрининг сиртидан хандак қазилган,
Бул тўғрида қанча дoston тузилган,
Ишонмасанг «Шоҳнома»да ёзилган,
Дунёда шоҳларнинг шоҳи Хунхордир.

Лашкарининг асло йўқдир ҳисоби
Юз мингларча бордир саркарда тоби,
Бизнинг султон бу оламнинг офтоби,
Дунёда шоҳларнинг шоҳи Хунхордир.

Аждарҳо қиёфа барча одами,
Вайрон этар қайга етса қадами,
Олам оловини учирар дами,
Дунёда шоҳларнинг шоҳи Хунхордир.

Ўнгиман сўлида анбар сасилган,
Соқолига дуру маржон осилган,
Хатосиман қанча бошлар кесилган,
Дунёда шоҳларнинг шоҳи Хунхордир.

«Шоҳнома» да боболарин мақтаган,
Уларнинг отини чуҳ деб ниқтаган,
Тахтиман тожини доим ёқлаган,
Дунёда шоҳларнинг шоҳи Хунхордир.

Давлатин олдида Гурӯгли нима,
Тенглаган узини ул аҳмоқ нима,
Ҳеч вақт пашша фил билан рав бўлдима
Дунёда шоҳларнинг шоҳи Хунхордир.

Ҳар нима дейберар забун кунчилар,
Ҳайбатига минг Гурӯгли янчилар
Катта кетган бўлса ўлиб тинчилар,
Дунёда шоҳлар шоҳи Хунхордир.

Алихон бахшисининг бундай лоф-қоф сўзлари
Гурӯгли султонни қиздириб, бу ҳам созини қулига
олиб, созининг қулогини чингиллатиб тоблаб, чертиб,
Алихоннинг бахшисига жавоб бериб, бир сўз деди:

Подшо қурган қанча боғу гулзорлар,
Қатор расталик, Урда бозорлар
Паст куча, рост куча, йўллар, гузарлар,
Ўз вақтида ларзон бўлса керақдир.

Қулида ун икки подшоси бўлса,
Балки ернинг юзи султонга тулса,
Бирининг ўз вақти навбати келса,
Тумандайин тўзгиб кетса керақдир.

От кўтарган қанча голиб султонлар,
Тошдан қолган бўлса сарой, маконлар,
Замонлар кетидан ўтиб замонлар,
Навбат билан вайрон бўлса керакдир.

Қанча шоҳлар таърифин ёзганлар
Танга-тилла учун қанча озганлар,
Биров учун қастдан қудуқ қазганлар,
Ул қудуққа ўзи тушса керакдир.

Лашкари бул жаҳон юзин тутганлар,
Забунларга жабру зулм этганлар,
Баланд кетиб ўз ҳаддидан утганлар,
Пашшадайн енгилиб ўлса керакдир.

Такаббурлик билан қайқи юрганлар,
Ўзидан бошқани ерга урганлар,
Ўзгаларни хору забун кўрганлар,
Кўзига қулу тупроқ тўлса керакдир.

Номард бўлиб марднинг йўлин кесганлар,
Песлик қилиб ҳақиқатдан пушганлар,
Булутдай равшанлик йўлин тўсганлар,
Туман каби тўзғиб кетса керакдир.

Ҳамманинг ҳам бордир ота-бобоси,
Ўз уруги, аҳли, элат, убаси,
Кулбами, чайлами, томми, капаси,
Ўзи учун яхши бўлса керакдир.

Мақтанишман ҳеч бир пилла иш битмас,
Мустаҳкам тоғ узра қуюнлар етмас,
Етганда ҳам ошиб ҳатлайиб ўтмас,
Лоппилик мисоли бўлса керакдир.

Гуруғли дегани ҳаргиз лоф урмас
Фақир пўстакларни асло кам кўрмас,
Ҳар доим мард, номардларга кун бермас,
Сизларни тушида кўрса керакдир.

— Эй хон сардор, менинг бу сўзим Гуруғлининг сўзларидан. Энди ўзимнинг сўзларимдан ҳам айтиб берай, — деб Гуруғли султон Ширвон қизларини мақтаб Алихон сардорга қараб, яна бир сўз деди:

Қалам қошли, баланд буйли,
Нозли Ширвоннинг қизлари,
Оқ юзли, мулойим хуйли,
Гузал Ширвоннинг қизлари.

Бари тишлари тилладан,
Бари тугилган энадан,
Вирдан кўринса панадан,
Жон олар Ширвон қизлари.

Сиеҳсар сочлари дароз,
Ишларидир карашма, ноз,
Қанча таъриф қилсам оз,
Паридай Ширвон қизлари.

Жамолларига берган тоб,
Солланишиб худди офтоб,
Ҳар бири Хунхордай шоҳ боб,
Жонона Ширвон қизлари.

Тилла жаложил очибдир,
Курганнинг суси босибдир,
Подшоликка муносибдир,
Жоду кўз Ширвон қизлари.

Қие боқиб ақл угирлар,
Барчаси мастон қургурлар,
Саргардони биздай шўрлар,
Чикка бел Ширвон қизлари.

Бу сўзни эшитиб, Алихон ва унинг олдидаги қўрбошилари қаҳ-қаҳ уриб кулиб юбордилар. Шунда Алихон сардор Гўруғли султонга қараб: — Эй, баракалла, нашаванд ука. Тоза Ширвоннинг қизлари сенинг чакқангдан олган экан. Агар менга холис хизмат қилиб юра берсанг, Ширвонда битта бол қизим бор. Шунини сенга олиб берман. Алихон аканг ҳам уша Ширвоннинг гўзалларидан уйланган. Ҳатто шаҳаншоҳнинг уч юз хиромининг ярмидан купроғи Ширвондан. Ширвонликлар парилар билан чатилишган. Ҳай, нашаванд ука, шу сўзинг менга жуда ҳам ёқиб кетди. Шу Гўруғлини бартараф қилиб, Хунхорга боргандан кейин сенга шаҳаншоҳдан бахшиликка ёрлиқ олиб берман. Энди шу қўрбошиларнинг бирининг отига миниб олиб, Гўруғлидан урганган сипоҳилик машқларингни ургатсангиз деди.

Шунда Гурӯгли султон Алихон лашкарининг бир бинойи тоб отига миниб, отнинг устига тикка туриб, оёгини тикка қилиб, отини чоптириб майдонни бир айланиб келиб, Алихондан бир ханжар сўраб олиб, бир қўлидан ханжар, яна от устида тикка бориб, оёгини тикка қилиб, яна майдонни бир айланиб келди. Алихон қойил бўлиб лашкарларига буюриб, барчаси отланиб, Алихон бошлиқ ҳаммаси қани энди машқингни ўргат, — деб турдилар. Шунда Гурӯгли султон уларни юзтадан беш мингини эллик қатор қилиб, ҳаммасини тескари қараб туришга буюрди. Кейинги сафда турган юз кишини қиличнинг дамидан ўтказиб қўйиб, йўрга суратида бўлиб турган Гиркўкка етиб миниб олиб, Алихонни шошириб, миясини шишириб, кўп аскарларни қириб-жуйиб ташлади. Шўйтиб Алихоннинг олдидан чиқиб: — Қани, божа, мен ўргатган сипоҳилик машқларни кўрдингми, деди. Алихон: — Ҳа, кўрдим, — деди. Гурӯгли султондан тайсаллаб дўнгликка чиқиб кетди. Алихон ва унинг аскарлари кўйлак деб иштон кийиб, иштон деб кўйлак кийиб, жон талвасасини қилиб, Бадбахт тоғининг устига қараб қочиб кетдилар. Гурӯгли султон ўлган қўшиннинг ёв-яроғини ҳар қайсининг ўз отларига боғлаб мингта отни ўлжа қилиб, Чамбилга қараб ҳайдаб қайтди. У ёқда Алихон қолган тўрт минг аскари билан қочиб, Хунхоршоҳга бориб: — Гурӯглининг бир нашаванд жиловдори менинг аскаримни қириб, оту анжомини ўлжа қилиб олиб кетди, — деб билдирди.

Гурӯгли султон Чамбилга олиб келган мингта оту анжомни уловсиз йигитларга тарқатиб, мингта аскар тузиб, Хужатоғига чиқиб, тилла добилини уриб, тўқсон тўққиз бийларини чақириб, ҳар бийга қирқ йигит қилиб, Бадбахт тоғига урушга чиқишни буюриб, ўзи бир минг қирқ тўрт киши бўлиб, Хунхор билан урушмоққа тушлаб, Асқар тоғига бориб қўна берди. Бийларнинг қирқ йигитлари йигилиб, тўрт минг бўлиб келиб, Гурӯгли султонга қўшилди. Гурӯгли султон барча йигилган қўшинларига насиҳат қилиб, бир сўз деди:

Мен сизга насиҳат айлай,
Такаббур бўлгувчи бўлманг,
Қаерда булса номарднинг,
Хизматин қилгувчи бўлманг.

Олдингиздан чиқса биров,
Саломсиз утқувчи булманг,
Фақир-пўстақларни кўриб,
Аларга кулгувчи булманг.

Зулм ёки фириб билан
Бировдан юлгувчи булманг,
Куп олдида ўзгаларнинг
Пардасин йиртгувчи булманг.

Яхшиларнинг хизматидан,
Қарамай кетгувчи булманг,
Ҳар қадамни борлаб босиб
Қочганини қувгувчи булманг.

Одамийлик мард биландир,
Номардман урушгувчи булманг,
Гуруғлидан шу насиҳат,
Қулоқ бер кетгувчи булманг.

Йиғилган туркманларга насиҳат қилиб, Гуруғли султон урушга чоқ бўла берди. Хунхоршоҳ ҳам келган турт подшонинг лашкарларини узининг йиғилган қўшинларига қўшиб, азим дарёдай жўшиб, йўлга тушиб, Бадбахт белидан ошиб, Гуруғли султон қўшин тўплаб турган жойга келиб, нарғи бетга тушиб, чодир чаманларини тикиб, қарор олиб турди. Ундан кейин Гуруғли султонга бир элчи юборди. Гуруғли султон элчидан хатни олиб, Ҳасанхонга ўқитиб кўрди. Хунхоршоҳ хатда Гуруғли султондан шуларни талаб қилган экан:

Биздан омон қолай десанг,
У Гиркўк отингни юбор,
Ҳар нимани олдин билган,
Қўш паризодингни юбор.

Асли Рустам зўрдан қолган,
Қайта ишланиб ясалган,
Исфиҳонда ютиб олган,
Сеҳрли ёйингни юбор.

Ишларингга ривож берган,
Қанча устозларни кўрган,
Доимо ёнингда юрган
Сийирма ханжаринг юбор.

Шунда биздан қутиларсан,
Армонман банди буларсан,
Қушиним куп тутиларсан,
Бўйсуниб шуларни юбор.

Юбормасанг, қийин булар,
Даштларинг қўшинга тулар,
Аждарҳога ким тенг келар,
Ялиниб номангни юбор.

Бу сўзлардан Ғуруғли султон аччиғланиб, беш минг аскарига буюриб, бир сўз деди:

Баланд тоғларнинг пастига,
Ев кепти туркман қасдига,
Қилич, найза қўлга олиб,
От қўйинг душман устига.

Қизилбошга бўлинг голиб,
Душманнинг олдини олиб,
Аямасдан найза солиб,
От қўйинг душман устига.

Жонлар бериб жонни сотиб,
Абжирликман анда етиб,
Уларга учли уқ отиб
От қўйинг душман устига.

Қўрқув билмай шердил булиб,
Қуртдай қилиб куксин тилиб,
Қўлга гурзи-гарон олиб,
От қўйинг душман устига.

Қўрқманг аларнинг дугидан,
Куплигидан, довругидан,
Гайрат сақлайди уқидан
От қўйинг душман устига.

Бизлар бор, душманга қолмайди дармон,
Хунхор бўлсин келганига пушаймон,
Беради сизларга Ғуруғли фармон,
От қўйинг душман устига.

Шунда Ҳасанхон, Авазхон ва қирқ йигит бош бўлиб, туркман қўшинлари бирдан от қўйиб ёпирилиб

қўшинига қараб бора берди. Буни кўриб, Хунхоршоҳ Касаманга: — Олдинга ўттиз саркардани олиб, ўттиз минг аскар билан дарров бу келаётган туркманларни ўраб ол, — деб буюрди. Касаман подшосининг сўзини ерда қолдирмай: — Хўп, тақсир, — деб ўттиз минг аскар билан келиб, туркман қўшинига тўқнашиб қолиб, уруш авжига чиқиб, Гурўгли султон наъра тортиб, Гиркўк яшиндай қилиб ҳайдаб, душманнинг ўлиги тоғнинг тошидай уяма-уяма, хирмон-хирмон бўлиб, Касаман аскарларига хитоб қилиб, жон кетса кетсин, шохимизнинг обрўи қўлдан кетмасин, деганига ҳам қарамай, аскарлари ҳар тарафга қўйдай бўлиб сурила берди. Туркман қўшинларининг ҳар бири бир наъра шердай айқириб, душманларнинг бошини сапчадай қилиб узиб ташлай берди. Қизилбошлар фақат қилич сипорни бошига пана қилиб қирила берди. Шунда Хунхоршоҳ ўзининг аскарларининг ҳаммасига буюриб, уч юз минг аскарни бирдан туркман қўшинларининг устига тўкилдилар. Буни кўриб ёрдамга келган подшоларнинг қўшинлари ҳам ёпирилиб туркман устига от қўйиб юбордилар. Беш минг туркманга жами олти лак қўшин от қўйгандай кейин туркманлар саросимага тушиб қолдилар. Гурўгли султон дарров бир тошга сўтани ўриб булутдай бир рабон дев шаклига кириб, Гиркўк ҳам ўзига монанд бир каркидон суратига киргизиб, Гиркўк бир бўлак, Гурўгли султон бир бўлак бўлиб душман қўшинларини қуртдай янчиб, қўйдай суриб, барини уриб, қириб ёпириб кета берди. Буни кўриб, биринчидан, Ҳафдархон қўшинлари айрилиб: — Гурўгли душман бўлса, Хунхорга душман. Визга нима деб урушдан чиқиб кета бердилар. Ҳафдархонликларнинг кетганини кўриб, Гуржистон, Рум, араб қўшинлари ҳам бошлиқларининг қайт, деганига ҳам қайтмай, «Бизларни бу ёқларга ўлмакка олиб келган экансизларда», — дейишиб урушдан чиқиб кета бердилар. Кун ҳам кеч бўлиб қолган экан. Хунхорнинг қўшинлари дам олиш жойига айрилиб чиқдилар. Дарров ўлганларини рўйхатга олибди. Бир ярим лак аскардан ном-нишон топмай, Хунхор жуда хафа бўлибди.

Бу куни аскарлари туркман урушига бетлай олмай турганда бир Овшар лақабли жодугар саркардаси Хунхордан фотиҳа олиб, минг одамани эргаштириб, Гурўгли султоннинг жангига кела берди. Овшарнинг маънисси: бурунги вақтларда бир хил одамлар у қолипдан бу қо-

липга овишиб кета беришнинг ҳийласини билар эдилар. Овшар аскарларини бир дўнгликка қўйиб, ўзи бир ўлган гажир қолипга овушиб Гўрўглининг устидан учиб айлана берди. Гўрўгли: «Бу нимаси экан», — деб турганида, сўтанинг эгаси Бобо Қаландар Гўрўгли султоннинг кўзига кўриниб: — Бу Овшарни ҳавода ўлдирсанг, бир гап. Булмаса, ердаги уликларнинг қолипига кириб яна тирилик кета беради. Ҳозир буни ҳавода ўлдирганингдан кейин жони капалакка ухшаб учади. Ана шу капалакни ерга қўндирмай гижимлаб нобуд қилсанг, Овшарнинг иши тамом бўлади, — деб кўздан гойиб бўлиб кетади. Шунда Гўрўгли султон тепасида гажир бўлиб учиб юрган Овшарга қараб, узангига оёғини тираб: — Ҳой, Овшар, менинг билан ҳазиллашма. Мен у сенинг айтган одамларингдан эмасман, — деб шу сўзни айтди:

Ҳой укағар, ҳазиллашма мен билан,
Боладай буп уйнамайман сен билан,
Биламан Овшарсан, утқир жодугар,
Осмонда юрибсан гажир тун билан.

Ўзинг ажал ҳайдаб бунда келгансан,
Одамингни топиб ҳазил қилгансан,
Бир мукофот оламан деб Хунхордан,
Шу тўғрида, Овшар, аҳмоқ бўлгансан.

Ажал ҳайдаб гажир бўлиб учгансан,
Азройил илгидан шароб ичгансан,
Ҳазиллашган одамингдир Гўрўгли,
Ўлимнинг йўлига кўксинг очгансан.

Е билмайман улимликка шошгансан,
Такаббур бўлгансан, ҳаддингдан ошгансан,
Жасадингни ташлаб қирнинг устига,
Гажир гавдасига жонинг қўшгансан.

Шундай қилиб чиқдинг менинг йўлима,
Тушар булдинг осонгина қўлима,
Ҳазиллашган одамингдир Гўрўгли,
Энди сира қўймас борар йўлингга.

Бу сўзни эшитиб Овшар ҳайрон бўлиб: «Укағар Гўрўгли мени қандай қилиб билибди. Эҳтимол уша пари хотинлари билдиргандир. Гўрўглини тезроқ ўлдириб, шу пари хотинларини Хунхордан мукофатга олсам», —

деб Гурӯғли султонга қараб хез қилиб шунғимоқчи бўлиб, тез айлана берди. Гурӯғли султон дарров Сулаймон пайгамбарнинг сўтасини ерга бир уриб, бургут суратига кириб, осмонга кўтарилиб учиб, Овшарнинг тепасидан келиб, шартта бўйнини узиб ташлади. Гажирнинг гавдаси бургутнинг чангалида қолди. Овшарнинг жони капалак бўлиб гажирнинг қолипидан жудо бўлиб, ерга қараб учиб кела берди. Гурӯғли султон капалакни ғижимлаб, янчиб ташлади. Шўйтиб Овшарнинг иши тамом бўлди. Гурӯғли султон қайтиб ерга тушиб, тошнинг орқасидан айланиб, Гиркўк отини миниб келиб, туркман қўшинларига қараб, ўзангига оёғини тираб, савлат билан мўйловини бураб, бир сўз деди:

Душманнинг мазаси қочди,
Йиғилишиб келинг, дўстлар,
Осмонга жодуси учди,
Ёвни қамраб олинг, дўстлар.

Ҳамма бирдан шердил бўлиб,
Дарёдайн тулиб-тошиб,
Баринг қулга қурол олиб,
Ёв бошига солинг, дўстлар,

Зафар бизга ёр бўлибди,
Душман улиб хор бўлибди,
Йўлни билмай кўр бўлибди.
Купи қора ёр бўлибди,
Ёвга дунё тор бўлибди,
Бизга пирлар ёр бўлибди,
Шунда мадаккор бўлибди,
Бек Гурӯғли шер бўлибди,
Шер қабатин олинг, дўстлар.

Қиличингиз бўяб қондан,
Кечинг бугун ширин жондан,
От қўйинглар ҳар томондан,
Қизилбош кетсин дармондан,
Ол-ҳа, ханжар солинг, дўстлар.

Қизилбошнинг ери учун,
Туркман элнинг ори учун,
Гурӯғлининг баҳри учун,
Ёв узра от солинг, дўстлар.

Кеча Гурӯгли султоннинг бир баҳайбат дев суратда, Гиркукни бир катта каркидон суратида кўрган туркманлар Гурӯгли султонга Мисқол пари орқали Кўҳи Қофдан ёрдам бўлса керак, — деб уйлаб бугун Гурӯгли султоннинг бу таклифини эшитиб, барилари шердай кўтарилиб, отларига миниб, далжоқ, деб Овшарнинг қирда турган мингта аскарига от қўйиб қочганига омон бермай, мингини ҳам дам бермай, тигидан ўтказиб юбордилар. Ундан кейин ёпирилиб Хунхорнинг у ёқдаги тўп қўшинларига ҳам от қўйиб бора бердилар. Хунхор бир сиёсат ишлатмоқчи бўлиб, мингта ўқ-андоз палахмон андоз, кафтдастлардан тўплаб, тоғнинг бир камарига пинакка яшириб қўйдириб, Амлоқ деган айёрини бу ишга бошлиқ қилиб, Гурӯглини бир бало қилиб бартараф қиласан деб тайинлаб, Хунхаршоҳ ўз лашкарлари билан Бадбахт тоғидан ошиб қоча берди. Туркман қўшинларидан ҳам беш юзтачаси нобуд бўлиб, қолган тўрт ярим мингги Гурӯгли султоннинг «Қочганни қувгувчи бўлманг», — деб насиҳат қилганига қарамай, Хунхорнинг қўшинини қувлаб кета бердилар. Гурӯгли султон Ҳасанхон, Авазхон ва Холдор маҳрамига боқиб: — Туркманларнинг ёвни бу қувиб кетиши ёмон бўлди. Энди бориб, буларнинг ҳолидан хабардор бўлайин. Иложи бўлса, қайтариб келайин. Аммо сизлар шу ердан ҳеч ёққа қимирламай турунглар деб бу сўзни айтди:

Ел ўпка туркманлар сўзим эшитмай,
Хунхорнинг қўшинини кетди қуқалаб,
Бугунги зафарга кетиб узидан,
Барчаси ишқириб борар ҳавалаб.

Булар менинг насиҳатим олмади,
Узлари ўйлаганидан қолмади,
«Ҳар калладан бир овоз», деб айтгандай,
Буларнинг буйтиши¹ яхши бўлмади.

Балки душман йўлда пусиб ётгандир,
Жўрттагадан олди қочиб кетгандир,
Буларнинг бу иши яхши бўлмади,
Балки хунхорликлар фириб ётгандир.

Нафс кишини не савдога солмайди,
Нафс кетидан қувган яхши бўлмайди,

¹ Бундай айтиши, қилиши.

Қизилбошнинг фириби куп ёронлар,
Ани анқов туркманларим билмайди.

На булса ҳам бориб хабар олайин,
Аларни қайтариб бунда келайин,
Душманларнинг баъзи-баъзи макрини,
Мен ўзим уларга маълум қилайин.

Булмаса барчаси нобуд бўлади,
Қизилбош қўшини ўраб олади,
Шуйтиб бормоқлигим зарур, дўстларим,
Гар бормасам қўлга тушиб қолади.

Мен келганча сизлар шунда бўлинглар,
Холис дилман менга дуо қилинглар,
Наъра тортсам сўнгра хабар олинглар,
Мен овоз чиқарган жойга келинглар,
Унгача шу қийроқ узра қолинглар.

Гиркўкни ташлаб, Мажнункўкни миниб, душман қўшинини қувалаб кетган қўшинларининг изи билан кета берди. Гўруғли султон бир-икки бугат қирдан ошиб туркманлардан дарак топмай бораётганида, олди-дан бир даста душман қўшини чиқиб қолди. Гўруғли султон дарров ханжарини гилофидан олиб, душманнинг қўшинини қандай қилиб уриб йиқитиб, нар ёққа суриб кетганини узи ҳам билмай, бир ёғи «гўл туркманлар мабодо уровда қолганмикан? Улар агар уровда қолса, албатта бориб айириб олмоғим керак», — деган хаёлда ўзи қизилбош қўршовида қолибди. Шунда Гўруғли султон: «Туркман қўшинлари қаёқда қолди экан», — деб ҳайрон бўлиб турганида, бир кузама чўбир миниб, кичкинагина бир дўмбирачани қўлига тутиб, нар ёқдан Амлоқ айёр чиқиб келиб, Гўруғли султонга салом бериб кўришиб: — Отам сиз билан ошна экан, — деб бир неча жойдан тимсол келтириб, қўлида сози, оғзида сўзи, Гўруғли султонга қараб, мўйловчасини бураб, жилмайиб, бир сўз деди:

Эй, султоним одамингман,
Булсамда душман ичинда,
Бир гап билан гофил бўлиб,
Қолдим бу майдон ичинда.

Отам сенга ошна бўлган,
Ўз уйига меҳмон қилган,
Бир неча вақт бирга юрган,
Гарчи мен душман ичинда.

Келар эдим бир гап билан,
Бу ёқларга талаб билан,
Қўлга тушиб сабаб билан,
Қолдим бу майдон ичинда.

Сени излаб топайин деб,
Ўзангингдан ушайин деб,
Хизматингни қилайин деб,
Яна отамнинг урнига,
Сенмаң ошна булайин, деб,
Келар эдим бу ёқларга,
Бир яхшилик қилайин, деб,
Гарчи мен душман ичинда.

Бунда бош қуршовда қолди,
Атрофимни қўшин олди,
Билмадим менга на бўлди,
Устимга кўп ўқ ёғилди,
Қолдим бу майдон ичинда.

Амлоҳнинг сўзи шу ерга етганда шинакда писиб ётган мингта ўқ-андоз, ёй-андоз, палахмон-андоз ва кафтдаст, санг-андозлар бирдан Гўруғли султонни ўққа тутдилар. Нимага деганда, Амлоқ «Устимга кўп ўқ ёғилди», деган пилламда, бирдан Гўруғлига ўқ отасизлар. Шу ҳийла билан Гўруғлини нобуд этасизлар», — деб шинакдагиларни тайинлаб қўйган эди. Укагар Амлоқ вақтини қўлдан бермай, дарров ўзини ўзи унгайлаб қўйган тошнинг панасига олди. Шунда Гўруғли султон гафлатда қолиб, етмиш икки жойидан яраланиб қолиб, пок бўлмаса, Мажнункўқдан ерга агнаб тушай, деб зурга ўзини тўхтатиб, бир наъра уриб, Ҳасанхон, Авазхон ва Холдор маҳрами билан қирқ йигитини чақириб, бир сўз деди:

Душманлар ичида қолдим,
Кел, Холдорхон, келгин энди.
Ангсизда ярадор бўлдим,
Келгин, дўстим, келгин энди.

Шундай душманнинг ҳийласи,
Бузилди кунглим қаласи,
Қуриди отанг силласи,
Кел, Ҳасанхон, келгин энди.

Ҳали душман кетгани йуқ,
Чегарадан утгани йуқ,
Мени келиб тутгани йуқ,
Кел, Авазхон, келгин энди.

Арқираган нордай булиб,
Баб-баравар бирдай булиб,
Ҳар қайсинг бир шердай булиб,
Кел, қирқ йигит, келгин энди.

Гуруғли қуршовда қолди,
Атрофини душман олди,
Билмайман қандай кун бўлди,
Кел, дустларим, келгин энди.

Гуруғли султоннинг бу чақириқ наъраси Холдор маҳрамнинг қулоғига учма-уч эшитилиб, дарров Ҳасанхонни йигирма йигитга, Авазхонни йигирма йигитга бош қилиб, Гуруғли султон ва туркман қўшинларидан хабар олгани юборди. Ҳасанхон билан Авазхон бўлак-бўлак йул билан йигирма-йигирма йигит эргаштириб, Гуруғли султон ва туркман қўшинларини излаб кетдилар. Гуруғли султонга уқ отган мингта мерганлар Гуруғли султоннинг шунча уқ тегиши билан отдан йиқилиб тушмай, наъра тортиб сўзлаётганини куриб: «Зангар Гуруғли чиндаки соҳибхуруж бўлган экан. Шуйтиб паризод олган экан. Уйласак, бизларни Хунхор-Хунхор, деб фалокат чалган экан. Энди тезроқ бу ердан гумдон бўлиб кетиш керак, — дейишиб, кавакдан овоз чиқармай, силжишиб, сойни уралаб қочиб қолган эдилар. Амлоқ айёр булса, улардан ҳам олдинроқ қочиб, беддан ошиб кетган эди. Ҳасанхон йигирма йигитни бир йулга солиб, ўзи олдинроқ кетиб, узоқдан Гуруғли султоннинг ярадор булганини куриб, бу ишни ким қилган булса, тутиб ўлдирайин, деб ширпиллаб Амлоқ айёрнинг орқасидан етиб борди: — Қочиб қутулган жойинг шуми, — деб шу сўзни айтди:

Тулкидай қиласин қилиб, баччагар,
Қочиб кеп қутулган жойинг шу ерми,

Марду майдон йигитларнинг чангидан
Пусиниб қутилган жойинг шу ерми.

Ибрат учун жудо қилай бошингни,
Қарга қузгун емтик қилсин гўштингни,
Енгилмас, деб ул суянган Хунхоринг,
Излай-излай тополмасин лошингни.

Ибрат учун бунда сени ўлдирай,
Ханжар уриб қора багринг тилдирай,
Ҳамма кўрсин сендай тулки айёрни,
Танангни бир дарахт узра илдирай.
Пусиниб қутилган жойинг шу ерми,
Кўзгинангга қора тупроқ тўлдирай.

Зур билгансан шаҳаншоҳнинг кучини,
Хунхорингнинг ит тирнаган ичини,
Пусиниб қутулган жойинг шу ерми,
Шу ерда адо қил умринг кечини,
Қизилбош қирилди, жўйилди, ўлди,
Биздан ҳаргиз ола билмас ўчини.

Бу сўзларни сенга айтган Ҳасанхон,
Жонингдан айриласан уюргин имон,
Пусиниб қутилган жойинг шу ерми,
Қавққа борасан қочиб, журажон.

Ҳасанхон Амлоқни тутиб ўлдириб, ибрат учун танасини бир ёввойи дарахтга осиб қўйиб, қайтиб келиб, Йигирма йигит билан Гўрўгли султоннинг устига етиб борди. От устида гангираб турган Гўрўгли султон отасига қараб, Ҳасанхон бир сўз деди:

От устида гангирайсан, жон ота,
Жавоб бер болангга, сенга на бўлди,
Телбадайн билмайдирсан ўзингни,
Жавоб бер болангга, сенга на бўлди?

Қулоқ бер отажон, айтган сўзимга,
Кўринадими ер, адирлар кўзингга,
Чамбил хони нима бўлди ўзингга,
Жавоб бер болангга, сенга на бўлди?

Ҳар ёна равона баданинг қони,
Қолмабди бунда танангнинг дармони,

Кутаргин бошингни туркман султони,
Жавоб бер болангга, сенга на бўлди?

Ҳар замон, ҳар замон уздан кетасан,
Шу аҳволда билмам нима этасан,
Талпинасан, ота, кимни кутасан,
Жавоб бер болангга, сенга на бўлди?

Душман қочиб кетди тоғлардан ошиб,
Саркардасин бошин уздим ёнашиб,
Сени кўриб қолди Ҳасанхон шошиб,
Жавоб бер болангга, сенга на бўлди?

Лекин Гурўгли султон кўзини очиб жавоб бера олмади. Ҳасанхон йигирма йигит билан дарров Гурўгли султонни Мажнункўкнинг эгарига қўшиб боғлаб, аста-аста суяшиб берги ёққа қараб қайта бердилар.

Чамбилда вақтинча Мисқол пари подшо бўлиб қолган эди. Мисқол пари оға Юнус парини қабатига олиб, Хон Далли билан Гулқизойни қирқ йигитнинг хотинлари ва бошқа бир неча чамбиллик хотин-қизларга бош қилиб, туркман қўшинларидан хабар олгани Бадбахт тоғига юборган эди. Хотин-қизлар бир чаккадан бориб, беш юз нобуд бўлган туркманларнинг баъзиларини четга чиқариб, яраларига малҳам боғлашиб, Чамбилга юборар эдилар. Шуйтиб, хотин-қизларнинг ташвиши ҳам эркакни-кича бор эди. Душман қўшинлари қочгандан кейин барча хотин-халаж қайтиб, Мисқол пари билан оға Юнус парининг олдига етишиб, зафар хабарини берган эдилар. Шундан кейин Мисқол пари бошлиқ барчаси олтин косаларга маю мино, шираю шарбатлар тўлдириб, Хужатоғининг устида туркман қўшинларининг йўлига мунтазир бўлиб, ўтира бердилар. Ҳолдор маҳрам Гурўгли султоннинг ярадор бўлганини билиб, кўп хафа бўлиб, бу ҳам Ҳасанхонга ёрдамлашиб, йигирма йигитга қўшилиб, қайтиб кела бердилар. Мисқол пари дурбин тутиб, Гурўгли султоннинг ярадор бўлиб, келаётганини кўриб, Оға Юнус пари билан хафа бўлишиб турганида, Гурўгли султонни суяшиб Ҳолдор маҳрам билан Ҳасанхон ва йигирма йигит етиб келдилар. Шунда Оға Юнус пари аёлларга қараб, бир сўз деди:

Гуллар сулганга ўхшайди,
Усал булганга ўхшайди,
Бизнинг ёрнинг паймонаси,
Бугун тўлганга ўхшайди.

Тунларини қонига бўяб,
Йигитлари тутиб суяб,
Танани авайлаб аяб,
Олиб келганга ухшайди.

Ўқ тегиб дармондан кетиб,
Даврон сурмоқ даври утиб,
Бугунги кун умри битиб,
Ёрим улганга ухшайди.

Саргаймоқчи бўлди юзлар,
Вафодорсиз, қолиб бизлар,
Сўзимни эпитинг қизлар,
Ёрим улганга ухшайди.

Вафодорим қони оқиб,
Отнинг ёлин буяб ёқиб
Умри тугаб, сондан чиқиб,
Ёрим улганга ухшайди.

Дугоналар бу қандай ҳол
Вақти тўлмай келса ажал,
Ёсир қолиб Юнус, Мисқол,
Ёрим улганга ухшайди.

Шунда Мисқол пари Ога Юнус парига қараб, унга тасалли бериб, бир сўз деди:

Бунда койир доим тақдир ишига,
Шундай кунлар тушар марднинг бошига,
Гуруғли боз яна келар ҳушига,
Пари қучиб нега бевақт ўлади?!

Ажал етса паймонлар тўлади,
Мард Гуруғли боз ўзига келади,
Бу гапларни бунда дўстинг билади,
Пари қучган нега бевақт ўлади?!

От устида беҳол бўлиб келади,
Бахту иқбол яна бизга кулади,
Тоза гул сўлмайди, боз очилади,
Пари қучган нега бевақт ўлади?!

Туйиб нафас олган Ирам гулидан,
Шароб ичган симин танлар қўлидан,

Хублар сарварининг тутган белидан,
Пари қучган нега бевақт ўлади?!

Маъни олинг Мисқол пари гапидан,
Тулпор бўлмас минг боққанман жобидан,
Ўпган булса париларнинг лабидан,
Пари қучган нега бевақт ўлади?!

Асли мард бошига бало келмайди,
Ажал етмай паймоналар тўлмайди,
Бек Ғуруғли ҳали-бери ўлмайди,
Пари қучган нега бевақт ўлади?!

Бу сўзни Мисқол паридан эшитиб, Ога Юнус пари ва барча хотин-қизлар тайсалланиб туришдилар. Худди шу палла Ҳасанхон, Холдор маҳрам ва йигирма йигит Ғуруғли султонни Хужатоғининг устига олиб келиб хотинларнинг олдига отдан кўтариб тушириб, яна ҳеч гапиртира олмадилар. Уша ерда Мисқол пари бир утов тиктирган эди. Шу утовнинг ичига Ғуруғли султонни киргизиб, яраларига малҳам боғлашиб, утовнинг ўртасига гулхан қилиб, Ғуруғли султоннинг бўйнига иссиқ тегиб кўзини очиб, йигитлар орасида Авазхон билан яна бир йигирма йигитни кўрмай, хафа бўлиб, куздан тарам-тарам ёш оқизиб, қирқ йигитга боқиб, бир сўз деди:

Марди майдон ёронларим,
Авазхондай болам қани?
Қолибдирман эсим оғиб,
Маккор душман ўқи қоқиб,
Кўрмайман ҳар ёнга боқиб,
Авазхондай болам қани?

Учди қизилбош қароғи,
Босим туркманнинг юрағи
Сўранглар борми дарағи
Ботир Аваз болам қани?

Кўп оқди душманнинг қони,
Жаҳаннамга кетди жони,
Кур, нимадир, нима булди,
Ќўзимни очган замони,
Авазхондай болам қани?

Қирқ йигитнинг йуқ ярми,
Туркман қушинин ҳаммаси,
Шундай келганларинг неси,
Гуруғлининг кетди эси,
Ботир Аваз болам қани?

Гуруғли султоннинг бу сўзларини эшитиб, Холдор маҳрам, Ҳасанхон, йигирма йигит билан барча хотинлар кўп хафа бўлдилар. Шундай тулиб ўтирган Гулқизой ҳўнграб йиғлаб юбориб, бир сўз деди:

Огалар, турамдан хабар олинглар,
Бадбахтнинг белида қолган ўхшайди,
Тезроқ бориб сўроқчиси булинглар,
Евуз душман ўраб олган ўхшайди.

Ҳар бута ут олса ўзи куяди,
Бағрим тошиб куздан ёшим куяди,
Суйган ёрни қандай кўзим қияди,
Хабар олинг, асир қолган ўхшайди.

Чидай олмай тулиб-тошиб бораман.
Турамни кўрмакка шошиб бораман,
Фироқида қайнаб жўшиб бораман,
Шодлигим кўнлари тўлган ўхшайди.

Банди бўгним зирқирайди, қақшайди,
Ёрим келмас бўлса, ҳолимга войди(р),
Кўксимга фироғи бир ўқ қадайди,
Хурсандлигим тамом бўлган ўхшайди.

Мендай муштипарни доғда қолдириб,
Душманларни хуррам қилиб кулдириб,
Фурсат топиб ани дамга илдириб,
Ёримни боғлашиб олган ўхшайди.

Ойгулқизнинг ким эшитар зорини,
Ногаҳон олдирмиш суйган ёрини,
Қизилбошлар йўлга ташлаб турини,
Суйганимни тутиб олган ўхшайди.

Бу сўзни Гулқизойдан Гуруғли султон эшитиб, йигитларига қараб, бир неча жойдан тимсол келтириб, бир сўз деди:

Йигитларим, гофил булмай бу ерда,
Авазхон ҳолидан хабар олинглар,
Дурбин тутиб баланд-баланд жойлардан,
Уғлимнинг нишонин билиб келинглар.

Чидолмайди, бунда ёри йиглайди,
Ҳасрат билан юрак багрин доглайди,
Ўзини гуёки якка чоглайди,
Авазхон ҳолидан хабар олинглар.

Бу гаплардан туз қўйилди ярама,
Билмайман бунда бахтим қорама,
Авазимман айра тушмай орама,
Уғлимнинг нишонин билиб келинглар.

Қувватим йуқ, ҳай аттанг-га, турмоққа,
Авазим олдига етиб бормоққа,
Кузим учар ани соғиниб кўрмоққа,
Авазхон ҳолидан хабар олинглар.

Соғ бўлганда ялинмасдим сизларга,
Кучу қувват керак шундай кезларга,
Еш уйрилиб оқиб келар юзларга
Уғлимнинг нишонин билиб келинглар.

Гуруғли султоннинг бундай хафагазақ сўзларини эшитиб, Холдор маҳрам Ҳасанхон ва қирқ йигитнинг ҳозирлари отланишиб, Асқар тогига қараб чиқиб кетдилар. Энди Авазхондан сўз эшитсак:

Авазхон йигирма йигит билан бора-бора Касамон сардор қўниб ётган камарликка етиб, кутмаганда улар билан урушиб қолди. Касаман бир ҳийла ўйлаб, нарироқда бир тошнинг панасига бир неча камонзорларни яшириб, тайёр қилиб қўйиб, ўзи аскарлари билан ўша ёққа қоча берди. Авазхоннинг йигирма йигит билан душман қўшинларини қириб юрганини кўриб, пароканда бўлиб қолган туркман қўшинлари йигилиб қувватланиб, булар ҳам Касаман сардорнинг аскарларини қира бердилар. Касаман сардор қочгандан кейин туркманлар қувватлаша бердилар. Авазхон Гуруғли султоннинг «Қочганни қувғувчи бўлма» деб қилган насиҳатни тутмоқчи бўлса ҳам, йигирма йигити билан туркман қўшинлари душманни қувалаб кета бергандан кейин ноилож Авазхон ҳам қўшилиб, қувалаб кетдилар. Гиркўк жонивор тезлик қилиб анча илгарилаб кетиб, камандоз

ларга дуч келибди. Улар вақтни бой бермай, дарров Авазхоннинг буйнига камон ташладилар. Камон устига камон булиб, бирдан Авазхоннинг буйнига етмиш камон тушиб, Авазхон от устидан ағдарилиб тушди. Гиркүк жонивор эгасининг асир бўлганини англаб, бирдан чўчиб бир неча душманни тепиб, тишлаб газадан ошиб қутилиб кетди. Туркман қўшинлари Авазхондан дарақ топмай қолди. Касаман сардор камондозлари Авазхонни тутиб олганини билиб: «Шаҳаншоҳнинг давлати қайтмаган экан. Мана шунча қўшин қилиб келиб ҳам қуруқ қайтмайдиган бўлди», — деб дарров Авазхонни олиб, аскарлари билан нарёққа жунаб кетдилар. Туркман қўшинлари йигирма йигит билан жуда хафа булиб орқага қайтиб бошлиқларини йўқотиб, тумшуклари сувга кетиб кела бердилар. Гиркүк чақмоқдай учиб, Чамбилга яқин бир тепаликка қўниб, Холдор маҳрам Ҳасанхон билан йигирма йигитнинг келаётганини куриб, асли ҳайвонзод ақли одамзоддан зиёд, бирдан қаттиқ сиҳа тортиб кишнаб юборди. Ҳасанхон қараса, Гиркүкнинг устида Авазхон йуқ. Шунда Ҳасанхон Гиркүкка қараб, ундан Авазхонни сўраб, бир сўз деди:

Ақли кўп, отамнинг суюкли оти,
 Қайга ташлаб келдинг Аваз укамни,
 Асраб каттартган чин хоназоди,
 Қайда ташлаб келдинг Аваз укамни?

Додлаб қичқириб сиҳа тортасан,
 Кунглимга бир ажаб ўйни ортасан,
 Ҳар замон ҳар ёна кўзинг тутасан,
 Қайда ташлаб келдинг Аваз укамни?

Ё билмайман душманлар тутиб олдим,
 Озгиришиб ўз йулига солдим
 Отам ҳасрат-армонларда қолдим,
 Қайда ташлаб келдинг Аваз укамни?

Атрофингни ёвуз душман олдим,
 Бол Аваз кўп қуршов ичра қолдим,
 Мард эди номардга банди бўлдим,
 Қайда ташлаб келдинг Аваз укамни?

Отамга ортиқча солиб аламни,
 Узоққа чўздириб қилгин ноламни,
 Шундай зар кокилли, қоши қаламни,
 Қайга ташлаб келдинг Аваз укамни?

Ҳасанхон чидолмас бу қору ҳола,
Тақдир қисмат бўлса яна на чора,
Отам булар ухшар куйиб овора.
Қайга ташлаб келдинг Аваз укамни?

Бу сўзни Гиркўк эшитиб, кўздан тарам-тарам ёши-ни оқизиб, Ҳасанхоннинг тиззасига бошини қуйиб йи-глай берди. Ҳасанхон бундай воқеага лол бўлиб тургани-да, Бадбахт томондан гард чиқиб ичидан тўрт ярим минг туркман қўшини билан, Аваз билан бирга кетган йигирма йигит чиқиб, Ҳасанхон билан кўришиб, Бад-бахт тоғининг нарёғида бўлган можароларни бирма-бир билдириб, Холдор маҳрам, Ҳасанхон бошлиқ барчалари кўп ҳасрат-надоматлар билан Чамбилга қайтиб келиш-дилар. Гиркўк жонивор ҳаммадан олдин Чамбилга ки-риб келди. Холдор маҳрам ва Ҳасанхон Чамбилдан чи-қиб кетгандан кейин Гўрўғли султон хилват қилиб Бадбахт тоғининг нарёғида бўлган барча воқеаларни Мисқол паридан билиб олган эди. Шўйтиб Гўрўғли сул-тон Холдор маҳрам Ҳасанхон ва қирқ йигитни олдига тўплаб, барчасига насиҳат қилиб, дилдорлик бериб, бир неча жойдан тимсол келтириб қўлида сози, оғзида сўзи, ёшга тўлиб кўзи, бир сўз деди:

Мункаймаңлар, йигитларим,
Оппоқ ойдин кунлар бўлар.
Жону танлар эсон бўлса,
Аваз ўғлим қайтиб келар.

Уруш деган шундай бўлар,
Гоҳ ўлдирар, гоҳи ўлар,
Гоҳ олдиар, гоҳи олар,
Гоҳ мотамли кунлар бўлар.

Шамол доим тигсиб¹ турмас,
Буни биров кўзман кўрмас,
Бу ғамларга ўйин пайваст
Бўлиб тўйли кунлар бўлар.

Қочган ёвда хуруж бўлмас,
Қоча берар туруш бўлмас,
Фалокатсиз уруш бўлмас,
Ўлдирган, ўлганлар бўлар.

¹ Бир текис бўлмас.

Қирқ йигитларим ёр булса,
Ҳасанхон мададкор булса,
Бунда Гурӯгли бор булса,
Боз ёруғлик кунлар булар.

Йигитларим, гамгин булманг,
Шул орада ўйлаб қолманг,
Мендан таги йироқланманг
Ўғлим кўрар кунлар булар.

Гурӯгли султон қирқ йигитга дилдорлик бериб, барчасини вақтинча уйга тарқатиб юборди. Тўрт ярим минг қўшинига ҳам жавоб бериб, оту анжомларинг билан уз бийларингнинг олдига турунглар, деб тайинлаб юборди. Ундан кейин Ҳасанхонни ҳам уйига юбориб, узи Миқсол парининг ҳарамига кириб: «Эй, дунёнг утар-кетар, ҳозир дам ганимат», — деб Миқол пари билан айш-ишратга машғул бўлиб, даволаниб ёта берди.

САРВИНОЗ

Гуругли султон хафалигини ичига ютиб, Мисқол парининг ҳарамига кириб, Авазхоннинг қўлга тушганини, ҳозир Хунхорнинг зиндонида ётганини Мисқол паридан билиб олибди. Ундан кейин Холдор маҳрам дўстининг олдига чиқиб: — Дўстим, сен вақтинча Чамбилга бек бўлиб, майхонани очиб, эртадан бошлаб, Ҳасанхон ва қирқ йигитнинг саломини олиб тура бер. Мен парилар билан ишрат қилиб ётган баҳона билан ҳеч кимга кўринмай, Чамбилдан чиқиб кетиб, Авазимни излаб топиб келмасам бўлмайди, деб зор-зор йиглаб, Холдор дўстига қараб, бир сўз деди:

Юрагимда армон кўпдир, Холдоржон,
Авазимни топиб келмасам бўлмас.
Хунхор элин дарак айлаб топмасам,
Йўлида жонимни бермасам бўлмас.

Ҳушим йуқ ўзимда, бошим гарангдай,
Қовжирабман сувсиз қолган зарангдай,
Ё ҳа, офтобда қолган наҳангдай,
Тибирлайман, сувини топмасам бўлмас.

Аваз ўғлимдир, менинг танамга,
Ҳасанман иккови йулдош ёнимга,
Топилса, ё ҳув, деб излаганимга,
Чамбилбелга олиб келмасам бўлмас.

Аваз ўғлим менинг жонимга дармон,
Усиз совуқ кўрган бу давру даврон

Ёдин айлаб уртанарман ҳар замон,
Дардимнинг давосин қилмасам бўлмас.

Ҳеч киши билмасдан чиқиб кетайин,
Вақти утмай Авазимга етайин,
Қаерда бўлса ҳам олиб қайтайин,
Қаландар бўп олам кезмасам бўлмас.

Қаландар бўлганим ҳеч ким билмасин,
Таги изимизга душман келмасин,
Аҳволимни кўриб улар кулмасин,
Мушкулнинг олдини олмасам бўлмас.

Гуруғли ҳушидан бўлмиш бегона,
Авазнинг йўлида дали-девона,
Ғайри юртга кетай якка ягона,
Шуйтиб мақсад йўлин тутмасам бўлмас.

Бу сўзни Ҳолдор маҳрам эшитиб, жуда ҳам гамгин бўлиб: — Майли дўстим, сипоҳининг душмани кўп, албатта ҳар ҳолда яширин кетишининг маъқул, — деб Гуруғли султонга қараб, бир сўз деди:

Майли, сен келгунча узим Чамбилда,
Музаффар қайтишининг кутиб турайин,
Омон бўл, эсон бўл ғайри юртларда,
Бўри бўлиб қайтганингни кўрайин.

Бораринг бор бўлсин, қайтаринг яхши,
Шу бўлсин бу ерда сўзимнинг нақши,
Музаффар қайтишининг кутиб турайин,
Сўнгра тўйлар бўлиб, айтилсин бахши.

Мард йигитнинг доим иши ол бўлсин,
Санам қизлар қора зулфи тол бўлсин,
Оқ юзга ярашган қўша ҳол бўлсин,
Бўри бўлиб қайтганингни кўрайин.

Ишларингга қизилбошлар лол бўлсин,
Санам қизлар жамалаги жуфт бўлсин,
Душманин лол бўлсин, ишининг муфт бўлсин,
Музаффар қайтишининг кутиб турайин.

Мард йигитнинг мўл давлати кўп бўлсин,
Душманин янчилик пайхон хўп бўлсин,

Доим шудир Холдор дустинг тилаги,
Олчи булишингга баланд билагинг.
Бури бўлиб қайтганингни кўрайин,
Дуода лозим эмас шундан бўлаги.

Гуруғли султон Холдорхон маҳрам дустининг бу сўзидан кўнгли тўлиб: — Булмаса, дустим, Хужатогининг орқасигача менинг билан бирга юр. Менинг қаландар бўлганимни бир кўр, — деб Холдорхон маҳрамни эргаштириб, таблахонага бориб, Гуруғли султон Гиркўкни эгарлаб миниб, Холдор маҳрам ҳам бир сувори бўлиб, Чамбилдан чиқиб, Хужатогининг орқасига утишди. Гуруғли султон олдинроқ бир тошнинг панасига сўтани ерга бир уриб, бир нор туяга айлантириб, Гиркўкни бир кўк хачирга айлантириб, ўзи бир узун соқол қаландар шаклига кириб, турди. Холдор маҳрам Гуруғли султонни бундай ажойиб ҳолатда кўриб, жуда ҳам ҳайрон қолди. Қаландар бобо, энди узоқ сафарга борар бўлсангиз, менга бир насиҳат қилиб кетинг, — деб турди. Шунда Гуруғли султон Холдор маҳрамга қараб насиҳат қилиб бир сўз деди:

Насиҳатим шудир, аввал ҳар киши
Ўз айбини ўзи билмоқ керакдир.
Луқмон сифат миришкорлик бобида,
Ҳар ёмондан ибрат олмоқ керакдир.

Одамзод хаёли ҳар ён учганда,
Ҳеч бир жойда гидирмасдан қочганда,
Юриб-юриб ўз ҳаддидан ошганда,
Қайтадан қайтариб олмоқ керакдир.

Бу дунёда катта-кичик барига,
Хоҳи йигит бўлсин, хоҳи қарига,
Мулойимлик яхши диллар баҳрига,
Ҳаммага очиқ юз бўлмоқ керакдир.

Ҳамма карвон навбат билан ўтади,
Кетишликни йўлларини тутати.
Бизларга ҳам бир кун вақт етади,
Сафарга тайёр буп турмоқ керакдир.

Қаландар сўзлар сўзнинг созини,
Чин кўнгилман дўстга этиб розини,
Ҳар сайёд учурса қўлга гозини,
Кўзлаган қўшини олмоқ керакдир.

Гүрүгли султоннинг насихат билан айтган бу сүзни эшитиб, Холдор маҳрам зор-зор йиглаб, оламини етти айланган Шоқаландар бобомиздай бебош-бебошларни ҳам ёд қилиб қуйгайсан, деб шу сўзларни айтди:

Оламини чарх уриб кезган қаландар,
Биздай русиёҳларни ҳам ёд айла,
Ут лахчасин чайнаб ютган самандар,
Биздай русиёҳларни ҳам ёд айла.

Кулоҳинг бошингда, эгнингда жанда,
Сабр этиб турмаган рўзгор ватанда,
Кузингда ёшларинг, жароҳат танда,
Биздай русиёҳларни ҳам ёд айла.

Какликлар чарх урар тоғда қияда,
Дунёни кезасан ҳув деб пиёда,
Қучаларда юрасан бўлиб афтода,
Анда биздай дўстларни ҳам ёд айла.

Бугун бошлаб кўрдим асли ҳолингни,
Юргандирсан узинг билиб йулингни,
Ўпиб қолай бер табаррук қўлингни,
Ҳар ерда биз дўстларни ҳам ёд айла.

Бир қадамда босасан Маккамен Чамбил орасин,
Фалак топмас дарвешларнинг қорасин,
Холдор маҳрам айтар сўзнинг сирасин,
Биздай русиёҳларни ҳам ёд айла.

Ана шунда Гүрүгли султон: — Эй дўстим, сен мени тоза султон Боязиддай авлиё қилиб юбординг-ку. Мен бўлсам зўрга кун кўриб юрган бир дарбадар қаландар бўлсам, — деб зор-зор йиглаб, Холдор маҳрам дўстига қараб, бир сўз деди:

Мен бўлсам бир фақир-пастак қаландар,
Бировнинг ёдини айлаш йўл бўлсин,
Сенинг у айтганинг султон Боязид,
Мендайларга иъжоз бойлаш йўл бўлсин.

Тогдан-тоққа бундан ошиб утаман,
Хунҳор шаҳрин йўлларини тутаман.
Ўлмасам мақсадга ахир етаман.
Кашфу кароматлар сенга йўл бўлсин.

Чамбил бориб йигитларга султон бул,
Душманнинг кўзига мисли арслон бул,
Ҳар ҳолда дўстим, эсон-омон бул,
Тилакдошман, менга қўллаш йул булсин.

Мусофирлик иши оша ёмондир,
Бировнинг элида юраги қондир,
Ҳар ҳолда жон дўстим эсон-омон бул,
Гайри юртдан қайтмоқ балки гумондир,
Мен ёмонга кароматлар йул булсин.

Шоқаландар шайдулло, деб йул тортар,
Аваз учун ҳар дам ҳасрати ортар,
Одамлар тақдири тизмали қатор,
Тақдирга тўсиқлар тийлаш йул булсин.

Гуруғли султон Холдор маҳрам дўсти билан хушлашиб, туркман чўлини оралаб кетди. Холдор маҳрам қайтиб Чамбилга кирса, баъзилар: — Сен билан Чамбилдан бирга чиқиб кетган қаландар ким эди? — деб суради. Холдор маҳрам бундай уйласа, Гуруғли султон Чамбилдан чиқишдаёқ кўрган одамларнинг кўзига қаландар суртида бўлиб чиқиб кетган экан. Холдор маҳрам бу сирни ичида сақлаб: — Гуруғли султон ичкаридан парилар билан айш-ишрат қилиб ётиб, вақтинча подшоликни менга берган, деб Ҳасанхон ва қирқ йигитнинг саломини олиб, майхонани обод қилиб ёта берди. Энди Гуруғли султондан эшитинг.

Гуруғли султон бора-бора бир заранглик ерга чиқиб олиб, шу ерда пича дам олиб, ундан кейин йул юрмакчи бўлиб, шу ерда бир беданани кўриб қолиб, бу ҳам бир эрмак, деб чопонини қанот қилиб, гўт-гўт, гўт, деб узоқдан беданани ўраб, айлана берди. Бедана бу калхат мени илиб олса керак, деб кўрқиб, кўзи бақрайиб, қарай-қарай айланиб қолди. Гуруғли султон ўз айланишини кам-кам торайтириб, беданага яқин қолиб, ширп эткизиб, қўли билан беданани илиб олиб ушлаб кўрса, бедананинг кичкинагина хўрози экан. Тумшуғидан пуфлаб, кўйлагининг ичига солиб қўйиб, бора-бора Бадбахтнинг бир чеккасидан ошиб, сўтани ерга уриб, ўзини бир туячи суратига киргизиб, ёмонюман нарсаларни туясига ортиб, хачирига миниб, қизилбош юртига кириб, бир сайилнинг устидан чиқди. Қараса, сайил қизтган. Бир ёқда кураш, бир ёқда

кўпқари, бир ёқда савдо-сотик, бир ёқда қиморбозлик, бир ёқда гаровбозлик. Гуруғли султон гаровбозлик бўлаётган жойга борса бировлар хўроз, бировлар каптар, бировлар бедана уруштириб ётган экан. Бир катта оқ бедана ҳамма беданабозларнинг беданасини енгиб, беданавоз гаровга ютган уч юз танга пулимни тикдим, ким беданасига ишонган бўлса, келиб беданамга қўйсин, қўдагай кимга қўй сўйса, сўйсин, деб қичқира берди. Гуруғли султон ул беданавознинг қичқиригини эшитиб, қўйнидан кичкина қизил беданасини чиқариб, ҳалиги катта оқ беданаси бор беданавознинг тўғрисида ўтириб, беданасини гўт-гўтлаб эркалатиб, бир сўз деди:

Сирти сур қизил, беданам,
Айланай ёзил, беданам,
Гайрати мул, беданам,
Гўт-гўт, гўт.

Қаноти чибор беданам,
Олдинга тепар, беданам,
Ўзи пул топар беданам
Гўт-гўт, гўт.

Жуни ҳурпак беданам,
Оёғи илгак беданам,
Мисли чангак беданам,
Гўт-гўт, гўт.

Ўзи ҳурпаяр беданам,
Шишиб гўппаяр, беданам,
Пулим кўпаяр беданам,
Гўт-гўт, гўт.

Бўйини гажак, беданам,
Ўзи бир булак, беданам,
Қилмайди ҳалак, беданам,
Гирди капалак беданам,
Гўт-гўт, гўт.

Думи калтача, беданам,
Жуда бир парча, беданам,
Ўзи хўрозча беданам,
Гўт-гўт, гўт.

Кузи йилтирар, беданам,
Тутиб ултирар, беданам,
Қуйним тулдирар, беданам,
Гут-гут, гут.

Тумшуги шаргай, беданам,
Жуда кўрка бой, беданам,
Тинглагин ҳай-ҳай, беданам,
Гут-гут, гут.

Юриши йурга, беданам,
Ўзимман бирга, беданам,
Тушмайди турга, беданам,
Гут-гут, гут.

Бир қисм пар беданам,
Саҳарлар бедор, беданам,
Мода эмас, нар беданам,
Гут-гут, гут.

Бу сузни оқ беданали беданавоз эшитиб, Гурўглига қараб: — Ҳай, нашаванд, беданангни жуда мақтай бердинг. Мабодо уриштирмоқчи бўлиб келганмисан, — деди. Шунда Гурўгли султон оқ беданали беданавозга қараб: — Ҳа, жура, беданавознинг ори борми. Уриштирсак, уриштира берамизда. Нима беданамни ўзингнинг беданангдан кам кўрсанми, — деб оқ беданали беданавозга аччиқ урди. Беданавоз аччиқланиб ўрнидан туриб: — Мана уч юз тангамни тикканман. Агар бедананг енгса, оласан. Булмаса ўзинг уч юз танга тўлайсан. Шунга тобинг бўлса, беданангни олиб чиқ майдонга, ўзбек, — деди. Гурўгли султон беданасини майдонга чиқариб қўйди. Беданавоз ҳам беданасини майдонга чиқариб, беданаларни юзма-юз қилиб қўйиб юборди. Томошага одамлар йигилиб, одамларнинг ичидан амин чиқиб келиб, беданаларнинг уришини кузатиб турди. Гурўгли султоннинг беданасини кўзга илмай, оқ бедана жуда ҳурпайиб, ўдагайлаб, қизил беданани чўқиб, тит-питини чиқариб ташламоқчи бўла берди. Шунда Гурўгли султоннинг қизил беданаси ҳам ўзига яраша ҳурпайибгина чаққонлик билан ширп эткизиб, оқ бедананинг кекирдагидан тишлаб шундай ёлишиб қолдики, ҳеч қўйинг. Оқ бедананинг аввалги катталиқ ҳурпайишлари қаёқда дейсиз, чип-чип терга ботиб, тоза ўладиган бўлиб қолди.

Томошабинларнинг кузлари олайиб, ўзбекнинг беданасини уриб улдиришмоқчи бўла бердилар. Шунда амин одамларни тўхтатиб, Гўрўгли султонга беданасини ушлашга буюрди. Гўрўгли султон беданасини тортиб, зўрга оқ беданадан айириб олди. Оқ бедана қутилиб, жон ҳолатда қочиб, майдондан чиқиб кетди. Беданавознинг уч юз тангасини амин Гўрўгли султонга берди.

Гўрўгли султон уч юз тангага сайилдан бир жиҳозли туя олиб, икки туяни етаклаб, туяларга бир оз юк тортиб туячи бўлиб кета берди. Йўлда менга бир туя ютиб берганинг учун раҳмат, — деб беданани учуриб юборди. Бедана тилга кириб: — Ҳа, сенинг ҳам мени қўйиб юборганинг учун раҳмат, — деб хавога парвоз қилиб учиб кетди. Шундай қилиб, Марв шаҳрига кириб бориб карвон саройга тушди. Саройда ўзбек, тожик, арман савдогарлари кўп эди. Ҳар томонлардан келган бир неча жалойир, лочин, барлос, ўзбеклар Гўрўгли султонни қабатларига чақириб, ҳай ўзбек, қаерликсан, дейберди. Гўрўгли султон: — Асли Тошкентликман. Балх шаҳрига келиб синдим. Шу икки туям билан довдираб, бу шаҳарга келдим, — деб ўзбек савдогарларига қараб, бу сўзни айтди:

Савдогарлар ошар белдан,
Шаҳар борар тўта йўлдан,
Аслим ўзбек авлодидан,
Бунда келдим оша элдан.

Бунда келдим Жайхун оша,
Қилиб элларни томоша,
Қўлимда норимдир қўша,
Бу ён келдим оша элдан.

Жойим Самарқанддан нари,
Ҳар сув кетар кўнглим баҳри,
Усган жойим Тошкент шаҳри,
Бунда келдим оша элдан.

Кезарман шаҳарма-шаҳар,
Ўзим бир катта савдогар,
Балхга келдим тушиб гузар,
Бу ён келдим оша элдан.

Менманлигим ҳаддан ошди,
Савдом ҳам касодга тушди,

Худойим солди бул ишди,
Шўйтиб келдим оша элдан.

Ўнг ишларим чапга олди
Қўлимда жуфт норим қолди.
Марвнинг тузи насиб қилди,
Шўйтиб келдим оша элдан.

Ўзим ўзбек аълосидан,
Туб уругим барлосидан,
Шум нафсимнинг савдосидан,
Бу ён келдим оша элдан.

Савдогар ўзбеклар бу сўзни эшитиб: — Ҳой барлос туячи, «Туман ўзбек туби бир», дегандай, сен бизга тоза огайни чиқиб қолдинг. Барлос нима, жалоийр нима, лочин нима бари бир. Фақат фарқ биз хуросонлик, сен туркистонлик. Худо хоҳласа, яна қаёққа бормоқчисан, — деб Гўрўгли султондан сўрай берди. Гўрўгли султон: — Энди шундан-шунга келгандан кейин Хунхорнинг шаҳрини ҳам бир кўриб кетсам дейман, — деди. Шунда ўзбек савдогарлари Гўрўгли султонга: — Майли, божига чидасанг, Хунхор шаҳрини ҳам бориб кўр. Билсанг бу ёқларда Хунхор шоҳнинг ҳукми билан мусулмон савдогарларидан жуда кўп бож олинадди. Шўйтиб бизлар шу Марв шаҳрида савдомизни тезроқ битириб, Гўрўгли султонга қарашли Хуросон шаҳарларига чиқиб кетамиз, — дейишдилар. Гўрўгли султон: — Мен бўлсам, адисар савдоси синган одамман. Кетса туяларим кетар. Таваккалда, ё остидан чиқарман, ё устига тушарман. Нима бўлса ҳам Хунхорнинг шаҳрини кўриб кетаман деди.

Шўйтиб Гўрўгли султон ўзбек савдогарлари билан саройда ётиб, Марв шаҳрининг одати бўйича мусулмон бўлганлиги учун одам бошига беш тангадан ва мол бошига беш тангадан саройбонга ҳақ тўлаб, Марвнинг бозорига азондан чиқдилар. Йўлда қирқтача туяни етаклаб бир қандаҳорлик тожик туячи Гўрўгли султоннинг олдидан чиқиб қолиб, ўзидан-ўзи гўдирлаб Гўрўгли султонга қараб, бир сўз деди:

Сахро-чўлда қўйман усган гўнассак,
Каллангда фаросат борми, эй, ўзбек.
Не ҳаддингман дуч бўласан, эй, садрак,
Ном кўтарган нор туямнинг олдига.

Олдимдан ўтолмас ҳар қандай беги,
Агар менинг учун бўлмаса кеги,
Ёндаша билмагай Қашқарнинг луги,
Ном кўтарган нор туямнинг олдига.

Тубимдан ўтишга ҳадди етмайди,
Ётганда ҳам ҳаргиз омон кетмайди,
Барча туясини яқинлаштирмайди,
Ном кўтарган нор туямнинг олдига.

Сен кимдирсан бир саҳройи беадаб,
Қайтмасанг, қайтариб қўярман ҳайдаб,
Шумшук норларингни келасан қадаб,
Ном кўтарган нор туямнинг олдига.

Аслим менинг қандаҳорлик бозиргон,
Бу оқ нор туя мени миндириб юрган,
Нечук ёндашасан, аё жин урган
Ном кўтарган нор туямнинг олдига.

Қандаҳорлик Бозиргондан бу сўзни эшитиб, Гурўгли султон: — Ҳўй, тожик, ўзингни мунча кўтариб гапирмасанг. Ўзини ҳурпайиб кўрсатиш тожикнинг одати-да. Бу аканг ўзбек ҳам ҳар ердан ҳақини айириб еб юрибди. Жуда туянгни мақтасанг келагой, менинг шу қора туям билан туянгни уруштирамиз, — деди. Шунда қандаҳорлик Бозиргон: — Ҳой-ҳой, ўзбек, нима деясан акун. Бу оқ нор сенинг саҳрода якбош бўлиб, урушадиган туяларингдан эмас. Тағи туянгдан айрилиб қолма, — деди. Гурўгли султон шунда Бозиргонга қараб, бир неча жойдан тимсол келтириб, бир сўз деди:

Дунёда нималар чоқлаб ўзингни,
Ўзбекка сўзлайсан қисиб кузингни,
Тулки, қорсоқ боссин сенинг изингни,
Мақтанмай туянгни қўйгин туяма.

Синамай бировга ҳаргиз лоф урма,
Гапинг кўтармаганларга гап урма,
Бу ўзбекни сен ўзингдан кам кўрма,
Мақтанмай туянгни қўйгин туяма.

Осмонга залқайиб тумшук турасан,
То ўлгунча такаббур буп юрасан,

Биздайларни билмам нима кўрасан,
Мақтанмай туянгни қўйгин туяма.

На дерсан оғзингдан кўпигинг сочиб
Мендай ўзбекларга бунда сўз очиб,
Ишонсанг норингга қўйиб, юбор ечиб,
Мақтанмай туянгни қўйгин туяма.

Ҳеч нимадан қайтмас ўзбек барлоси,
Бир нима деб юборсам кўнглинг қоласи,
Бунча бўлмади-да одам даъвоси,
Мақтанмай туянгни қўйгин туяма.

Бу сўзни қандаҳорлик тожик эшитиб, Гўруғли султонга қараб: — Воҳ-воҳ, ҳали шундай де. Менинг ҳам урушқоқ туям бор. Шу оқ норингга талабгор-да. Шошма, ўзбек, бўлмаса, туянгни қайтар, майдонга чиқиб олайлик. Лекин гаровига қирқ туя тикаман. Агар туянг енгилса, қирқ туя топиб бера олмасанг, ўзингни ушлайман. Ўзбек оғайнилари-нинг бўлса, сени сотиб олиб кетар, — деб Гўруғли султонни орқага қайтариб, олдинга қараб кела берди. Аллақачон тошкентлик бир барлос ўзбек бир қора норини қандаҳорлик бозиргоннинг ном кўтарган қора нори билан уруштирмоққа талаб қилган эмиш: — деб шаҳарда овоза тарқалиб, Гўруғли султон билан бозиргон майдонликка чиқар-чиқмасдан қурт-қумурсқадай томошага одам тўпланиб қолди.

Гапнинг нимада бораётганини англаб майдонликнинг амини дарров қизилбош қозисига хатда қарор ёздириб, хатга Гўруғли султон билан бозиргоннинг қўлини қўйдириб олди. Ундан кейин Қандаҳор, Балх томонликлар «Войсилқоранинг йўлига», — деб бозордан бешта-ўнта нон сотиб олиб келтириб, қандаҳорлик бозиргонга бера берди. Қандаҳорлик бозиргон нонларини шардозга тизиб оқ норининг устига бўйнидан, ўркачидан қилиб тақа берди. Буни кўриб Ҳаридан, Урганчдан келган ўзбеклар ҳам «Войсилқоранинг йўлига», — деб бозордан бешта-ўнта нон сотиб олиб келиб, Гўруғли султонга бера берди. Гўруғли султон ҳам нонларни шардозга илдириб, қора норининг бўйнидан, ўркачидан илдириб тақа берди. Ундан кейин икки туяни бири-бирига тўғри қилиб қўйиб юборишдилар. Туялар бири-бирига юзма-юз бўлиб, бирдан чўккалаб қолдилар. Бири-бирига шундай зич тикилишиб, бир-бирига шундай ўр-

кач тирашиб буйинма-буйин шу чуккалаганларича гажирдики, ҳеч қуйинг. Шунда ака ўзбеклар бу мусофир юртда, Вайсулқора ўзинг шафоат қил», — деб додлаб йиглай бердилар. Орадан ярим соатча вақт ўтиб, бир пилла қора нор чип-чип сув терга ботиб кета берди. Оқ нор бўлса, қора тусга айланиб кетди. Бир пилла Гурўгли султоннинг нори қандаҳорлик бозиргоннинг оқ норини ағдариб босиб гажий берди-ёв. Одамлар зўрга оқ норни қора нордан айирдилар. Оқ нор ўрнидан туриб, шамолдай бўлиб, майдондан чиқиб, қочиб кетди. Ўзбеклар бутун овоз кўтариб, эйгик, эй-эй, дейишиб қичқира бердилар. Амин дарров уртага тушиб, гаровини чидай олганга чиқарган, деб қандаҳорлик бозиргоннинг қирқ туясини Гурўгли султонга олиб берди. Гурўгли султон қирқ икки туяни тиркаб Хунхор шаҳарига қараб жўнаб кетди. Бозиргон ўн бир билуж угрига гап бериб бир белда ўғрилар Гурўгли султоннинг олдини тўса бердилар. Шунда Гурўгли султон ўғриларга қараб, бир сўз деди:

Хом хаёлга минган каззоб ўғрилар,
Келинлар, келинлар, бунда келинлар,
Тан беринлар, менга тобе бўлинлар,
Келинлар, келинлар, бунда келинлар.

Одамзод угирловчи одам ўғриман,
Ҳар қайда тугрилар булса, тўғриман,
Сиздай чанги эғриларга эғриман,
Келинлар, келинлар, бунда келинлар.

Мендайин бировга хизмат қилинлар,
Бу ёмон одатдан энди қолинлар,
Қайга борсам, сиз ҳам бирга бўлинлар,
Келинлар, келинлар, бунда келинлар.

Бирга-бирга шаҳри Хунхор бораёик
Куча боғи пештоқларин кўрайик,
Дўст бўлинлар, дўст бўлишиб юрайик,
Келинлар, келинлар, бунда келинлар.

Келмасанлар, буласизлар пушаймон,
Ўн бирингни узим қиларман яксон,
Ё керак эмасми сизга ширин жон,
Келинлар, келинлар, бунда келинлар.

Ўғрилар Гурўгли султоннинг бу сўзини эшитиб, бу ўзбек туячи қўрққанидан жовраяпти, дейишиб, қўлларидида шашбар, Гурўгли султонни уриб йиқитмоққа кела бердилар. Гурўгли султон ўғриларнинг қўлини қайириб, шашбарини синдириб ташлаб, барини бирин-кетин уст-устига йиқитиб боглаб ташлади. Овғаннинг нар ёғилик бу кучманчи билуж ўғрилар Гурўгли султоннинг зўрлигига қойил бўлиб, ўз тилларида «рав-рав», деб чуғурлашиб, Гурўгли султонга қўлларини кукракларига қилиб, таслим бўлганликларини билдира бердилар. Гурўгли султон ҳам билуж ўғриларнинг қўлларини ечиб юборди. Ундан кейин ўн бир билуж Гурўгли султонга шундай қаттиқ садоқатли хизматкор бўлдиларки, ҳеч қўйинг.

Шуйтиб, Гурўгли султон ўн бир билуж хизматида жуда катта хўжа бозиргон бўлибди. Бир неча кундан кейин Хунхор шаҳрига дохил бўлиб, бир саройга тушиб, қирқ бир нори ва хачир суратидаги Гиркўкни ўн бир билужга топшириб, ўзи қора норини яна сўта қилиб, қаландар суратига кириб, шаҳарни оралаб кетди. Шаҳарни кезиб юриб, Хунхор шоҳининг қизи Сарвинознинг боғининг устидан чиқиб қолди. Жўрттага гадой бўлиб, боққа кириб, ичкарига қараб, бир сўз деди:

Қаландарман, элдан-элга кезаман,
Бу чорбогда мардихудо бормикан,
Дарвишлар ҳолидан хабар олгали,
Шунда бир художўй ошна бормикан?

Бир киши топилса, чой ичиб утсам,
Ундан кейин ўз борар йўлим тутсам,
Ху десам Ҳазрати Машҳадга кетсам,
Бизга бу даргоҳдан пано бормикан?

Мен ўзим бир ҳаққа шайдо девона,
Жозибали ақлу ҳушдан бегона,
Севганим ҳам асли якка-ягона,
Ишқ йўлида мендай адо бормикан?

Ҳақнинг уйи чиқар олдимга пешвоз,
Худоман ҳар оқшом айтишаман роз,
Керак эмас, номаҳрамман бенавоз,
Ўзим каби аҳли тақво бормикан?

Шоқаландар дерлар кезарман йўлда,
Белимда тасбеҳим, качкулим қўлда,
Ҳар доим танграмнинг саноси тилда,
Отоқланган ҳайри худо бормикан.

Шуйтиб, Гурўгли султон журттагадан ҳақ дўст тортиб, гадойга ухшаб турди. Сарвиноз ҳар куни бир канизагини эшигига навбатчи қилиб қўяр эди. Бугун бир ширвонли турки канизакнинг навбати бўлиб, канизак Гурўгли султонини тилини ўз тилига ўхшатиб эшикдан чиқиб Гурўгли султонга қараб: — Эй қардош қаландар, соз ҳам чала биласанми? деб сўради. Гурўгли султон: — Соз сендай гўзал қиздан айлансин, — деб тўрвасидан дўмбирасини чиқариб чертиб, қўлида сози, оғзида сўзи, канизакка қараб, бир сўз деди:

Гўзаллар ишқидан бўлдим қаландар,
Шуйтиб тушди бошим чексиз савдога,
Ҳижрон жафосидан бўлдим девона,
Эл кезаман ҳолим маълум худога.

Ақлимдан айрилиб, бўлдим девона,
Элимдан айрилиб бўлдим бегона,
Шамим узра булолмадим парвона,
Ким чидайди бундай дарду балога.

Бир гўзал ёр солди бағримга утни,
Шуйтиб тарк айладим туғилган юртни,
Ҳеч кимга солмасин мендаги дардни,
Бу дард учун қайга борай давога.

Бир гўзал қадади бағримга ханжар,
Бошимдан-оёғим уртанди яксар,
Шуйтиб, эй, канизак, бўлдим қаландар,
Йиғламай сендайин нозик адога.

Шоқаландар дейди менинг отимни,
Бир ёр деб тарк этдим асли юртимни,
Ҳеч ким билмас сийнамдаги утимни,
Фақат сирим маълум ёлғиз худога.

Бу сўзни Гурўгли султондан канизак эшитиб, зор-зор йиглаб: — Ака мен ҳам бир ғарибман. Менинг ҳам сендай бир ошигим бор эди. У Ширвонда қолиб кетди.

Майли, тақдир қисматим шу экан, кўнаман-да, кўнмай чорам борми. Ака, сиз тўхтаб турсангиз, мен маликага хабар берсам. Маликам созу суҳбатни жуда яхши куради, — деди. Гуруғли султон канизакка қараб: — Булмаса, тезроқ маликангни айтиб кел. Мен йулдан қолмайин, — деди. Канизак югуриб бориб: — Маликам, богинга бир бахши қаландар келибди, — деб зор-зор йиглаб, Сарвинозга шу сўзни айтди:

Маликам, богинга биров келибди,
Устакор бахшидир, ухшар тилимга,
Ани кўриб, ақлу ҳушим бой бердим,
Кўнглим парвоз этди ўсган элимга.

Муҳаббат жомидан шароб ичайин,
Ул бахшини берган ўзим кучайин,
Ширвонимнинг ҳавасидан кечайин.
Ҳадия қилиб ани тошпир қўлимга.

Ўзи монанд экан мендайин гулга,
Овози ухшайди худди булбулга,
Сўзласа сўзлари ухшар биз элга,
Майли бор қўлларин солса белимга.

Канизингман, кеча-кундуз хизматда,
Илоҳим булгайсан доим ишратда,
Яна ҳам чўрингман, буйим албатта.
Раҳм айла, раҳм айла, хоним, ҳолимга.

Кипригим сипирсин этак-бошингни,
Шу бугун йитирдим ақлу ҳушимни,
Опажон, ўнгаргин менинг ишимни,
Ўзинг мунгдош булиб дарду дилимга.

Бошида кулоҳи, эгнида жанда,
Сўзласа, чаманлар қилади ханда,
Ишқи сингиб жой булгандир бу танда,
Ухшатдим тусини бир булбулимга.

Бу сўзни Сарвинозхон канизакдан эшитиб, қиқирлаб кулиб юборди. — Ҳа, ширвонликмикан, қани, чекангдан ақлингни учирган қаландар бахшини кўрайин булмаса, — деб ўрнидан туриб, канизакка эргашиб богига чиқди. Сарвиноз йигирмага кирган, ҳар

хил ҳевадан, шевадан, жодугарлик, афсунгарлик, маккорлик ҳийласи, ҳар балою баттардан хабардор, устакор, ҳунарманд қиз эди. Гурӯғли султонга кўзи тушгандан ичи шувиллаб, гапнинг таг-томирига тушуниб, бу қаландар сурат одам Гурӯғли султон, деб канизакни хилватга тортиб қулогига шивирлаб: «Хотиржам бул, бу муродингга ўзим етказаман», — деди. Ундан кейин Гурӯғли султонга салом бериб, узининг ичкарига хос боғига олиб кириб, Гурӯғли султонни махсус жойга утиртиб, ўзи Гурӯғли султоннинг тўғрисида утириб, Гурӯғли султонга қараб, марғулини тараб, зулфини бураб, қўлида сози, оғзида сўзи Сарвинозхон бир сўз деди:

Қулоқ сол қаландар турли наъмага,
Санамлар чидайди дарду балога,
Соя-салқин истаб боли ҳимога,
Хуш келибсан, ана гулшан, Гурӯғли.

Қулоқ сол қаландар айтган сўзимга,
Маликаман ким боқа олар юзимга,
Адисари тушиб менинг изимга,
Хуш келибсан, ана гулшан, Гурӯғли.

Қулоқ сол қаландар турли сухонга,
Чўп ботади, тегса гулда баданга.
Булбул, майна сайраб ётган чаманга,
Хуш келибсан, ана гулшан, Гурӯғли.

Зар қанот уйларга зарбоф ёпилар,
Қумуш бусағага олтин чопилар,
Менинг кўнглим топсанг, Аваз топилар,
Хуш келибсан, ана гулшан, Гурӯғли.

Фаҳм айлаб танидим бунда ўзингни,
Тулкилар босмасин босган изингни,
Кўнглим топсанг, топасан Аваз қўзингни,
Хуш келибсан, ана гулшан, Гурӯғли.

Бемалол боғимда сайр этиб юрсанг,
Мени никоҳ айлаб Авазга берсанг,
Шундайин Сарвиноз ҳолини сўрсанг,
Хуш келибсан, ана гулшан, Гурӯғли.

Асли Авазхон келтирилгандан кейин қизилбош динига далолат қилиниб, Авазхон қабул қилмай, зиндонга солинган эди. Илгариги Хунхор ўлиб, бошқа бир Хунхор шоҳ бўлган эди. Авазхон туркманча гапириб, тилига ҳеч ким тушунмай сўроқ қилганида Сарвинознинг энаси ширвонлик бўлганлиги учун Сарвинозни тилмоч қилиб, ҳар куни Аваз билан бир марта гаплаштирар эди. Сарвиноз отасининг замонида, Авазхон ўн уч яшар вақтида ўн тўрт яшар қиз бўлиб, ҳар замонда Авазхонни базму суҳбатига чақириб, турар эди. Ҳар хил хатардан хабардор Авазни таниб, хуштор бўлиб қолган эди. Шуйтиб Гуруғли султонни фаросат билан таниб, кўнглимни топсанг, Авазинг топилади, деган эди. Гуруғли султон ҳам пирдон, куп ишни бошидан утказган, қув зангар эмасми, дарров Сарвинознинг кўнглидагини билиб, қўлига созини олиб, Сарвинозхонга қараб, бир сўз деди:

Эй, жамоли офтобга тенг, Сарвиноз,
Қанча таъриф этсам сени, шунча оз,
Кўнглимни кўтариб, айлай сарафроз,
Тоғиб берсанг менга Аваз боламни.

Емғир ювсин кўздан оққан жаламни,
Олиб ташлай кўнглимдаги аламни,
Ким эшитар бунда қилган ноламни,
Тоғиб берсанг менга Аваз боламни.

Ўзим ота бўлиб бошинг силайин,
Чамбилда қизларга сардор қилайин,
Ҳар бовутлар билан кўнглинг олайин,
Тоғиб берсанг менга Аваз боламни.

Чиқа солиб менга бердинг саломни,
Қисқа қилай сенга хуллас каломни,
Кўрмадим ўзимдай қоши қаламни,
Тоғиб берсанг менга Аваз боламни.

Ғамхўри бўлдингми кўзи ёшлини,
Хунхорнинг элига тоза гашлини,
Кўрмадим сендайин пилик қошлини,
Тоғиб берсанг менга Аваз бодамни.

Йўлларингга ҳоли-гилам тўшайин,
Хўжатордан шуйтиб Чамбил ошайин,

Авазхонни мен ўзинга қушайин,
Тошиб берсанг, менга эрка боламни.

Гуруғли дер айтмаган сўз қолдима,
Авазни ҳозир қил, кўрай олдима,
Ёки Хунхор уни зиндон қилдима,
Тошиб берсанг менга Аваз боламни.

Бу сўзни Гуруғли султондан Сарвиноз эшитиб, Гуруғли султонга қараб бир сўз деди:

Аваз ўглинг банди зиндонда,
Минг туман қайгуман ҳасрат, армонда,
Бўлса курсатар эдим бу гулистонда,
Ҳозироқ чиқариб туриб ўзинга.

Аваз ўглинг ётар қули банд бўлиб,
Юраги минг туман ҳасратга тулиб,
Ўйнай билмадим у билан кулиб,
Ётолмай йиглайман Аваз қўзинга.

Бу ерда туркманнинг тилига тушмай,¹
Мени тилмоч қилар ночор билишмай,
Ҳасратга қўярлар овлоқда қўшмай,
Мендайин ошиқни у ёлғизинга.

Шоҳдан қиладирман боз бир илтимос,
Дейман хилват бўлмай эсини билмас,
Ўзим бир алдамай инсофга келмас,
Деб они келтирай бунда ўзинга.

Ундан кейин у ёгин ўзинг биласан,
Гуруғлисан, ҳар иш бўлса қиласан,
Мени унга қўшиб кўнглим оласан,
Албатта қайтасан келган изинга.

Сарвинознинг лаби узра хол бўлар,
Холнинг таги суйганига бол бўлар,
Шундай қилсам сўнгра мақсад ҳал бўлар,
Никоҳ айлаб қўшсанг Аваз қўзинга.

Бу сўзни Сарвиноздан эшитиб, Гуруғли султон: —
Майли, бўлмасам, мен шу хос боғингда тураман. Сен
ишингни пухта қилиб, бориб ўз хийлангни ишлатиб,

¹ Тушунмай.

Авазхонни шу ерга олиб кел. Кейин сен ҳам, мен ҳам ҳар на мақсадимизга етиб, бамаслаҳат бир ҳийла қилиб, Чамбилга қараб чиқиб кетамиз, — деди. Сарвиноз: — Ҷзи ҳам ҳар кунгидай Авазхоннинг олдига бориб тилмочлик қиладиган вақтим бўлиб қолди. Сен хотиржам бўлиб таом еб, чой ичиб утира бер. Мен бориб, бир гайрат қилиб, етмиш икки хил ҳийлани ишлатиб, бир кўрай. Иложини топсам, Авазхонни олиб келай, — деб Гурӯғли султоннинг олдига бир тобоқ қуш кабоби билан бир чойнак чой қўйиб, чиқиб ширвонлик канизакка: — Қаландар бахши хос боғимда ухлаб турсин. У ёққа ҳеч ким кирмасин. Сенинг муродмақсадинг ҳам яқинда ҳал бўлади, — деб кўчага чиқиб кетди. Гурӯғли султон кўнглида: «Уккағар, бу Хунхор маликаси менга фириб берган бўлса. Бориб Хунхорга мени билдириб, кўп лашкар олиб келса, бу ерда Гиркўк бўлмаса. Ҳай, майли, ҳар қалай, сўта ўзимда. Ундан кейин бу таомда доруйи беҳуш бўлса. Ўзимни билмай, қўлга тушиб қолсам, нима бўлади. Нима бўлса ҳам, мен бу ерга меҳмонман. Марднинг бошига иш тушади, номарднинг бошига нима тушади?! Таваккалда, — деб кабобни еб, чойни ичиб, ёзилиб утира берди.

Сарвиноз Хунхорнинг хизматиға борса, Авазхонни келтириб утирган экан. Хунхор шоҳнинг Пировун кўса деган бош вазири бор эди. Кўп шум, икки бетининг гўшми қочган, манглайдан тарлон очган, Худодан етмиш икки марта қайтган доим баччабозлик, жувонбозлик билан куни ўтган даққионусдан қолиб кетган даққи, шум бўлса ҳам, ўзи кўп гийбатчи, лаққи соқчидай ёпишқоқ, шилимдай шилимшиқ, беор, тулупдай топса, қорни огримас, ичини ахтариб кўрса, бир қатра қони йўқ, одамларнинг ичида уламнинг, эшоннинг каттасидан гапириб, ўзини билимдон сўфи тутган, овлоқда бўлса, туяни жиҳози билан чайнамай ютган, нафс деган жойда иймонини сотган, баччағар кўса эди. Иягида бир донагина қили бўлиб, у қилига дуру маржонлар, лаълу ёқутларни тизиб қўйган эди. Ана шу Пировун кўса Хунхор шоҳга қараб, бир сўз деди:

Ҳар бир иш вақтида яхши, султоним,
Аваз масаласи ҳаял бўлмасин,
Тағи орқасидан излаб Гурӯғли,
Суратин узгартиб бунда келмасин.

Душманлар ҳеч замон урин қопмасин,
Ҳаяллама тағи боғи қупмасин,
Келганда ҳам ҳаргиз излаб топмасин,
Шуйтиб туркманликлар шимтиқ бўлмасин.

Авазни бир чоғга элтиб ташлагин,
Журттага мотам қип кўзинг ешлагин,
Шуйтиб иш битириб кўнглинг хушлагин,
Буни ўзимиздан бошқа билмасин.

Аваз кирган ўхшар туркман динига,
Ишни кейин солар кўнгил кенгига,
Буни солиб қўй охиратлик инига,
Солиб қўйганингни биров билмасин.

Парвонадир яхши ишнинг пухтаси,
Ўзилгандир Авазнинг инсоф нухтаси,
Буни йўлдан урган туркман ахтаси,
Ишларинг Гўрўгли хумси билмасин.

Вазир Пировун кўсанинг Хунхорга айтаётган бу сўзини эшитиб, Сарвинозхон сипоҳилик билан уртага гап қўшиб, Хунхор шоғга қараб, марғулини тараб, зулфини бураб, бир сўз деди:

Ошиғишлаб текширмасдан Авазни,
Ўвол бўлар ҳалак этсанг, султоним,
Ўзимиздан чиққан барча йигитга,
Раҳм айламай зулм қилсанг султоним.

Еш углонлар шундай ўжар бўлади,
Пастга бурил десанг, урга олади.
Айниқса, туркманлар шундай қилади,
Бунга ҳам таъсири сингган султоним.

Кўп шошмасанг, ахир келар узига,
Ҳар нима қайтажак ҳар вақт изига.
Ҳозир ҳеч ким кўринмайди кўзига,
Чамбилбел эсидан чиқмай, султоним.

Менга топшир шуни ўзим аврайн,
Ҳар маврудлар билан кўнглинг топайин,
Ҳай-ваҳ айлаб юрагидан упайин,
Ночор динимизга кирар, султоним.

Бу сузларни айтар сенга Сарвиноз,
Аврашликка овлоқлик булар дейди соз,
Пар қоқиб қошида айланиб парвоз,
Кунглини ўгирлай осон султоним.

Бу сўзни Сарвиноздан эшитиб, Хунхоршоҳ галати бўлиб қолди. Пировун кўса дарров кўп шумликни уйлаб: — Эй, султоним, Авазхонни Сарвиноз билан хилвага қўйсанг, Гўрўглига шогирд бўлиб юрган бу баччагар балки Сарвинозни оздириб, туркманга олиб қочиб кетар, — деди. Шунда Хунхоршоҳ Пировун кўсага қараб: — Ҳой кўса, нима деб жаврайсан. Сарвиноз бошқа динга кириб кетадиган қизлардан эмас. Нима, агар Авазхон динимизга қайтиб кирса, шу Сарвиноздай малика унга тенг эмасми. Лекин бир ҳисобда эҳтиёт ҳам яхши. Майли, бугундан бошлаб Авазхонни сўроқ қилиш ва кунглини ўз динимизга ағдариш шу Сарвинозга топширилсин. Лекин Авазхон ҳамаша зиндонда бўлсин. Фақат мен олдимга чақириб, буни тилмоч орқали сўроқ қилиб юрмайин, — деб Авазхонни яна зиндонга юборди. Шуйтиб, энди Авазхоннинг увол-савоби Сарвинознинг ихтиёрида қолди. Шундай қилиб, Сарвиноз ишини бир оз ўнғариб ўз боғига қайтиб келди. Барча воқеадан Гўрўгли султонни хабардор қилди. Гўрўгли султон сўтани ерга уриб, дарҳол тўрғай сура-тига кириб ўн бир билуж турган карвонсаройга бориб, уларга туяларини етаклатиб, хачирни бериб, шаҳардан чиқариб юборди. Ўзи қайтиб Сарвинознинг боғига кириб бир туя озиқ қилиб, қопнинг бир ёғини бўш қилиб, бўш қопга мато билан қўшиб, дўмпайтиб ширвонлик канизакни солиб, Гўрўгли султоннинг ўзи Сарвиноз-нинг саройи хўжаси шаклига кириб, туяни етаклаб, Сарвинознинг керакли нарсаларини бир ёққа олиб бо-раётган бўлиб, шаҳардан чиқариб ўзининг ўн бир билуж хизматкорлари етаклаб кетаётган туяларга тиркаб қўйиб, ўзи яна тўрғай шаклига кириб, малика Сарвинознинг боғига қайтиб келиб, Сарвинозга қараб, Гўрўгли султон бир сўз деди:

Чамбил қараб карвон кетди,
Неча дарбандидан ўтди,
Сен ҳам қил энди гайратди,
Тургин, Сарвиноз тур энди.

Фурсатлар қўлдан кетмасин,
Йўлларни душман тутмасин,
Тағи бир офат етмасин,
Тургин, Сарвиноз, тур энди.

Тишинг садаф, қабогинг дур,
Хуснинг монанди йўқ бир нур,
Авазхонни тезроқ келтир,
Тургин, Сарвиноз, тур энди.

Тезроқ бу ердан кетайик,
Чамбилнинг йўлини тутайик,
Хунхор шаҳарни унутайик,
Тургин, Сарвиноз, тур энди.

Тарк эт ўз мамлакатингни,
Бу хунхордай элатингни,
Табладан келтир отингни,
Тургин, Сарвиноз, тур энди.

Сузлар сенга Шоҳқаландар,
Ҳаяллаб турмоқ на даркор,
Ёмон булар билса Хунхор,
Тургин, Сарвиноз, тур энди.

Бу сузларни Сарвинозхон Гўруғлидан эшитиб, бир неча жойдан тимсол келтириб Гўруғли султонга қараб, бир суз деди:

Бу ишларни билмас Хунхор,
Кўппа-кундуз шошмоқ не даркор,
Ҳа демайин оқшом бўлар,
Сабр қилгин, Шоҳқаландар.

Карвон битта йўлдан кетар,
Манзилига бориб етар,
Ҳа демайин оқшом бўлар,
Сабр қилгин, Шоҳқаландар.

Тойган қуллар булар оси,
Ҳа демайин оқшом бўлар,
Панадир туннинг либоси,
Сабр қилгин, Шоҳқаландар.

Ҳаммаёқни болаганман,
Шоҳ миясин толаганман.

Ҳа демайин оқшом булар,
Шунга фурсат савлаганман,
Сабр қилгин Шоҳқаландар.

Менинг ишим ҳеч ким билмас,
Шу боққа ҳеч жосус келмас,
Бир иш қилиб йул боғлайман,
Душманлар бизга йул олмас,
Сабр қилгин, Шоҳқаландар.

Мен Сарвиноз бир сиёсар,
Буйим шамшод ё санобар,
Ҳа демайин кун кеч булар,
Сабр қилгин, Шоҳқаландар.

Сарвиноз билан Гурӯғли султон бу сўзда турсин.
Энди Пировун кўсадан эшитинг.

Пировун кўса: «Бугун нега Сарвинозхон бошқача турди. «Бир балоси бўлмаса, баҳорикорда қуйруқ нима қилади,» дегандай, мабодо Гурӯғли Сарвинознинг боғига келган бўлса. Келиб туриб Сарвинозни бир бало қилиб йулдан урган бўлса. Шуйтиб, бу шаллақи Сарвиноз Авазхонни ўз ихтиёрига олган бўлса. Ҳозир балким боғида Гурӯғли билан Авазхонни туркманга қандай қилиб олиб кетиш учун маслаҳат қилган бўлса. Ҳар эҳтимолга кўра, Зебиш жодугарни Сарвинознинг боғига жосус қилиб юборай. Агар ҳақиқатда Гурӯғли у ерда бўлса, жодугарлик билан даф қилиб келар. Агар Сарвинознинг ўзи бўлса, Гурӯғли бари бир қачон бўлса, келиб Сарвиноз орқали ишини битиради. Зебиш иложи бўлса, Сарвинозни бир тўтиқушга айлантириб қафасга солиб берар. Бу ёғини Хунхорга ўзим маъқуллатарман», деб кўп шумликни уйлаб, Гурӯғли султоннинг қўлида ўлган Овшарнинг хотини Зебишнинг олдига бориб, унга буйруқ бериб юборди. Зебиш эри Овшарга ухшаб бир қолипдан иккинчи қолипга овушмасдан ҳар хил суратга кира берар эди. У дарров ўрнидан туриб, кўчани чангитиб, Сарвинознинг боғига қараб кела берди. Шунда Сарвинозхон Зебиш жодугарнинг келаётганини билиб, Гурӯғли султонга қараб, бир сўз деди:

Гофил бўлмай тургин дарҳол ўрнингдан,
Устинга жодугар келди, Гурӯғли,
Утган экан вақтлар қўлдан водариг,
Қазо етиб, куним тўлди, Гурӯғли.

Овшарнинг хотини Зебиш кўп ёмон,
У келса, булади бўстонлар хазон,
Оёғидан чиққан бу чанг билан тўзон,
Ишимиз қабоҳат бўлди, Гурўгли.

Қон йиглар, қон йиглар, энди Сарвиноз,
Хунхорда йўқ бундайин жоду андоз,
Ўзи ҳам бузуқлар хилига устоз,
Шундай бир жодугар келди, Гурўгли.

Кучинг бўлса, энди бу билан курашгин,
Жодугарлик ҳунар қилиб тирашгин,
Улмасам бўлайин хизматкор чўринг,
Гайрат қилиб нима бўлса, беллашгин.
Йўқса қазо куним тўлди, Гурўгли.

Бир илож қилмасанг, нобуд буламан,
Шу Зебишнинг чангалида уламан,
Раҳм айлагин энди узинг ҳолима,
Булмаса дунёга тўймай қоламан,
Шундай бир жодугар келди, Гурўгли.

Сир қўймас мени эрку ҳавасга,
Ё куйдирар пуфлаб ўхшатиб хасга,
Ё бўлмаса тўти қилиб солиб қўяр қафасга,
Ишимиз қабоҳат бўлди, Гурўгли.

Овшарнинг хотини, ўзи кўп ёмон,
Қўзгалса, тоғларга тарқатар тўзон,
Халлос уриб келиб қолар ҳар замон,
Қазо этиб, куним тўлди, Гурўгли.

Сарвинозхондан бу сўзни эшитиб, Гурўгли султон кўнглида: «Уккагар Овшарнинг хотини ҳам жодугар экан-да», — деб сўтасини қўлига олиб тайёр бўлиб турди. Шу палла бирдан Сарвинознинг хос боғининг эшиги ширқ этиб очилиб, Зебиш жодугар кириб келди. Гурўгли султонни кўра солиб жоду ишлатмоқчи бўла берди. Гурўгли султон ҳам дарров сўтасини ерга уриб, бир чумчуқ бўлиб учиб дарахтга қўнди. Зебиш жодугар ҳам бир юмалаб қирғий бўлиб, чумчуқни емоққа қасд қилди. Гурўгли султон дарров сўтани уриб, бир катта бургут бўлиб, ҳавога кўтарилиб, шўнгиб келиб қирғийни ўхшатиб бир тепди. Қирғий ерга йиқилиб бир думалаб катта

сйлаб дарё бўлиб, Сарвиноз тарафга қараб ағдарилиб кела берди. Гурўгли султон дарров сўтани уриб, тоғ бўлиб, дарёга кундаланг булди. Сарвиноз бўлса, беҳуш бўлиб йиқилиб қолди. Дарё оловга айланиб қолди. Гурўгли султон сўтани уриб ёмғир бўлиб ёғди. Олов учиб кул булди. Шуйтиб Зебиш жодугар ўлди. Ишлар бир тараф булди. Гурўгли султон Сарвинозхоннинг юзига сув се-пиб, тургин болам, деб шу сўзни айтди:

Жодугар жазосин топиб кул булди,
Тур ўрнингдан, энди тургин, чирогим,
Асли ўлим истаб ўлишга кетди,
Тур ўрнингдан, энди тургин, чирогим.

Офтоб жамолингни ойга кулдиргин,
Сен ҳам энди ғайратингни билдиргин,
Кун кеч булди бол Авазни келтиргин,
Тур ўрнингдан, энди тургин, чирогим.

Мурод-мақсад энди бизга ҳал булар,
Санам қизлар сочи толу тол булар,
Бул кеча улжамиз Аваз ул булар,
Тур ўрнингдан, энди тургин, чирогим.

Чирогим, чирогим, ётма мастона,
Қоматингдан Аваз булсин парвона,
Чамбилга бўлайлик энди равона,
Тур ўрнингдан, тургин энди чирогим.

Сенга сўзлаб турган Гурўгли султон,
Илойим душмандан булгайсан омон,
Зиндонда қолмасин болам Авазхон,
Тур ўрнингдан, энди тургин чирогим.

Сарвинозхон Гурўгли султоннинг сўзини эшитиб, ҳуши узига келиб, кўзини очса, Зебиш жодугар кул бўлиб ўлибди. Шуйтиб, энг хатарли душман бартараф бўлибди. Кун ҳам кеч бўлиб, қоронги-гавгум тушиб одамни кўрмай қолган эди. Сарвиноз: — Бўлмаса мен бориб, Авазхонни зиндондан чиқариб келай, — деб ур-нидан туриб боғидан кўчага чиқиб кетди. Энди Пир-вун кўсадан эшитинг.

Пировун кўса кун ботгунча Зебиш жодугарни кутиб ўтирди. Ахир, Зебиш жодугардан дарак бўла бермаган-

дан кейин уйлаб: «Мабодо Гуругли ҳам жодугар бўлиб, Сарвинознинг боғидалиги рост бўлиб, балким Зебишга зўрлик қилган бўлса, балким ҳали Сарвинозни авраб ётган бўлса, «Овчининг кечикканидан суюн» деган. Мабодо Зебиш ҳали ишини бартараф қила олмаётгандир. Ҳар аҳтимолдан Авазхоннинг устидан кўпроқ қоровул қўймоқ керак», — деб етти қоровулни зиндонга қўшимча қоровул қилиб юборди. Зиндондаги уч қоровул билан ўн қоровул бўлди. Хунхорнинг расмида ҳар уч сипоҳига бир учбоши, тўққиз сипоҳининг устидан унингчи бўлиб, бир даҳбоши бўлар эди. Зиндонда бир учбоши икки сипоҳи қоровул эди. Пировун кўсанинг юборган одамлари билан тўққиз қоровул бири бош бўлиб, зиндон бошидаги айвонда ўтира бердилар. Сарвинозхон борса, қоровуллар кўпайиб ўнтага етибди. Бу Пировун кўсанинг иши, деб Сарвиноз дарров ўзи зиндоннинг эшигини очиб, Авазхонга қараб, маргулини бураб, зулфини тараб Авазхоннинг аҳволини сўраб, бир сўз деди:

Сени менга қўшмиш тақдир азали,
Чоҳ ичида ётган жоним, нечуксан,
Шу дунёда гўзалларнинг гўзали,
Бўйингдан ўргилай, жоним нечуксан?

Мен ўзингни ёшлигингдан биламан,
Севаман, ўзгинанг дилдор қиламан,
Чиқ сен билан энди ўйнаб-куламан,
Кўнглим олган, меҳрибоним нечуксан?

Зиндонда, дилдорим, холинг на бўлди,
Дустинг гамгин бўлиб, душманинг кулди,
Қора қалам қошинг ақлимни олди,
Зиндон ичра, кўз хуморим, нечуксан?

Чиқ далага, ўзим бўлай меҳрибон,
Сени ҳар офатдан қилайин пинҳон,
Сенсан асли менинг дардимга дармон,
Кўнглим олган, чин султоним, нечуксан?

Гулжамолинг гулин ўзим искайин,
Хосса боғдан қилиб бир манзил томон,
Шуйтиб даврон суриб сенман утайин,
Сийлаб юрган, эй, дилдорим, нечуксан?

Сурсам дейман, жоним, лабда болингни,
Сийлаб-сийпаб тушиб юзда ҳолингни,
Сарвинозга баён этгин ҳолингни,
Узимга бўласи, ёрим, нечуксан?

Зиндонда ётиб, Сарвинознинг бундай ошиқона сўзларини эшитиб, Авазхон кўнглида: «Бу Сарвинозга нима бўлди. Магар Гўруғли султон отам келиб бу ишрат-параст қизни йўлига солиб, балки ҳамма томонини бар-тараф қилиб, буни менга Гўруғли султон отам юборган-микан. Кел, адисари зиндонда ётган одамман. Бу қизнинг кундузги гаплари ҳам вазирга чап эди. «Ётиб қолгунча отиб қол» деган экан. Мен бу қизнинг бир жонига тегиб кўрайчи. Нима булар экан, — деб Сарвинозга қараб, тик туриб, бир сўз деди:

Ой билан қуёшга булиб парвозинг,
Осмонда ҳаволаб учмоқда нозинг,
Ташқарига чиқиб бўлсам ҳамрозинг,
Боқармисан, боқмасмисан, Сарвиноз?

Сен бўлсанг, бир улуг шаҳаншоҳ қизи,
Ҳуснингга ҳайрондир зухра юлдузи,
Магар назарингга олибон бизи,
Боқармисан, боқмасмисан, Сарвиноз?

Румолинг машҳади, кўйлагинг шойи,
Жамолинг мисоли осмоннинг ойи,
Мен бўлса бир қўлда юрган савдойи,
Боқармисан, боқмасмисан, Сарвиноз?

Юзингнинг келбати гулга андоза,
Солибсан оламга фитна, овоза,
Дардимни айлама, эй, жонон, тоза,
Боқармисан, боқмасмисан, Сарвиноз?

Ҳазилни кўп қилдинг, эй моҳитобон,
Найлайин, маконим қоронги зиндон,
Сенга арзу дилим айтар Авазхон,
Боқармисан, боқмасмисан, Сарвиноз?

Авазхоннинг бу сўзини Сарвиноз эшитиб, жавоб бериб, бир сўз деди:

Хафа бўлма асло, биҳишт гилмони,
Сени излаб келган шунда Гўруғли,

Тайёр булиб турар менинг боғимда,
Юборди ўзимни шунда Гуруғли.

Шоҳқаландар булиб боғимга келди,
Келиб туриб менман маслаҳат қилди,
Ғамгин бўлма, келган шунда Гуруғли,
Асли зур-да, зурлигини билдирди,

Зебиш деган жодугарни ўлдирди,
Мени сенга бермоқчи бўп боғимда,
Ваъда бериб менинг кўнглим тўлдирди,
Усталикман келган шунда Гуруғли.

Хасса боғимдадир ҳозир ул султон,
Менга сени келтир, деб айлади фармон,
Чиқ, бўйингдан, мен ўргилай, Авазхон,
Хотиржам бўл, келган шунда Гуруғли.

Тезроқ чиқ, Авазхон, қулинг упайин,
Устингга зарҳалдан тунлар ёпайин,
Ҳар бовутлар билан кўнглинг топайин,
Хуррам бўлгин, келган шунда Гуруғли.

Кий, Авазхон, бу адирас тўнимни,
Фидо айлай васлинг учун жонимни,
Беҳол бўлдим, кетказма дармонимни,
Тезроқ чиққин, келган шунда Гуруғли.

Келишган қоматинг, жоним, мунчасоз,
Йулингга кўксимни қилай поёндоз,
Қурбонгина бўлса эди Сарвиноз,
Дуст бўлайлик, келган шунда Гуруғли.

Сарвинознинг тоза ўлдим-бўлдим деган ошиқона сўзларини эшитиб, Авазхон унга ишонч ҳосил қилиб, зиндондан чиқди. Сарвинозхон бир-икки упиб олиб, кийинтириб қайта берди. Авазхон ҳозирча бу ишратпараст қизга хушомад қилмаса, иложи йўқлигини билиб, ундан муччини аямади.

Илгари бир хил жуда руҳбоз аёллар бировнинг турқиға қараб ёки гаплашиб ҳам хижолат-ҳарам булиб қола берар эди. Шуйтиб, Сарвинозхон ҳам Авазхонга раҳбарлик қилиб, хижолат бўлиб қолиб, афсун-жодугарликлари юрмай қолди. Ҳар қалай, кучада ҳеч ким

учрамай эсон-омон хосса богига Авазхонни олиб кириб келди. Гуругли султон Авазхон ўглини кўриб, қувониб кўришиб: — Ҳар нима бўлса ҳам, бир оз дам олиб ухлаб олинглар. Саҳар туриб шаҳардан чиқиб кетамиз, — деб Авазхон билан Сарвинозхонни ухлатиб, даров сўтани деворга бир уриб калхат шаклига кириб, Сарвинозхон билан Авазхонни чумчуқ шаклига киргизиб уларни ухлаган холида икки чангалига олиб, фалакка парвоз қилиб учиб, шаҳардан чиқиб, бир тоғда ўн бир билуж хизматкорларига етиб, бир қафасча қилиб, Сарвиноз билан Авазхонни солиб, керакли дон, суви билан қафасни бир туясининг жаҳозига боглаб қўйиб, ўзи яна қаландар туячи суратига кириб ўн бир билуж хизматкорларига кўриниб, хачирини сўраб олиб миниб, туяларини ҳайдаб, йўлни чаппа солиб, Ширвонга қараб кета бердилар.

Бу еқда Сарвинозхоннинг афсуни Хунхорнинг лашкарларига ҳам таъсир қилган экан. То кун чиққунча ҳаммаси таранг қотиб ухлай берибди. Бир пилла Хунхоршоҳ уйгонса, ҳамма қотиб ухлаб ётибди. Шунда Хунхоршоҳ урнидан туриб, лашкарбоши Касама сардор ётган жойга борса, бу ҳам қотиб ухлаб ётибди. Хунхоршоҳ аччиғланиб Касама сардорни қамчи билан уриб уйготиб бир сўз деди:

Ишонган шунқорим полвон Касама,
Кўтаргин бошингни, сенга на бўлди,
Барча ўликдай бун ухлаб қолибди,
Фалак бизга не савдони солибди,
Ё Гуругли Аваз деб шунда келибди,
Ҳа деб хуриллайсан, сенга на бўлди?

Рустам мақомига қўйган номдорим,
Барча қўшинимга катта саркорим,
Ўзингсан ишонган қутим, мадорим,
Во ажаб, бўшабсан, сенга не бўлди?

Кун баландга чиқиб, чоштгоҳ бўлганди,
Қандайин бизларни гафлат олганди,
Вазир Пировуним қайда қолганди,
Хабар ол, сардорим, сенга на бўлди?

Ё билмайман бунда душман етдими,
Авазни биттаси олиб кетдими,

Олиб қочиб бандаргоҳдан ўтдими,
Билмай қолиб ҳушинг, сенга на бўлди?

Шундай бўлган бўлса ўрнингдан тургин,
Қўшинларни олиб кейнидан юргин,
Қайда бўлса, дарров тутиб келтиргин,
Ҳеч ҳафсаланг борми, сенга не бўлди?

Оламда топилмас шаҳримдай шаҳар,
Шу катта шаҳримда ўзингсан сардор,
Шаҳаншоҳдир сенга амр эҳтар Хунхор,
Туш душман изига, сенга на бўлди?

Шунда Касама сардор ўрнидан иргиб туриб: — Қўлуқ тақсир, атрофдан ўзим хабар оламан, ухлаган гофил саркардаларни жавобгар қиламан. Тақсир, сиз хотиржам тахтга чиқинг. Ўзим жоним билан, таним билан хизматингизни қиламан. Тақсир, гардам, давлатингиздан, савлатингиздан, жону шавкатингиздан гардам, — деб югуриб чиқиб, ҳаш-паш дегунча шаҳарни текшириб, Зебиш жодугарнинг зим-зиё бўлганини, зиндондан Авазхон, Хосса боғдан Сарвиноз билан бир канизак йўқолганини билиб: «Гўрўғли бадбахт келган, бу ишларнинг барини у қилган. Шуйтиб, бир балога учраб, ҳамма ухлаб қолган», — деб Хунхоршоҳга хабар берибди. Анамана дегунча, кампирлар шолғом егунча, ўттиз минг қўшин қилиб, Гўрўғли султонни ахтариб кетди. Шуйтиб, Касама қўшин тортиб, йўл тортди, не бир дарбанддан ўтди. Бориб бир баланд тоғлик жойга етди. Гўрўғли султон тугил, бирор туркманзодни ҳам учратмади. Ваҳима босиб, қайтгани Хунхордан қўрқиб ночор ирқилжим¹ бўлиб, шу тоғда бир неча кун тўхтаб қолди.

Гўрўғли султон Ширвонга яқин етиб, канизакни қопдан чиқариб, туянинг устига маофа қилиб бериб, канизакни маофага утиртиб қўйиб, кета берди. Ширвонга яқин бир тоғда бир ялангоёқ, жандапуш йигит ўтин олиб юрган экан. Бечора ялангоёқлигидан номус қилиб, кир бўлиб ёрилиб кетган оёғимни биров кўрмасин, деб қалин жавшанларга пана қилиб юрган экан. Канизак йигитни кўргандан ҳўнграб йиглаб юбориб, бир сўз деди:

¹ Иккиланмоқ, ҳушини йўқотмоқ (*Бахши изоҳи*)

Жон ошигим, сени бўйтиб қургунча,
Кузим чиқиб, кўрлар бўлсам, бўймиди.
Сени бу ҳолларга ташлаб қўйгунча,
Ширин жоним қурбон қилсам, бўймиди?¹

Эй, севгилим, менман сенга гуноҳкор.
Гуноҳим қилмайман олдингда такрор,
Кечир, йўқ эди-да менда ихтиёр,
Қўлдан келса, шунда қолсам, бўймиди?

Кийибсан ўстингга кир, тўқим жанда,
Оёгинг тош ирғаб, жароҳат танда,
Мен бўлсам, золимлар қўлида банда,
Жон бериб, хизматини қилсам, бўймиди?

На дардлар кўрмадим ишқинг йўлида,
Чури қилиб золим Хунхор қўлида,
Жабру жафо чекдим киши элида,
Илож топиб учиб келсам бўймиди?

Сен у ном кўтарган эмасми бахши,
Юракка сингишган сўзингнинг нақши,
Бу ҳолга тушибсан, ўлганим яхши,
Ажалимдан олдин ўлсам, бўймиди?

Гуруғли султон канизакнинг бундай ҳасратли сўзларини эшитиб, асли бу канизак ширвонлик бу фақир бахшига ошиқ эканини билиб, дарров бир яйпонликка туяларини чўғариб, Авазхон билан Сарвинозхонни қадимги шаклига келтирибди. Гиркўкни ҳам, узини ҳам аслидаги ҳолига келтирибди. Ўн бир билужга буюриб шу ерда чой тайёр қилдирибди. Ўн бир билуж ҳам, канизак ҳам, Авазхон билан Сарвиноз ҳам худди туш кўргандай бу воқеаларга ҳайрон бўлиб қолдилар. Ўтинчи бахшининг тортинганига ҳам қўймай, дастурхонга келтириб, Гуруғли султон унга май ва чилим бериб: — Ука, бир Ширвон қўшиқларидан айтиб бер, — деб илтимос қилди. Бировларнинг «бахшилик паст касб, у одамни қашшоқ қилади», деган афсонасини уйлаб, бу бахши севганидан айрилиб қолганидан кейин ирим қилиб думбирасини синдириб ташлаб, ўтинфурушликка чиқиб кетган эди. Шундан бери қўшиқлари ҳам эсидан

¹ Бўлмасмиди.

чиққан эди. Ҳар замон шундай бир замон экан. «Оғриқ арслонни букади, йуқлик йулбарсни», — деганидай бу бахшининг тоза кунгли чукиб очарвоҳдай ориқлаб, суяги қатор бўлиб, бурнидан тортса, йиқилар ҳолатга тушиб қолган эди. Булмаса, бу бахши худди Гурӯғли султон келбатли одам эди. Бечора Гурӯғли султоннинг таклифини эшитиб: — Тақсир, хужам, илгари оз-моз қушиқ айтсам ҳам, фақир булгандан кейин ирим қилиб қўйиб кетган эдим, — деб камбагал томири тириша берди. Бу ҳолни дарров Гурӯғли султон англаб: — Ука, мен ҳам оз-моз бахшиман. Қаранг, ҳеч фақир булганим йуқ. Хотинларинг кигиз китобидан чиққан гапни гап деб юрма. Ма, бу дўмбирани олиб бир сухан қилиб бер, — деб ўзининг дўмбирасини берди. Ширвонлик бахши дўмбирани олиб, қўли енгил булгандай дўмбирарга ёнлашиб, асли чопилиб юрган от, дегандай дўмбирани таранг қилиб, созлаб туриб чертиб, шунда бахшининг неча йиллик дарди қўзғолиб, бутун тўлиб кетиб, ҳеч ўзини тўхтата олмай, ҳой деб юбориб, кўзининг ёши дарё бўлиб оқиб, Гурӯғли султонга боқиб бир сўз деди:

Куп йилдирким, айра тушдим ёримдан,
Курарманми, кўрмасманми гумона,
Юлдуз ўйновига кўзин ухшатиб,
Кечалар ётаман боқиб осмона.

Шуйтиб умрим ҳасрат билан утарму,
Ғам босган дилларнинг занги кетарму,
Ақл айтади интилганман етарму,
Ҳарчанд қўл узатиб моҳитобона.

Қандай кунлар экан ул бор замонлар,
Қилар эдим уни мақтаб фиғонлар,
Эсиз ўтиб кетди ўша давронлар,
Тоғларда кезаман чидаб ҳижрона.

Чидамай ҳам кўрай, иложим борми,
Чорасиз утинчи бир иш қиларми,
Дод деганда, ул ёр қайтиб келарми,
Қафасини бузиб, учиб бу ёна.

Ёзим кетиб, қақраб қуриган боғим,
Ёндиргани ҳатто йуқдир чироғим,
Ҳалокат жарига тушганда чоғим,
Кўйиб ўлсам ёра бўлиб парвона.

Канизак бу бахши ўзининг ошиги эканини аниқ билиб: — Қандай ҳам чидайсан, дод, — деб юзидан рўмолини олиб отиб юборди. Бахшининг устига ўзини ташлади. Гўрўгли султон дарров ўртага тушиб, бу икки ошиқ-маъшуқларни шу ернинг ўзида бирини-бирига никоҳ қилдирди. Шунда канизак Гўрўгли султонга қараб, бир сўз деди:

Қайтадан тиргизган бизни валлават,
То ўлгунча хизматқормиз ўзинга,
Сендай одам кам-кам булар отадан,
Яна-яна зиё эсин юзинга.

Қатор-қатор карвон қайтар изига,
Қулоқ сол бу муштипарнинг сузига,
Сен қилган ишларни, аё, валлават,
Бировлар қилмайди туққан қизига,
То ўлгунча хизматқормиз ўзинга.

Ўлган эдик, қайта бошдан тирилдик,
Қайтадан тирилиб дунёга келдик,
Султоним, ўзинга фарзанддай бўлдик,
Яна-яна зиё эсин юзинга.

Сенга қуллуқ қилар мендай гажақдор,
То ўлгунча бўлайин деб хизматқор.
Бу бахши ёрим ҳам амринга тайёр,
Шуйтиб, ога, хизматқормиз ўзинга.

Билсам бир соҳиб даврон экансан,
Чексиз валлават ҳам полвон экансан,
Ўз элингда хону султон экансан,
Уст-устига зиё эсин юзинга.

— Бизларнинг бу Ширвонда боғу чорбогимиз, эккан-тикканимиз борми?! Сен қайга борсанг, хизматингдамиз, — деб турди. Гўрўгли султон бахшини ҳам кийинтириб, бир туяга мингазиб, барчалари туя-туяларига миниб, Чамбил қаёқдасан, деб кета бердилар.

Касаман Гўрўгли Ширвон орқали кетаётган эмиш, деб Ширвонга қараб юриш қилиб кела берди. Гўрўгли султон шу юрганича юриб Худ денгизига келиб қолди. Шу денгиз лабида дам олишни буюриб, ўн бир билуж, Авазхон; Сарвиноз, бахши ва канизак барчаси ухлаган-

дан кейин Гүрүгли султон сүтани ерга уриб туяларни ҳам, Гиркүкни ҳам, үн бир билуж, Авазхон, Сарвинозхон, бахши ва канизакларни ҳам қумурсқа шаклига киргизиб, барини бир халтага солиб, халтани буйнига илиб, ўзи бир қузгун булиб, кечаси билан Чамбилга бориб қунди. Бари эртагасин уйғониб қарашса, Гиркүк таблада, туялар айвонда, узлари майхонада. Бу гаплар худди туш кўргандай булиб қолди. Гүрүгли султон қирқ йигитни чақириб, Авазхон ва Ҳасанхонни ҳам келтириб Сарвинозга сайлатди. Сарвиноз Авазхон қирқ кунлаб гайри юртларга кетар экан, ҳам ёри бор экан. Менга ҳар куни қошимда бўладиган ёр керак, — деб қирқ йигитнинг биттасига тегди. Чамбилда шодиёналик, туй булиб, барча туркманлар хурсанд булиб, му-родларига едилар.

ЗУЛФИЗАР

Олтин, мис, кумуш, қўрғошин, руҳ, қалайи каби барча пулзотлар ичида энг покиза, зангламас ҳосили олтин бўлгани каби инсонлар, ҳайвонлар, қушлар, қурт-қумурсқалар ичида покиза ҳосили одамзод экан. Ахир, одамзоддаги хислатлар бошқа ҳеч бир махлуқда йуқ. Келажакда осмонга чиқадиган ҳам шу инсонлардан бўлса, тагин нимасини айтамыз. Аммо «одамнинг ҳам одами бўлади» дегандай, бир хил одамлар вали энг покиза, зангламас, чиримас, асл бўлади. Одамзоднинг шундай ҳосили аёллардан кўпроқ бўлади. Ҳаштархон подшосининг қизи Олмагул ана шундай энг покиза ҳосил қизлардан эди. Гарчи ота-энаси унга Олмагул деб исм қўйса-да, зулфи тилла рангида тоблаб, заррин бўлиб тургани учун ҳамма уни Зулфизар деб атади.

Зулфизар қанддай, бадандаги жондай шамшод бўйли, мулойим хўйли, хушқилиқли, хушбичим, ҳилол қошли, тилла бошли, Зулфизар ҳур-фикр эди. Ярашиққа устки лабининг ўртасига икки дона қизил ҳол қўйдирган, барча ҳаштархонликни қўйдирган қиз эди.

Ҳаштархон мамлақати ҳеч бир подшоҳга қарамаган ва ҳеч кимга қасд қилмаган. Ўз ҳақиға ўзи бий бир ширинча подшолик бўлиб, ўзидан чиққан нарса ўзига етиб ётар эди. Ҳаштархон подшосининг ўзи мусулмон бўлиб, дунёда тилаб-тилаб олган фарзанди ана шу Олмагул исмли Зулфизар лақабли қизи эди. Ҳаддили сулув бўлганлиги учун ҳеч ким Зулфизарга тик қарай олмай, беҳуш бўлиб қолар эди. Ҳаштархон подшоҳи Зулфизарни бир неча эътиборли кишиларга берсам, деб кўрди, бўлмади. Чунки Зулфизарга бир қараган беҳуш

булса, тагин иккинчи қараган ҳалок була берди-да. Ундан кейин Ҳаштархон подшоҳи ноилож бўлиб қолиб: «Ким булса ҳам, майли, менинг шу Зулфизар қизимга тикилиб қараб қолса, уша кишининг кимлигидан қатъи назар ўзимга куёв қилиб оламан», — деб элга жар қўйдирди. Бу хабарни эшитиб, ҳар бир ўзига шаҳзода ишонган шоҳбозлар, беғу бекзодалар, шоҳу шаҳзодалар Зулфизарга талабгор бўлиб кела бердилар. Лекин шоҳбозлар ҳам, беғу бекзодалар ҳам, шоҳу шаҳзодалар ҳам Зулфизарнинг жамолига тикилиб қарай олмай, беҳуш бўлиб йиқилиб қола бердилар.

Шуйтиб, ҳеч ким Ҳаштархон подшоҳнинг қўйган шартини бажара олмай, Зулфизарни ола олмай кетар эди. Шу аҳволда орадан кўп вақтлар ўтиб, охири «Ҳаштархон подшоҳининг Зулфизар деган бир қизи бор эмиш, ой билан қуёш унга хуштор эмиш. Жаҳондаги ҳавасмандларнинг бари унга талабгор эмиш. Кимдаким жамолига тикилиб қарай олса, отаси қизини ўшанга берар эмиш» деб Ҳаштархон подшоҳи ҳам эшитиб, ғойибона Зулфизарга хуштор бўлиб: «Мен ҳам борсам, уша Зулфизаройга қарай олмай, кўзим қамашиб беҳуш бўлиб қолиб, шармандаи шармисор бўлиб қолсам, унда нима бўлади. Бир ўзим шармандаи шармисор бўлиб қолмасдан бутун ҳаштархонликларга Ҳаштархон вилоятини шармандаи шармисор қилган ҳисобланмайманми? Бошқа бир илож йўқмикан», — деб хилватга кириб ром кура бошлади.

Асли Ҳаштархон мамлакатининг подшоҳи Чамидхон деган бир жодугар бўлиб, синглиси Зебиш иккови бир ўстоддан чиққан эди. Ҳозир синглиси Хунхор юртига узатилиб Ҳафтдархонда бир ўзи жодугарликда бегона эди. Чамидхон ром кўрса, ромда: «Ҳаштархон подшоҳи ҳар жиҳатдан Ҳафтдархонга қараганда зурроқ эмиш». Ромда айтар эмиш: «Чамбилда Гурўгли султоннинг овозаси оламга кетган, донги Доғистонга етган. Магар қайси йўл билан булса ҳам, Ҳаштархон подшоҳининг қўйган шартларининг уддасидан чиқса, Гурўгли султон, ё унинг ўғлонлари бол Авазхон билан Ҳасанхон чиқади». Бари гапни билиб, ичига жойлаб олиб, кўп шумликларни ўйлаб, пичи талқонни бир ёргоқ халтага жойлаб: «Бундан Чамбилга борайин, Гурўгли султонга Ҳаштархон подшоҳининг шартини, Зулфизарнинг қандайлигини билдирайин, бир амаллаб-нетиб ё Гурўгли султоннинг ўзини, ё ўғлонларининг бировини Ҳаштархонга жўна-

тайин, кейинчалик тагин неча бир китоб, вой-воякларни ишга солиб, Зулфизарни узимники қилиб қолайин. Ҳай, у ёгини кейинчалик кура берарман», — деб жодугарлигини ишга солмоқчи бўлиб, мамлакатни Пормоз деган вазирга топшириб: — Арз-додчилар сўраса, мени ҳаромсаройда айш-ишратда, деб айтасан. Ана сенга тайинлаган гапим шу, — деб уша хилватхонасида бир юмалаб катта бир гўнгқарга булиб, фалакка парвоз қилиб, Чамбил йули қайдасан, деб йул юриб, озгина эмас, мул юриб, қанча дарёлардан, тоғлардан, чўллардан ўтиб, ниҳоят, Чамбилга етиб келиб ерга қўниб, бир юмалаб гадой суратига кириб, қўлига узун бир таёқ олиб, ҳипдай будоғой», — деб Чамбилга кириб уй бошига тиланиб кета берди. Чамбилликлар бундай қизиқ одамни кўришиб барилари ҳайрон бўлишиб: — Ҳой одам, «ҳибдай будоғай», деганинг нимаси. Ўзинг қандай одамсан. Ўриссанми, чурчутсанми, мусулмонсанми, нимасан? Гадой бўлсанг, аввал бизнинг Чамбилнинг расмини бил-да! Билмасанг, айтайик. Бу ёқларда одамлар бир ой рўза тутади. Ҳозир чамбилликларнинг бари рўза. Ана шундай, рўзачилик вақтларда сенга ўхшаган гадойлар «Ё, рамазон» айтиши керак бўлади. Агар «Ё, рамазон» айтмай, бундай қилиб «будоғай-судоғай» деганинга ҳеч ким ҳеч нарса бермайди. Агар «Ё, рамазон» айтсанг, кўп саримой тушириб олишинг мумкин, — дедилар. Чамидхон туркман тилини зўр-зўраки айтиб, «Ё, рамазон-ёрти қозон» деган иборани ўрганиб олиб, ҳар уйга бориб «Ё, рамазон-ёрти қозон», — деб бир пишимдан мойни олиб кета берди. «Гадойники тўрт эшиқдан ўтганча», дегандай гадойликка берилиб кетиб, рўза ўтиб кетса ҳам «Ё, рамазон, ёрти нон»га мой ёғиб бер», деб юриб, ўзича: «Энди туркман тилини билиб қолдим-ов», — деб Гуруғли султоннинг майхонасига ҳам «Ё, рамазон-ёрти қозон, ёрти нонга мой ёғиб бер», — деб бориб қолди.

Гуруғли султон қирқ йигити олдида, Холдор маҳрам, Ҳасанхон, Аваз ўғлонлар билан май ичиб, сих кабоб, қозон кабоблар навбати билан дастурхонга тортилиб, созу суҳбатни авжига чиқариб ўтириб эди. «Бир ҳодиса гадой уй битганни қидириб, рўзачилик бўлмаса ҳам «Ё, рамазон» айтиб жавраб юрган эмиш», деб Гуруғли султон олдиндан эшитиб: «Коса, қосанинг тегида ним коса», «Бир балоси бўлмаса баҳорикорда қуйруқ на қилур!» деганидай, бу девонанинг бундай қилиб юриши бежиз бўлмаса керак», — деб юрар эди. Ана энди уша

айтган девона майхонасининг олдига келиб қолди. «Қани энди, бу девонанинг ўзини бир синаб кўрай-чи», — деб майхонасининг тўрғи эшигидан шундай интилиб, Чамидхонга бир тикилиб қаради. Азалда Гурўгли султон яратилганда, ун тўққиз шернинг кўзининг ўткирлик қувватини кўзига солиниб яратилган эди. Чамидхон Гурўгли султоннинг тикилиб қараганига чидай олмай, ерга шалп этиб йиқилиб қолди. Шунда Гурўгли султоннинг амри билан қирқ йигитлар Чамидхонни ичкарига олиб кириб, сув сепиб ҳушига келтирдилар. Гурўгли султон Чамидхондан: — ўзинг кимсан. Бу ерларда нима ишлар билан юрибсан? — деб сўраса: — Меники денгиз орқаси, тоғ орқаси, Чамидхон бор, Ҳаштархон бор, қиз бор, Зулфизар бор. Ким қарар, борар, қарамас, бермас. Ёрти нонга мой қолди Чамбилда, — деб гудурлаб, ерга бир юмалаб, гўнғарға бўлиб, фалакка парвоз қилиб Ҳафтдархон томонга қараб учиб, булдираб, ҳа демай, назардан гойиб бўлиб кетди.

«Бир нарсанинг учини англагандан кейин у ёгини ўзи тахминлаб билмаса, ундан подшо бўладими, дегандай, Гурўгли султон қўлига бир пиёла шароб олиб: — Қани бу шаробга ким талабгор, — деб бир неча жойдан тимсол келтириб, Холдор маҳрам, Ҳасанхон, Аваз ўғлон ва қирқ йигитга қараб, бир сўз деди:

Бир тоғим Болқондир, бир тоғим Асқар,
Йигитларим, баринг қийилган шунқор,
Бир коса шаробни олдим қўлимга,
Алиёр-алиёр, қайсинг талабгор.

Султондирман Такаёвмит элимга,
Каттакон талабим бордир дилимга,
Бир коса шаробни олдим қўлимга,
Алиёр-алиёр, қайсинг талабгор.

Душманларни қириб қонин кечгали,
Ҳар қанчалик мушкулларни ичгали,
Валлакат қўлидан шароб ичгали,
Алиёр-алиёр, қайсинг талабгор.

Тоғу дарёларни кечиб ўтгали,
Ҳаштархон мулкининг йўлин тутгали,
Шароб ичиб бизни хурсанд этгали,
Алиёр-алиёр, қайсинг талабгор.

Ҳаштархон элида бордир Зулфизар,
Анга талаб қилган тикилиб қарар,
Қараган кишига отаси берар,
Алиёр-алиёр, қайсинг талабгор.

Зулфизар Ҳаштархон шоҳининг қизи,
Оламда тенги йўқ, яккадир ўзи,
Ўзи эрка, отасининг ёлғизи,
Алиёр-алиёр, қайсинг талабгор.

Кўп эмиш оламда унинг ҳуштари,
Девонадан етди бизга хабари,
Овган ўхшар шу гадойнинг ишлари,
Алиёр-алиёр, қайсинг талабгор.

Девона кўп гапни билган ўхшайди,
Билиб бу ёқларга келган ўхшайди,
Хоҳи кофир бўлсин, хоҳи мусулмон,
Биздан мадад талаб қилган ўхшайди,
Алиёр-алиёр, қайсинг талабгор.

Туман дарёсидай қайнаб-жушинглар,
Баланд-баланд бандаргоҳдан ошинглар,
Гўрўғли қулидан олиб шаробни,
Ичиб туриб ундан йўлга тушинглар,
Алиёр-алиёр, қайсинг талабгор.

Гўрўғли султон қулида бир коса шароб, талабгор
бормисан деб шунча қичқирса ҳам, ердан садо чиқса,
чиқди, аммо йигитларининг биттасидан садо чиқ-
майди. Шунда қундизи телпак бошида, айни йигирма
ёшида, йўлбарс билакли, қоплон юракли, урушга ке-
ракли, ой юзли, қуралай кўзли, ширин сўзли Аваз-
хон ўрнидан туриб, Гўрўғли валлакатнинг қулидаги
бир коса шаробни олиб ичиб, дасти алиф лём қилиб,
гарданини ҳам қилиб, Гўрўғли султонга қараб, бир
сўз деди:

Сўз эшитиб ширин-шакар тилингдан,
Валлакат, косани олдим қулингдан,
Менга бер, отажон, изин, ижозат,
Ҳаштархонга кетай жўнаб олдингдан.

Туқол ёл бедовим миниб олайин,
Ғанимлар бошига гавго солайин.

Менга бер, отажон, изин, ижозат,
Бориб Зулфизарни олиб келайин.

Гайратим келганда қайнаб-тошайин,
Шундай чанги сафарларга шошайин,
Менга бер, отажон, изин, ижозат,
Ҳаштархоннинг йулларига тушайин.

Гайратим келганда гайрат этайин,
Қанча бандаргоҳдан кесиб ўтайин,
Менга бер, отажон, изин, ижозат,
Ҳаштархоннинг йулларини тутайин.

Адаб билан сўзлар бунда Авазхон,
Айтган талабгоринг булай, отажон,
Тезроқ бергинда изин, ижозат,
Ҳаштархон элига булайин равон.

Шунда Гўрўгли Авазхон ўглидан бу сўзни эши-
тиб: — Ўғлим, кўрар кўзим, агар Ҳаштархон йўлига
талаб айлаган бўлсанг, гайрат камарингни белингга
бойлаган бўлсанг, бундай узоқ хатарли йўлга тўқол ёл
бедовингни минма. Таблага борганда, Гиркўкни абзал-
лаб миниб олгин, — деб бир неча жойдан тимсол келти-
риб, шу сўзни айтди:

Болам, ёш ўғлонсан, қайнаб-тошасан,
Ҳар бир ишга ёшлик қилиб шошасан,
Гиркўкни мин, берай сенга ижозат,
Кўз кўрмаган хавfli йўлга тушасан.

Бошқа тулпор бундай йўлга бўлмайди,
Кўнгилдаги айтганингни қилмайди,
Бурунгидан бир гап бордир, жон болам,
Денгиздан нарига борган келмайди,
Фақат бундай чанги ёққа, чирогим,
Гиркўкдай назари тулпор толмайди.

Шуйтиб Гиркўк отни олгин, чирогим,
Устига абзалин солгин, чирогим,
Бир ўхшатиб оқ фотиҳа берайин,
Ундан кейин олдимга келгин, чирогим.

Қув Гўрўгли отанг билар ҳар гапни,
Болам, қўйма асло хулқу одобни,
Бир ўхшатиб оқ фотиҳа берайин,
Ҳаштархон юртига қилсанг талабни.

Шунда Авазхон Гурӯгли султон отасининг истагини билди. Дасти алиф лом қилиб, гарданини ҳам қилиб, Гурӯгли султон валлааматга қараб таъзим қилди. «Каттадан амр, кичикдан хизмат» деб туриб ташқарига чиқиб, таблаҳонанинг олдида борди. Аммо Соқи мирохур таблаҳонанинг олдидаги супали айвонда чилимнинг сархонасига майда чўқлардан териб, оқ тамакини тутатиб, гупиллатиб чилимнинг найидан сувириб, чилим-кашликнинг кайфини суриб ўтуриб эди. Бир палла Чамбилнинг тўраси Аваз ўғлон келаётир. Соқи мирахур кўнглида: «Аваз ўғлон Гиркўкнинг табласига бекорга келмас. Гурӯгли валлаамат бир хизматга буюрган. Авазхон бу таблага келиб юрган. Ҳа-да, биз ҳам уч-тўрт ой дам олиб, аёлимизнинг олдида бўлиб, пар ёстиққа ёнбошлаб, истироҳат қилиб, чочилиб-ёйилиб оладиган бўлдик-ов», — деб Аваз ўғлонга қараб: — Келинг, болам, Авазхон, — деб қўл қовуштириб, дасти алиф-лом, гарданини ҳам қилиб турди. Шунда бол Аваз Гиркўкнинг таблаҳонасига кирди:

Бунда омонат одам жониди(р),
Жонга қўрғон бўлган одам таниди(р),
Одамдан эси қўп жонивор Гиркўк от
Бол Аваздай эгасини таниди.

Булбул сайрар гулни куриб кулганин,
Ҳеч ким билмас поймонаси тўлганин,
Жонвор Гиркўк сийха тортиб кишнади,
Билиб туриб бол Авазнинг келганин.

Жонивор бедовнинг ёли ёнади,
Бол Авазни кўриб ўқранади,
Бошин пастга солиб, думин уйнатиб,
Эгасига энди бўйсанади.

Бир нечалар хумор кўзин ёшлади,
Болим Аваз Гиркўкини қашлади,
Эркалатиб назаркарда бедовнинг,
Кумуш бандли жиловидан ушлади.

Тулпор ярашади йигит болага,
Миниб кирар булса бозор, қалага,
Гиркўкнинг жиловин ушлаб бол Аваз,
Тайранглатиб олиб чиқди далага.

Ўйноқлаб жонивор наъма айлади,
Жумийиб атрофга назар тайлади,
Жиловидан тутган полвон бол Аваз,
Жониворни якка михга бойлади.

Комил пирдан ҳар ким мадад тилади,
Куйган қуллар гапни-гапга улади,
Сузлай берса ҳар ким ҳам гап бўлади,
Так-так деб Гиркүк отни бол Аваз,
Кокилиман ёл-қуйригин силади.

Ота юртга ошган қилар эрликни,
Бахти қайтган шурлар кўрар хурликни,
Так-так дейиб Гиркүк отнинг белига,
Қўя берди майин ипак терликни.

Усталар ишлатар теша, қиргини,
Назар солган кўрар тоғдан бергини,
От белига қўя берди бол Аваз,
Усти ўйма, ости мовут чиргини.

Асли мард ўғлонлар қилар эрликни,
Жумард дерлар доим ширин тилликни,
Так-так дейиб болим Аваз, бол Аваз,
Чиргининг устидан қўйди белликни.

Муллалар ўқийди зеру забарни,
Усталар чопади теша-табарни,
Так-так дейиб қўя берди бол Аваз,
Корсони кумуш, тилла қошли эгарни.

Улуг дебон остонага бош урди,
Сирин айтмай ганимлардан яширди,
Икки узанги иккови ҳам тилладан,
Ярқиллатиб икки ёнга туширди.

Жониворнинг ёл-буйруғи майинди,
Мард ўғлоннинг қилган иши қойилди,
Так-так дейиб тортаверди бол Аваз,
Ости юмшоқ ипак патли айилди.

Бир неча санамнинг қобоги дурди(р),
Худо суйган олар муносиб ҳурди,
Ундан кейин шундай ёзиб ташлади,
Зар сачоқли узи зарҳал довурди.

Булбул шайдо булар гулшан боғига,
Ким чидайди айрилиқнинг доғига.
Бол Авазнинг ёзиб солган довури,
Тушади ҳайвоннинг бақалогига.

Бедовни тузади овқдан-бошдан,
Ҳеч камлиги йўқдир йурга юришдан,
От думига сола берди бол Аваз,
Ун саккиз қуббали карки қуюшқон.

Ҳар қуббаси катта эди таркашдан,
Чув-ҳа деса қутилар қанотли қушдан,
От белига торта берди бол Аваз,
Пой тўшаб ташланган чигатой пуштан.

Томоша қилинг бол Аваздай кишига,
Тилла умулдирик тақди тушига,
Қўтос боғлаб бўйни узун бедовга,
Қирқ қуббали юган урди бошига.

Жонвор Гиркўк пулат сувлиқ чайнади,
Безанган сунг гулдай бўлиб жайнади,
Заҳар тилла исфихонни бол Аваз
Обруй бер, деб энди белга бойлади.

Булбул ошна булар боғнинг гулига,
Қарайди интилиб соғу сулига,
Обруй бер, деб миниб отнинг белига,
Талаб қилди Шоҳдорхоннинг элига.

Дубилга, қамчини тутиб қўлига,
Не бир хаёлларни жойлаб дилига.
Қуш пупакли найза, парли сари ей
Ярашибди Авазхоннинг белига.

Камар кисса сари ўққа тулганди,
Шуйтиб ёв-яроқдан қўб май булганди,
Ҳаштархондай узоқ ёққа бол Аваз
Зулфизар қиз учун талаб қилганди.

Чоройнадан турли жило кўргизди,
Офтобга боққанлар толдирар кўзди.
Гиркўкнинг жиловин буриб бол Аваз,
Аста-аста майхонага юргизди.

Ботир бўлса, душман кирмас қалага,
Барча қойил Аваз ўғлон болага,
Билиб туриб фарзандининг келарин,
Гўруғли ҳам чиққан энди далага.

Бир неча санамлар зулфини таради,
Том устидан томошага қаради.
Бол Аваз кеп шоҳсупанинг устига,
Отасидан оқ фотиҳа сўради.

Гуруғли султон Холдор маҳрам, Ҳасанхон ва қирқ
йигити билан турибди майхонасининг олдида. Ана
шунда Аваз ўғлоннинг сину симбатига қараса, галага
ташланадиган шердай чирпиниб, Ҳаштархондай узоқ
ёққа талаб айлаб, отасидан, шу турган пиру жувон,
югурук-чобонлардан фотиҳа тилаб турибди. Шунда
Гуруғли султон бир неча жойлардан тимсол келтириб,
Авазхонга қараб, бир сўз деди:

Гайратим келганда тошиб-тулайин,
Қайда ганим бўлса лотим олайин,
Ҳаштархонга талаб қилсанг, чирогим,
Қулогинг тут, бир насиҳат қилайин.

Ҳар нимага қайрилмагин, чирогим,
Ҳар нокасни дўст билмагин, чирогим.
Йул-йўлакай мунглиқларнинг ҳолига
Кўзинг қисиб, ҳеч кулмагин, чирогим.

Ҳар ерда бўлсангда манманлик этма,
Бекас, бечоранинг кўнглин оғритма,
Отлиман, деб эшаклига қанқайма,
Бир пиёда чиқса, бесалом ўтма,
Зинҳор такаббурлик йўлларни тутма.

Зулмман бировдан юлғувчи бўлма,
Ғариблар ҳолига кирғувчи бўлма,
Паҳлавонман, даст-давлатим узун деб
Киши молни тортиб олғувчи бўлма.

Аҳмоқ айлаб, ажва қилма бировни
Тарк айлагин сўзман солиб ўровни,
Зинҳор-зинҳор гапчинозлик¹ қилмагин,
Гапчинозлик ҳалок қилди нечовни.

¹ Сўзчан, бошқаларнинг сўзини тўсмоқ (*Баҳши изоҳи*).

Шоирликдан мурод сўзга нақшлик.
Насиҳат баҳона, қилдим бахшлик.
Ҳаргиз этма ҳеч бировга ёмонлик,
Қўлдан келса, яхшлик қил, яхшлик.

Бекаслар учраса, тумшуқ турмагин,
Ҳажв айлаб зинҳор лабинг бурмагин,
Отинг уйноқласа, кетма ўзингдан,
Кучим бор деб кучсизларни урмагин.

Бу дунё ҳеч кимга вафо қилмади,
Кунгилдаги уйлаганлар булмади,
Жамшид, Фаридунман золу Рустамзар,
Юртни олган шоҳ Искандар қолмади.

Ёси борлар магрур бўлмас жаҳона,
Подшо ҳам, гадой ҳам бир кун равона,
Бир ёғи туғилмоқ, ўлмоқ баҳона,
Шундай қўниб учар бир каптархона,
Қувониб бўларми бундай макона.

Шундай кетсанг, биёбонни пастлагин,
Қайда булсанг ниятингни ростлагин,
Ҳар душмандан ожиз булсанг мабодо,
Эр хизирман қирқ чилтонни эслагин.

Чирогим, чувогим, шундан кетасан,
Поёнсиз биёбон йўлин тутасан.
Уттиз кеча-кундуз утгандан кейин,
Ҳайбати зўр бир дарёга етасан.

Асли назар кўрган Гиркук остингда,
У дарёдан бир хатлашда ўтасан.
У дарёдан утиб тағи юрасан,
Юриб-юриб бир қирликка борасан.

У қирликда қўрғондай қип солинган,
Ҳашаматли бир ҳовлини кўрасан.
Ёш боласан, қизиқасан албатта,
Томошага ул ҳовлига кирасан.

У ҳовлида ўтирганди бир пари,
Бошида безакли тилла ҳайқари,
Қўл қувшириб хизмат айлар олдида,
Дев сиеқли бир барзанги заргари.

У заргари юзук, сирга қилади,
Сиргасини паризод синаб олади,
Юзукларни қулларига илади.
Бу гапларни асли билсанг, чирогим,
Чамидхон айлаган афеун-ҳийлади(р).

Парисига боқсанг лаби буяма,
Боққандан қай югрук кунгил қўяма,
Белин билтинглатиб, қошин учирса,
Туймагур кўз қараганман тўяма.

Узун сочин мушк сувига ботирган,
Икки зулфин зар сувиман қотирган,
Ҳайва билан исмин қўйиб Зулфизар,
Асли сенинг қасдинг қилиб утирган.

Эмас жойда болам кетсанг ўзингдан,
Қўргошин қўйилар қора кўзингдан,
Қошида ўтирган занги Чамидхон,
Ҳапсинг топиб тушар сенинг изингдан.

Ундан кейин ҳолинг ўсал бўлади,
Эмас жойда тананг жонсиз қолади,
Чамидхонни билсанг асли жодугар,
Сенинг қалбингга нақл қилади.
Шу ҳийламан исмин қўйиб Авазхон,
Бориб туриб Зулфизарни олади.

Қилган насиҳатим шудир билиб ол,
Ҳар жойда эслагин бу сўзим дарҳол,
Заргар зангини ҳам парисини ҳам,
Аямай бошига дарров қилич сол.

Шундай қилсанг бошинг омон қолади,
Ундан кейин мақсадинг ҳал бўлади.
Зулфизарга бориб боқсанг юзига,
Бахтинг ёр бўп, чилтон мадад қилади.

Боргин, болам, билагимни толдирма,
Қайда бўлсанг олгин, аммо олдирма,
Дуоғўй отангни, пари энангни,
Ҳар пилла, ҳар пилла ёддан қолдирма.

Қайда бўлсанг бахтинг қулсин, чирогим,
Ол давлатинг олдан бўлсин, чирогим,
Омин деб қўлингни кўтар, чирогим,
Ҳар ерда кел-келинг келсин, чирогим.

Кузимдан оққан ёшим шап қатор,
Омон бўл, омон бўл, болам, олла ёр.
Қайда бўлсанг олгин, аммо олдирма,
Е, илоҳо, омин, оллоҳу акбар.

Холдор маҳрам, Ҳасанхонлар жилади,
Гуруғлиман бирга омин қилади.
Қирқ йигит ҳам шамшод қўлин кўтариб,
Бил Авазнинг эсонлигин тилади.

Ким яхши, ким ёмон, олло билади.
Бу ишларга қиз-углонлар жилади.
Бари қул кўтариб, омин айтишиб,
Авазхоннинг омонлигин тилади.

Ана энди Авазхон йўлбарсдай чопиниб, кўзлари ловуллаб ёниб, Гиркўкнинг жиловини буриб, Кучабоғ оралаб юриб, Гиркўк жониворни ўйнатиб, сувлигини чайнатиб, Чамбил дарвозасидан чиқиб, туркманнинг поёнсиз чўлига тушиб, Ҳаштархон эли қайдасан, деб излаб, қўшиқ айтиб, овозини созлаб, кетиб бораётир:

Парвардигор паноди(р),
Ҳолин билган донади(р),
Гуруғлидан дуо олиб,
Мард Авазхон жўнади.

Мардни туққан энади,
Асли гаъҳар донади,
Элидан бегонади,
Гуруғлидан дуо олиб,
Полвон Аваз жўнади.

Кулга суқсур қўнади,
Баландликдан энади,
Гуруғлидан дуо олиб,
Мард Авазхон жўнади.

Доим тилда саноди,
Ўтли юрак ёнади,

Гуруглидан дуо олиб,
Полвон Аваз жўнади.

Марднинг кўзи ёнади,
Асли гавҳар донади,
Гуруглидан дуо олиб,
Мард Авазхон жўнади.

Куйган, диллар ёнади,
Ичиб сувга қонади,
Гуруглидан дуо олиб,
Полвон Аваз жўнади.

Чақмогига қув олиб,
Меҳтарага сув олиб,
Мард Авазхон жўнади,
Гуруглидан дуо олиб.

Олади-олади,
От сонига солади,
Эр хизирнинг чўлида
Обру бор деб боради.

Белда беллик булқиллаб,
Бедов борар ҳилқиллаб,
Ён бошида меҳтара,
От чопганда шилқиллаб.

От боради арсиллаб,
Қилич-қалқон қарсиллаб,
От тўғи теккан тош,
Синиб кетар тарсиллаб.

От боради дуруст қўйиб,
Тўрт оёгин жуфт жийиб,
От устида бол Аваз,
Бораётир қувиниб.

От боради интилиб,
Олдинига қимтиниб,
Узоқ йўлни калтартиб,
Еб қўйгудай ютиниб.

От солди дикдика,
Қойил булинг эрликка,

Иргиб борар жонивор,
Гоҳи чикка, гоҳ пукка.

Ариқ лабида андиз,
Дарё тубида қундуз.
Қистаб кетиб боради,
Кеча демайин кундуз.

Мард кийими банотди,
Дол бедовин уйнатди,
Устидаги либоси
Турт элли чангга ботди.

Хом эканди Гиркүк от,
Оппоқ қушукка ботди.
Кам-кам узин тузатди,
Гарданини узатди,
Шундай қистаб жонивор,
Кеча-кундуз йул тортди.

Қистагандан қистади,
Гоҳ баланд, гоҳ пастдади,
От чошмоққа бол Аваз
Гуруғлидан устади.

Кун кейнидан кун ўтди,
Тулпорнинг жони қатти(қ),
Босган изи тулпорнинг
Қуюндай чангиб кетди.

Текис келса бушатди,
Нишаб келса тўхтатди,
Шундай қилиб бол Аваз
Кеча-кундуз йул тортди.

Йул келса йургалатди,
Қир келса қиялатди,
Шундай қилиб бол Аваз,
Кеча-кундуз йул тортди.

Ариқ келса иргитди,
Адир келса жилпитди,
Шундай қилиб бол Аваз
Кеча-кундуз йул тортди.

Бир жойда дам олмади,
Бирам тухтаб қолмади,
От устидан бир замон
Тушган дами бўлмади.

Кун утганни билмайди,
Бирам ором қилмайди,
Ҳар бир хавфу хатарни
Ҳеч қўзига илмайди.

Биебонни оралаб,
Борар йўлин саралаб
Адашмай деб оқшомлар,
Темир қозиқни қоралаб.

Туман бўлса, тахминлаб,
Шу ёқдир деб ҳукминлаб,
Шамолнинг юришидан,
Борар ёгини жушлаб.

Сувлари адо бўлди,
Чарчади, фидо бўлди.
Бир ой юрмак ҳазилми,
Йўлдан ҳам зада бўлди.

Ол-ол юрди, ол юрди,
Озгина эмас, мул юрди,
Шуйтиб қистаб бол Аваз
Бир ой чоқли йўл юрди.

Тингланг сўзим саросин,
Бу дostonим сирасин,
Бир ойдан кай бол Аваз
Олди дарё қорасин.

Агдарилиб оқар дарё пастига,
Қулоқ солинг сўзимнинг пайвастига,
Бир ой чоқли йўл юрган сўнг бол Аваз,
Етиб борди бир дарёнинг устига.

Авазхон шундай бир қирликка чиқиб қараса, бир хайбатли азим дарё кетиб бораяптики, ҳеч қўйинг. Авазхон шунча мамлакатларда юриб ҳали бунчалик азим дарёни кўрмаган эди. «Оббо, отамнинг нишон

берган дарёси шу экан-да. Энди бундан Гиркүк кечиб ўта олармикан», — деб пича қўрқиб Гиркүк жониворга қараб: — Юмшоқ баданингга бир қамчини берсам, шу турган азим дарёдан ўта оласанми? — деб шу сўзни айтди:

Чилтоннинг қўлидан чиққан, Гиркүк от,
Бир чўпчишда ўтарсанми дарёдан,
Қамчи берсам, ҳой жонивор, чатингга,
Ўтарсанми шу ҳайбатли дарёдан,

Сенга минганимда бахтим ёр бўлса,
Умрим кунларидан ҳали бор бўлса.
Ҳар ерда эр Хизир мадаккор бўлса,
Бир чўпчишда ўтарсанми дарёдан.

Бурунги, ҳозирги одатинг бошлаб,
Тўрт оёгинг бирданига жуфт ташлаб,
Мен турсам жиловинг тортиб тарашлаб,
Ўтарсанми шу ҳайбатли дарёдан.

Келибман туркманнинг қўлидан ошиб,
Неча-неча туманларда адашиб,
Эгаринг қошига турсам тармашиб,
Бир чўпчишда ўтарсанми дарёдан.

Бу дарёнинг йўққа ўхшар поёни,
Нарёққа утгали йўқдир имкони,
Эй, отамнинг ақли расо, ҳайвони,
Ўтарсанми шу ҳайбатли дарёдан.

Тулпор деган қимтинмоққа ташнади(р),
Ҳар пилла тўдага талаб кишнади,
Авазхоннинг сўзларини эшитиб,
Нармон қараб бир депсиниб кишнади.

Шунда Аваз мард ҳам қайнади-жўшди,
Кучига куч келиб Гироти тошди.
Гиротга от гайрати улашди,
Гиркүкнинг жиловин нармон тўғрилаб,
Сувни кечмак бўлиб дарёга тушди.

Дарё суви бу кўтарилиб кетди,
Сонсиз адр, қирдай бўлиб елади.

Шовуллаган сувнинг оқиш овози,
Ҳар қандай одамнинг ақлин олади.

Доно мавлон энди ўзи билади,
Аваз ҳаққа таваккални қилади.
Бир бугат сув босиб келса мабодо,
Ғиркўк билан иккови нобуд бўлади.

Ғиркўк бугат сувдан ошиб боради,
Тулқинларнинг зарбига чап беради,
Секин-секин кўтарилиб ҳавога,
Қирқ олчинча баландликдан юради.

Таваккалчи муродига етади,
Ўйчи уйлай-уйлай охир кетади.
Асли назаркарда Ғиркўк жонивор,
Шундай қилиб ул дарёдан утади.

Килкили келганга бари келишди,
Муроду мақсадга ҳам қовушди,
Қирқ газ баланликдан пастлаб жонивор,
Бориб нарғи яйпон қирликка тушди.

Ана шу қирликда Авазхон Ғиркўкдан тушиб, бедо-
га бир дам бериб, ўзи пича дам олиб овқатланиб, Ғир-
кўкнинг абзалини бошқатдан ўхшатиб, айил-пуштани-
ни созлаб олиб, тағи бедовнинг белига миниб, Хаштар-
хонни излаб кета берди.

Юриб тулпор толами,
Ора йўлда қолами,
Шунда қолиб кетдирсак,
Қушигимиз чалами.

Тагин нармон жўнади,
Йўл жабрига кўнади,
Мулғиб, мулғиб йўлларда,
Уйқусига қонади.

Жарлар ирғиб, сой кечди,
Қўриқ кечиб, қир ўтди,
Шундай қилиб бол Аваз,
Тагин ҳафта йўл юриб,
Баланд дўнгликка етди.

Шудгорлар ётибди дунгнинг остига,
Ям-яшил жавдари битиб вастига,
Шу баландликман юриб бол Аваз,
Етиб борди бир ҳовлининг устига.

Ана шунда Авазхон: «Отам нишон берган ҳовли шу бўлсамикан?» — деб у ҳовлига қараб бора берди. Энди гапни Чамидхондан эшитинг.

Чамидхон ром кўриб: «Гўруғли султон Зулфизарни ким олиб келади деб талаб солса, қошида қўлқаноти бўлган Авазхон Гўруғлидан ижозат олиб, Гиркўк отига миниб, бу ёқларга келади. Авазхон асли назаркарда алплардан бўлганлиги учун бир ухламаса, қирқ кечаю қирқ кундуз ухламайди. Бир ухласа, ўн кечаю ўн кундуз ухлайди. Авазхон Чамбилдан чиқиб жунагандан кейин Ҳаштархонга ҳафтанинг йўл қолганичалик ергача қирқ кунлик йўл. Ана ўша жойга келиб бир тўхта-са, Авазхон ухлаши мумкин. Ана шунда бир бало қилиб, Авазхоннинг корини қиларман. Уни улдириб, терисига кириб, Авазхон бўлиб бориб, бир бало қилиб Зулфизарни ўзим оларман», — деб бир қизни йўлда тутиб олиб кийинтириб, қўлдан Зулфизар қилиб, икки зулфини зарга ботириб, сочига мушқу анбар сепиб қотириб, ўзи бир юмалаб, Занги заргар суратига кириб, Авазхоннинг келар йўлида илму жодугарлик билан бир ҳовли бино қилиб, Чамидхон сирга ва узук ясаётган Занги заргар бўлиб, ҳалиги қиз билан пайт пойлаб, қизга ҳам ўргатадиганини ўргатиб, иккови тура берди.

Авазхон ҳовлига шундай рав бўлиб қараса, дарвоза очиқ турибди. Дарвозанинг тўғрисида бир катта пешайвонли уйнинг айвони бўлиб, ана шу айвонда остига жулқурс гилам, устидан қалин кўрпаларни тўшаб, икки ёнига иккита ёстиқни қўйиб, бир келбати жуда келишган, сочини мушқу анбар билан қотирган, зулфини тилланинг сувига ботирган, узун сочли, қалам қошли, сурма кўзли, паризод менгизли нозанин худди подшоларнинг қизига ўхшаб, зарбобга ўралиб, товусдай таралиб, минг ишва-ноз билан гоҳ чиккасига, гоҳ пуккасига буралиб утирибди, олдида бир хонтахтанинг устида катта тилла лаълининг ичида тўққиз хил лазиз таом, тўққиз хил ширавор турибди. Ҳар замонда қўлини узатиб шираворлардан олиб, олдидаги қирмизи чойнакдан машҳади пиёлага озроқ чой қўйиб, чойни қулт эткизиб ютиб, оппоқ томоғини гимиллатиб, лаби-

ни жимиллатиб утирибдики, ҳеч қўйинг. Тугрисида остида эски шолча, шолчанинг устидан бир ялп этар яланг пўстак тўшаб олган, устида пўстин, бошида ёргоқ теридан бўлган дўппи, оёғида ёргоқ махси, олдида бир қўл кўрикча¹, кўрикчага озгина оловни пиш-пиш эткизиб босиб, кичкина тушчага кичкина болгача билан чиқ-чиқ этиб уриб, кўрикчанинг дами билан оловдан бушаб чиққан олтин ёки кумушни чўзиб бармоққа ўхшаш кам-кам ингичкариб кетган узун қолипга ўраб, бир барзангисифат заргар ҳа деб узук қилиб этибди. Шунда Авазхон бу манзарани кўриб, ақли лол бўлиб, айниқса, парисифат қизга маҳлиё бўлиб: «Агар шу қиз отам айтган ҳийвогар² пари бўлса ҳам, Зулфизардан ҳеч камлиги йўқ. Балки Зулфизардан зиёд экан. Йигит деган олдидан чиққан нақдини кўриб кета берадимикан? Ол-ол, бундай қулай гагиртаклар йигит кишиларга жуда кам учрайди деб, — юрагини шайтон қитиқлаб Раҳмон бўлса: «Йўқ, шошма, аввал қизни синаб кўр. Сабр қилсанг, гўрадан ҳолва пишади» деганку», — деб, нафси яна: «Олдида бир қўлидан чумчуқ улмайдиган занги қулдан бошқа киши йўқ. Шундай покиза гавҳар шамчироқни қулга олиб, ҳеч бўлмаса бир муччи-қучоқ қилиб, бир кеча олдида қолиб, мақсадни ҳосил қилиб кетмай жонинг йўқми?», — дегизиб юрагини туртибди. Шуйтиб, Авазхон дарвозадан қараб, қаққайиб турса, у парисифат қиз Авазхонга қараб, марғулини бураб, биқинига қўлини тираб, қошини қоқиб, ишваю карашма билан Авазхонга қиё боқиб, бир сўз деди:

Жамолим келбати кўкда мисли ой,
Дийдоримга боқмай кетган жонга вой.
Ўзим шоҳман, қулим бўлса Чапарвой,
Хуш келибсан, ана манзил, ана жой.

Қоматим мисоли ўрам гулдаста,
Тилим асалдайин, лабимдир писта,
Сендай чанги йигитга мен ҳавасда,
Хуш келибсан, ана манзил, ана жой.

Сочим мушку анбар, белимдир толма,
Зулфларим зардандир, юзимдир олма,

¹ *Кўрикча* — кўра, заргар ва темирчиларнинг металл эритадиган оташдони.

² *Ҳийлагар*.

Кел, қучоқла, вой-вой, узимдан қолма,
Ғхши йигит, мендан бошқани олма,
Хуш келибсан, ана манзил, ана жой.

Күзим шахло, қалам қошим учқудир,
Нозим баланд, толма белим қучқудир,
Тилим ширин, болдай суриб ичқудир,
Хуш келибсан, ана манзил, ана жой.

Нима хаёл келтирасан ўйингга,
Ғар ҳолда муносибдирман бўйингга,
На қилсанг ҳам, ихтиёр раўйингга,
Хуш келибсан, ана манзил, ана жой.

Қараб олгин қаддим баланд-пастига,
Богбон бўлгин олмазорим остига,
Қўйган қадамларинг дийдам устига,
Хуш келибсан, ана манзил, ана жой.

Мени олгин, берай уз ихтиёрим,
Ғадя айлай богда пишган анорим,
Зулфизарман, кеча-кундуз бул ёрим,
Хуш келибсан, ана манзил, ана жой.

Бу сўзни паризод айтди. Шунда Авазхонга ақли айтди: «Эй, Авазхон, сенга отанг жунаётганингда нималар деб насихат қилган эди. Бир ёққа қаратиб ўқ отилса, йулда бораётганда буш кетса, нишонага бориб тегмаслиги турган гап. Мен узим бу ёқларга Зулфизар деб келиб туриб, бу Зулфизарга ухшаган қизга қайрилиб, узим ахтариб келаётган ҳақиқий Зулфизардан айрилиб қоламанми», — деб ўйлаб, тагин уйқуси тутиб, кўзи мулигиб, зўрга кўзини очиб: «Таваккал энди. Ё буд бўлар, ё нобуд бўлар,» — деб исфиҳони ханжарини гилофидан суғуриб қизни ҳам, қошидаги Занги заргарни ҳам чопиб ташламоқчи бўлиб, хез қилиб олдиға бора берди. Шунда қараса, ҳалиги Заргар занги дарров бор буюмларини йиғиштириб, бир халтага солиб, халтани бўйнига осиб, бир юмалаб қузгун-қарға бўлиб, фалакка парвоз қилиб учиб кетди. Қузгун-қарға учиб кетгандан дарров Авазхоннинг уйқуси барқ этиб очилиб кетди. Қараса, ҳалиги парисифат қиз аввалгидай малика эмас, таптақир далада кўккина оддий куйлак кийган саргичгина уртача бир қиз турибди. Шунда қиз Авазхонга қараб, бир сўз деди:

Қўлинг сақла, бир канизинг булайин,
Ҳамиша олдингда хизмат қилайин.
Бор десанг, ҳар ерга бориб келайин,
Одил ўғлон, раҳм айла, ўлдирма.

Эмас жойда паймонамни тулдирма,
Ханжар билан осий кўнглим тилдирма,
Бу яланг саҳрода лошим қолдирма,
Одил ўғлон, раҳм айла, ўлдирма.

Мен бир деҳқон қизи, йўлда тутилдим,
Жодугар илгига банди этилдим,
Сабаб бўлдинг ул ёмондан қутулдим,
Одил ўғлон, раҳм айла, ўлдирма.

У золим келиб менинг қўлим бойлади,
Зулфимга зар сувин ёқиб тайлади,
Бояги гапларни таълим айлади,
Одил ўғлон, раҳм айла, ўлдирма.

Билдим сени Ҳаштархонга борасан,
Бориб туриб Зулфизарни кўрасан,
Иймонинг зўр боқсанг, бардош берасан,
Одил ўғлон, раҳм айла, ўлдирма.

Бир мунглиқ муштипар деҳқон қизиман,
Келган эдим ул золимнинг сузиман.
Амир қилсанг, хизматкоринг ўзимман,
Одил ўғлон, раҳм айла, ўлдирма.

Авазхон деҳқон қизнинг сўзини эшитиб, бу гапларнинг бари Чамидхон жодугарнинг ҳийласи эканини билди. «Асли хон отам бу гапларни олдиндан билган экан. Шўйтиб менга кароматли насиҳатини қилган экан. Пок бўлмаса, иш ўсал бўлган экан. Бундай хатардан қутулган жоним фойдага қолган экан. Шўйтиб бу гаплар биз учун қулай бўлган экан», — деб уйлаб ханжарини ғилофига қайтариб солиб, қизга тасалли бериб, узангига оёғини тираб, мўйловини бураб, бир сўз деди:

Баён этдинг, билиб олдим ҳолингни,
Қўрқма, синглим, мендан ҳарос¹ айлама,
Золим айёр тутган экан қўлингни,
Деҳқон қизи, мендан ҳарос айлама.

¹ Ҳарос — қўрқув.

Одил турган жойга золим йулолмас,
Йулаган пилла ҳам бир иш қилолмас,
Ҳақман ноҳақ ҳеч вақти тенг келолмас,
Қурқма, синглим, мендан ҳарос айлама.

Ҳар амирга керак сендай гажакдор,
Мен билмайман асли нима уйинг бор,
Ҳозирча бул бунда менга хизматкор,
Деҳқон қизи, мендан ҳарос айлама.

Жодугардан халос этдим бошингни,
Очиқ-ойдин қилдим тегра-душингни,
Оқизмагин хумор кўздан ёшингни,
Қурқма, синглим, мендан ҳарос айлама.

Сабаб билан келди бунда Авазхон,
Шуйтиб бўлди, э, қиз, мушкулинг осон,
Энди ҳаргиз бўлма хотир-паршон,
Деҳқон қизи, мендан ҳарос айлама.

Мен қарайман ихтиёру раъингга,
Хоҳласанг берайин тенгу пойингга,
Элтиб қўяй аввал келган жойингга,
Қурқма, синглим, мендан ҳарос айлама.

Шунда Авазхондан деҳқон қизи бу сўзларни эшитди. Ундан кейин қиз юрагини босиб олиб, Авазхоннинг адолатли ҳақиқий ўғлон эканини билиб, Авазхонга қараб, маргулини бураб: — Асли мен уйимдан қўзиқорин териб келишга чиққан эдим. Далада бояги жодугарга йўлиқдим. У мени тутиб олиб ургатадиганини ургатиб, қўлдан ясаб, «ҳозир шу ерга бир подшозода келади. Сени ўшанга бераман», — деб алдаб, шу ерда жодугарлик билан бир ҳовли бино қилиб, ўзи заргар суратига кириб утирди. Энди бўлса, у жодугарнинг жодуси синди. Сенинг ҳам, менинг ҳам кўнглимиз ташвишдан тинди. Энди сен менга оғалик қилиб мени келган жойимга элтиб қўядиган бўлсанг, мен ҳам сенинг мени жодугарнинг қўлидан халос қилиб, менга яхшилик қилганинг учун сенга пича хизмат қилиб, бир жойни нишон бериб кетай, — деб Авазхоннинг олдига тушиб, бир-икки қирдан ошиб, узоқдан бир жарлик жойни кўрсатиб. — Ана ўша жойнинг этагидаги оз-моз тутун билиниб турган нуқтага борсанг, ўғриларнинг подшо-

ҳининг макони бор. У ерда менга ўхшаган муштипар қизлар, қанча йигитлар, савдогарлар банди бўлиб ётибди. Бориб, худди мени жодугарнинг қулидан халос қилгандай, уларни ҳам ўғриларнинг қулида халос қил. Бандиларнинг ичида Давлат деган бир йигит бор. У менга хуштор эди. Аҳволимиздан отам ҳам, онам ҳам хабардор эди. Энди бу ёғига менга жавоб бер. Мен ўзим овулимга кета бераман. Агар Давлатни ўғриларнинг қулидан қутултириб юборсанг, у ҳам ўзи бизларникига етиб боради. Ундан кейин муроду мақсадга етишимизни ўзимиз биламиз, — деб турди. Шунда Авазхон. — Мен аввал сени уйингга яқинроқ кузатиб қўяй. Мабодо Чамидхоннинг қулига тағи тушиб қолиб, ё бўлмаса, ўғриларнинг қулига тушиб қолиб, ҳалок бўлиб кетсанг, мен номард бўламан. Юр энди уйингга қараб йўл бошла, бошқа гапларни ташла, — деб қизни ияртиб учтўрт сойдан ошди. Қиз: — Ана бизнинг овул. Бу ёғи ўзим қўзиқорин териб юрадиган жойлар, — деганидан кейин Авазхон: — Бўлмаса, омон бўл. Агар ўғриларнинг ўртасидан Давлатни топсам, олдингга юбораман, — деб қиз билан хўшлашиб, Гиркўкнинг жиловини буриб, орқасига қараб қайтиб кетди.

Шуйтиб, Авазхон қиз нишон берган жарликни этаклаб, уч тошлар чамаси йўл босиб, бир катта дарвозали қўрага етиб борди. Қўранинг девори ун бир пахса баланд экан. Дарвоза бўлса, қулфланган. — Қани, бошқа ёқдан ичкарига кирадиган огиз бормикан», — деб қўранинг сиртидан айланиб кўрди. Қўранинг орқа томони қирлик бўлиб, тағи нишоб, саноқсиз кўп тўла экан. Бу ёғидан қараган одам қўранинг ичини жовлик кўрса бўлар экан. Ўрталикда икки томони ҳам пешайвонли, тахминан қирқ болорли хона турибди. Ҳеч ким кўзга кўринмайди. Фақат у хонадан гижжак товуши келади. «Ўғриларнинг подшоғи шу хонада йигитлари билан базм қилиб, ичкиликбозлик бўлиб ётган бўлса керак», — деб Гиркўкнинг жиловини буриб, қамчини бериб, пастга қаратиб қўйиб юборган эди. Гиркўк жонивор ҳам дик этиб бир сакраб, баланддан қўранинг ичига тушиб қўйди. Шунда Авазхон пешайвонли хонага қараб, узангига оёғини тираб, бу хонада тиррик жон бормисан, — деб сўраб, бир сўз деди:

Созу суҳбатларга дусту ёрмисан,
Мусофир меҳмонга талабгормисан,

Узоқ йулдан ҳориб-чарчаб келаман,
Суйлашмакка бирор одам бормисан?

Сўзласам сингади сўзларим тошга,
Бир жондор йўқ бунда савол сурашга,
Қулогимга чалинади хириллаб,
Билмайман гижжакми ё бир бошқа.

Бу ердаги бари ўгри, безори,
Одамларга теккан жабру зарари,
Ичкилик бор булса, биз ҳам талабгор,
Бун келаман узоқ йулдан хумори.

Бедовимни дунг адирда елганман,
Мен барингнинг кирдорингни билганман,
Сийласанг, меҳмонман, булмаса, ёвман,
Шуйтиб бунда талаб солиб келганман.

Чамбилдир диёрим, отим Авазхон,
Таслим бўлмасанглар, солай туполон,
Чиқ баринг, э, баччагарлар, далага,
Ўлишга лойиқсан, ҳамманг беимон.

Шунда ичкаридан бир калласи яланг одам довдираб чиқиб: —Оҳа-оҳа, отдан туш. Ароқ бор, шароқ бор, уйин гиж-гиж, — деб зурга гапириб, қулини сермаб, тағи довдираб ичкарига кириб кетди. Авазхон узига-узи айтди: «Бу баччагар ўгриларнинг бари маст-аласт экан. Ҳеч ким билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Булар дарвозамиз берк, қўрамизга ҳеч ким кела олмайди, деб бари оламдан беҳабар, ўз ҳавонига наша қилиб, асир қизу жувонларни ўйнатиб ётганга ўхшайди. Мен аввал тўлаларни бир-бир кўриб чиқай. Қани, нима гаплар бор экан», — деб Гиркўкдан лип этиб тушиб, Гиркўк жониворни бир якка михга боглаб, бир тўланинг эшигини очиб ичига кирса, унта от боғлиқ турибди... Бу тўладан чиқиб, иккинчи тўлага кирса, бу тўлада ҳам унта от боғлиқ турибди. Шундай қилиб, тўрт тўлага кириб чиқиб, қирқта от боғлиқ турганини кўрди. Яна бир неча тўлаларга кириб, бир хилларида қора мол, сўқим, бир хилларида гулми қўй, сўқимларни кўрди. Бир хил тўлалар шундай қимматбаҳо кийимлар, бир хил тўлалар шундай қимматбаҳо буюмларга тўла экан. Тагин бир тўлага кирса, ичида тотор, қалмоқ, ўрис, чурчут асир

аёллар. Бир хиллари хамир кесиб, бир хиллари гүшт тўграб, иш қилиб ҳар қайсиси бир нимага машгул бўлиб ётибди. Шунда Авазхон у асир аёлларга қараб, бир сўз деди:

Ҳорманглар, ҳорманглар, қизлар, ҳорманглар,
Виждон сақлаб ёмон йўлга борманглар,
Толмас қўлни ҳаром ишга қорманглар,
Опалар, сингиллар салом сизларга.

Бир-бирдан зиёда, олма, олингиз,
Юракда ғам, аммо ишда қўлингиз,
Тангри очсин боғлиқ бўлган йўлингиз,
Опалар, сингиллар, салом сизларга.

Қувноқ юзларингиздан гуллар уялур,
Босган изингиздан атир қўзгалур,
Адолат бор ердан зулм йўқолур,
Опалар, сингиллар, салом сизларга.

Бундан буёқ уйқадинглар, кулдинглар,
Уғрилар илгидан халос булдинглар,
Бас етади шунча ҳориб-толдинглар,
Опалар, сингиллар, салом сизларга.

Гуруғли уғлиман, исмим Авазхон,
Бермайин деб келдим золимга омон,
Озодлик етишди, бўлинг шодумон,
Опалар, сингиллар, салом сизларга.

Авазхоннинг бу сўзини асир аёллар эшитиб, бари бирдан қувониб, йиғлаб юбордилар. Авазхон дарров бориб асир аёлларнинг бари билан куришиб, уларга дилдорлик бериб, барини ияртиб далага олиб чиқди. Тагин бир-икки тўлаларни куриб-куриб чиқдилар. Бу тўлаларда нор туялар, озиқ-овқатлик: бугдой, гурунч, арпа, ун, мой, гүштлар тўла экан. Тагин бир хил тўлаларда беда, сомон солиб қўйилган экан. Асир аёллар Авазхонни бошлаб тагин бир тўлага кирдилар. Кирса, бир тўлада занжир, кишан, эговлар тулиб-тахланиб ётган экан. Шу ердан асир аёллар бир неча эгов олиб Авазхонни энг сўнгги тўлага олиб кирдилар. Бу тўлада қирқ чоқли йигит ва ўрта яшар одамлар темир қуванларга қуванланиб қўйилган экан. Аёллар бориб барини бир бо-

шидан темир куванларини эговлаб қирқиб, бир соатга қолдирмай, ҳаммасининг қўл-оёқларини банддан озод қилдилар. Ундан кейин бориб асирлар Авазхон билан қучоқлашиб кўришиб, бари ўғриларни шу мастлик пилласида қўлга олмоқчи бўлиб, бари бирдан ёпирилиб ўғрилар базм қилаётган хонанинг даҳлизига кириб боришиб, у ерда осиглиқ турган ўғриларнинг анжом-аслаҳаларини битта-биттадан олиб, ичкарига кириб бордилар. Маст-аласт бўлиб, бир-икки асир қизларни уйнатиб, гижжак чалдириб ўтирган ўғриларнинг ҳуши бошидан учиб, кўзлари бақрайиб, оқрайиб, тос тепасига битиб қола бердилар. Бари йигитлар олиб борган занжирлари билан ўғриларни банд қилиб ола бердилар. Авазхон бўлса, ўғриларнинг подшоҳини боғлаб олмоқчи бўлди. Аммо баччагар ўғриларнинг подшоҳи кўп зўр экан. Мастлик ҳолида калласини ялангбошлаб, туртиб йиқитмоқчи бўлиб, калласини ҳар ёққа сермаб кела берди. Авазхон ҳам буш келмай, ўғриларнинг подшоҳини маҳкам қисиб, бир нуқиб ерга ётқизиб, қорнига бир-икки тепиб, занжирлаб ташлаб: «Сенинг иложинг осон эди-ку, лекин бобонг ҳазрат Жалтонинг арвоҳини ҳурмат қилдим-да,» — деб барча ўғрилар қатори подшоҳини ҳам элтиб тўлага солиб қамаб қўйди. Ундан кейин Авазхон барча озод бўлган асирларни туплаб, Ҳаштархонга бораётган йигирмата савдогардан бошқаларини йўлда авбошлик-бебошлик қилмасдан ўз овулларига боришларини тайинлаб, йигирма савдогарнинг молидан бошқа қўрада тупланган нарсаларни уларга бўлиб, тўғри тақсим қилиб, барига жавоб бериб юборди. Чамидхоннинг чангалидан қутилган деҳқон қизининг ошиғи Давлат ҳам ўз қишлоғига бир от, анжом-аслоҳаси билан бешта боқма қўй, бир боқма новвос, минг танга пул, бир хуржин алак ва парча ўлжали бўлиб қайтиб кетди, қишлоғига бориб ҳалиги қизга уйланиб мурод-мақсадига етди. Бу ёқда Авазхон Ҳаштархонга борувчи савдогарларга қараб, бир сўз деди:

Асли мен Булгордан бунда келаман,
Ҳар қаерга борсам амрим қиламан,
Сизларман сафарга бирга бораман,
Шуҳратли Сайдулло ҳазрат буламан.

Пири йуқлар бўлса пирлик қиламан,
Кароматман киши жонин оламан,

Ҳаштархонга ниёт қилиб бораман,
Атоқли Сайфулла ҳазрат бўламан.

Асли Булгор шаҳрида усганман,
Қайда золим бўлса йулин тусганман,
Тулпор миниб, совут-қалқон осганман,
Ёмон курсам ташша тутиб босганман.

Ошиқларнинг юрак-бағри тилинди,
Саҳар пилла гартак кўзи илинди,
Бу қўрада қанча мазлум ётгани
Ҳақдан амр келиб, менга билинди.

Неча мазлум саҳар дуо қилганди,
Худо даргоҳига қабул бўлганди,
Ҳақдан амр келиб мендай ҳазратга,
Бу қўрага каромат қип келганди.

Баринг энди ҳаққа шукур қилинглар,
Йигирманг ҳам менга мурид бўлинглар,
Мен олдин юрайин, сизлар ияриб,
Урод ўқиб йўлда жаҳр солинглар.

Банддан қутулдинглар бўлиб баҳона,
Ҳар ерда қўллаган қодир ягона,
Қани энди баринг тушиб орқамга,
Ҳаштархон бўлайин бундан равона.

Булгорлик Сайфулло ҳазратнинг номини фақат узоқдан эшитиб юрган савдогарлар: «Ҳа, ўзи ҳам Сайфулло ҳазратдан бошқа ҳеч ким бу золимлардан бизларни қутултира олмас эди-да», — дейишиб барилари Авазхоннинг этагини кўзларига сурта бордилар: — Майли, афандим, Ҳаштархонга сиз билан бирга борамиз. Нима десангиз, айтганингизни қиламиз. Энди сўфий бўламиз. Банддан қутулгандан бу ёғи бизларга фойдага қолган зиёда умр, — дейишиб, бари бирлашиб, добирлашиб, туяларига юкларини ортишиб, қатор қилиб, дамбир-думбур бўлишиб, ҳар қайси бир отга миниб, билганлари урод ўқишиб, билмаганлари ҳа-ҳа, омин, дейишиб, Авазхонга эргашиб, қўранинг дарвозасини очиб, бари Ҳаштархонга қараб равона бўлдилар.

Шуйтиб, йўл юриб, йўл юрсалар ҳам, мўл юриб, йўл-йўлакай «Элдан бурун ногора» дегандай Сайфулло

ҳазрат Ҳаштархонга қараб бораётган эмиш. Ана утар эмиш, мана утар эмиш, дейишиб, қаерда бўлса, Авазхонни иззат-икром билан тушириб, йигирма кишиси билан қўшиб, меҳмон қилар эдилар. Мишга-миш қўшилиб, бир манзилда «Асли шу йигирма киши асир эканмиш, Сайфулло ҳазрат Булгорда ўтирса, худодан овоз келиб, каромат қилиб, фалон манзилдаги асирларни бориб қутултирган эмиш. Ундан кейин Сайфулло ҳазрат отига миниб, кўз очиб юмгунча бўлмай, асирларнинг устига етиб келган экан. У ердаги жамъи золимларни ўлдириб, бари асирларни қутултириб олган экан. Шундан бери асирларнинг бари Сайфулло ҳазратга мурид бўлиб қолган экан. Энди Ҳаштархонга борар эмиш, подшоҳни кўрар эмиш. Бир каромат билан Зулфизарни одамлар кўрса ҳам беҳуш бўлмайдиган қилиб қўяр эмиш. Авлиё одамга бундай ишлар нима деган гап», — дейишиб борган сайин Авазхонга кўпроқ одам эргаша беради. Йўлда ҳеч ким Авазхондан қўрқиб; «Балки ўйлаганимизни ҳам Сайфулло ҳазрат олдиндан билиб бораёпти», — дейишиб бирор масала сўрай олмас эдилар. Бўлмаса, сипоҳликда юрган Авазхон эшон ҳазратларининг савол-жавобини нима билсин. Фақат сиёсатни қўлдан бермай, жўртага Сайфулло ҳазрат бўлиб бораёпти. Шуйтиб Авазхон эргашган кишилар билан тўрт юз кишини эргаштириб, Ҳаштархонга етиб борди. Ҳаштархон подшоҳи ҳам аллақачон Булгордан Сайфулло ҳазрат келар эмиш», — деб эшитиб, барча аъён-давлатини пешвоз чиқарган эди. Подшонинг ўзи ҳам сарбозлари билан сурнай-карнай қўйиб, Сайфулло ҳазратни кутиб олмоқ учун Ҳаштархондан далага чиқди.

Шу вақтлар кўклам фасли бўлиб, Зулфизар қирқин канизлари, хўжа сарой ошпазлари билан саҳрога овга чиқиб, қирқ кун сайил баҳор этмак учун бир жойда сарпарда ўтовлар тиктириб, шу сарпарда ўтовларига яқин ерларда ов қилиб, човкон уйнаб, кўкламнинг гаштини суриб юрар эдилар. Аммо Сайфулло ҳазратнинг Булгордан Ҳаштархонга юзланиб келаётган эмиш, деган хабарини Зулфизар ҳам эшитган эди. Зулфизар хизматкорларидан йўлга чиқариб, Ҳаштархонда биринчи бўлиб, ҳаммадан аввал Сайфулло ҳазратни ўзим меҳмон қилсам, деб ният қилган эди. Авазхон тўрт юз киши билан Зулфизар тайинлаб қўйган хизматкорларнинг устидан бориб қолди. Қараса, уловларини ўтга қўйган уч-тўрт кайвони аёллар ўтирибди. Белларидан

зарли пўталаридан подшоликнинг хўжасаройлари ёки канизақлари эканлиги билиниб турибди. Авазхонни тўрт юз киши билан кўргандан бари ўринларидан туриб, дасти алиф-лом қилиб, салом бериб, аёлларнинг ичидан бири сўзга чечанроғи Авазхонга қараб бир сўз деди:

Ассалому алайкум, булғорли меҳмон,
Бринг карам айлаб, чорлар малика,
Босган изингизга бўлайлик қурбон,
Буёққа марҳамат, чорлар малика.

Афандим, донгингиз олам кетибдир,
Подшоҳнинг ҳам қулогига етибдир,
Ҳаммадан ҳам аввол меҳмон этгали,
Зулфизар маликам ният этибдир.
Юринг карам айлаб чорлар малика.

Маликам нияти зое бўлмасин,
Биэлардан ҳам тағи кўнгли қолмасин,
Канизларни эринчаклик қилган, деб
Юрагига шундай тугун олмасин,
Бу ёққа марҳамат, чорлар малика.

Зулфизар маликам жуда бир эрка,
Ўтовиди қирқин канизман бирга.
Нияти шу сиздай олий ҳазратни,
Ўзи хизмат қилиб утқизар тўрга,
Юринг карам айлаб, чорлар малика.

Зулфизарнинг деса, дегани ўрол,
Подшо ҳам келади шунда бир маҳал,
Номаҳрам бир қизга меҳмон бўлдим, деб
Тағи уйлаб қолманг, ҳазрат, бемалол,
Бу ёққа марҳамат, чорлар малика.

Ҳалиги аёл югуриб келиб, Авазхоннинг узангисини кўзига суртиб, Гиркўкнинг жиловини маҳкам тутиб, Зулфизарнинг сарпарда ўтовлари тикилган ёққа қараб юра берди. Авазхон ичида: «Худо бераман деса, ўзи уралашиб кела беради-да. Ана энди Зулфизарни ҳам осон кўрадиган бўлдик», — деб марқабага борган бўлиб¹ журт-тага дим индамай, кўзини юмиб, Гиркўкни ўз ихтиёрига

¹ Суфилар кўзини юмиб, ўзлигини худога ҳавола қилмоқ. (*Бахши изоҳи*).

қўйиб бораётир. Хизматкор аёллар булса: «Ҳазрат осонгина бу ёққа райи қилди. Бизларда гуноҳ куп булса ҳам Зулфизар ҳамма айблардан пок экан-да. Шундай зотларнинг ҳурматидан оллоҳ бизларни ҳам ярлақайдиган булди-да», — дейишиб бораётир. Тўрт юз кишилар булса, кам-кам тентак бўлиб, жаҳрни баланд тушириб бораётир. Шуйтиб, Авазхон минг иззат-икром билан Зулфизарнинг тахлаб қўйган сарпарда ўтовига туширилди. Зулфизар бошига оқ фаранги рўмолини лайли ташлаб, рўмолнинг бир учини оғзига тишлаб, қирқин канизлари билан дасти лом-алиф қилиб турибди. Ҳалиги хизматкор аёл Авазхонни тўрга ўтқазиб, етти қават кўрпанинг устига ўтқизиб қўйди. Бошқа бир неча хўжасаройлар чопқиллашиб, тўрт юз кишини сарпарда ўтовларга жойлаб, таомлар тортишиб, чойлар дамлашиб ётди.

Ана энди Зулфизар ойим, хулқи ҳўйи мулойим, уялиб, адоб сақлаб, Авазхоннинг олдига бир-икки канизни билан ассалом, деб саломга кирди. Кузининг таги билан Авазхонга қараса, мўйловсиз ёш йигит экан. Кунглида: «Эй, Сайфулло ҳазрат ҳали жуда ёш киши экан-да. Гуноҳкор бўлиб қолмайин», — деб кўзини ерга қаратиб пойгакда ўтирди. Авазхон ҳам йигитнинг султони эмасми, сусти Зулфизарга босиб келаяпти. Аммо лекин Авазхон ҳам Зулфизарнинг ерга қараб ўтирганидан фойдаланиб, унинг сину синботига, қоматига, қараб, ичида: «Ҳа, Зулфизар деганларича бор экан. Агар менга уялмай, тик қараганида, мени ҳам бошқалардай беҳуш қилиб қўйиши муқаррар экан», — деб ўтирибди. Шунда Авазхон Зулфизарга нима деб сўз қотсам экан, деб баҳона ахтариб, охири Зулфизарни мақтаб, хуржидан созини олиб чертиб, бир сўз деди:

Узун сочинг гажак, учи ҳалқади(р),
Мўрчамиён қаддинг тикка чалқади,
Кўрган киши етти минг бор алқоди,
Илоё, бор бўлгин, бор бўл, Зулфизар.

Энди билдим сен экансан шоҳ қизи,
Устингга кийганинг қизил қирмизи,
Меҳмон қип шодуман айладинг бизи,
Илоё, бор бўлгин, бор бўл, Зулфизар.

Хабаринг бор ҳар маънию ҳар гапдан,
Ақлдан, ҳаёдан, хулқу-одобдан.

Бир тоза говҳарсан чиққан садафдан,
Илоё, бор бўлгин, бор бўл, Зулфизар.

Талабгорлар келар қулотузлардан,
Кунглингни ранжитма ҳар бир сўзлардан,
Сақласин худойим ёмон кўзлардан,
Илоё, бор бўлгин, бор бўл, Зулфизар.

Кундан-кунга зиёда бўлсин давлатинг,
Баланд бўлсин, эй малика, ҳимматинг.
Менга жуда маъқул тушди хизматинг,
Илоё, бор бўлгин, бор бўл, Зулфизар.

Ҳаё бошиб хумор кўзинг сузилур,
Боққан номаҳрамнинг жони узилур,
Ҳаргиз йироқ бўлма, мажлис бузилур,
Илоё, бор бўлгин, бор бўл, Зулфизар.

Талабгор кўп булар сендайин қизга,
Кўркингни талъати ойга, юлдузга,
Сурасак отангиз берарми бизга,
Илоё, бор бўлгин, бор бўл, Зулфизар.

Бу сўзларни Авазхондан Зулфизар эшитди. Кунглида: «Соз гуноҳ бўлмас экан-да. Бўлмаса, нега ҳазрат соз билан қўшиқ айтди. Ундан кейин ҳазрат отамдан мени ўзига сўрайдиганига ухшаяпти. Буйдоқмикан. Ҳамма менга қарай олмаса, мен узидан-узи шу ҳазратга қарай олмаяпман. Ўзи ҳам ҳусни мендан босим экан-да», — деб дами ичига тушиб, ерга қараб уялиб утирган жойидан қимирлай олмай қолди. Нимага деганда Ҳаштархон подшоҳининг қўйган шартини Авазхон бажо келтириб қўйди-да. Энди гапни Зулфизарнинг отасидан эшитинг.

Ҳаштархон подшоси ҳам Сайфулло ҳазратни кутиб олмоқ учун ағён-давлатлари билан гурас-гурас, тўп-тўп бўлишиб, шаҳардан чиқиб юриб, йўлда учраган одамлар подшоҳга: — Тақсир, Сайфулло ҳазрат келдилар, бизлар кўрдик. Турт юз хил топган жазабали муридлари бор экан. Маликанинг хизматкорлари сарпарда ўтовларга қараб олиб кетдилар. Сайфулло ҳазратни малика ҳаммадан аввал тушириб меҳмон қиламан, деб ният қилган экан. Ҳозир Сайфулло ҳазрат маликанинг ҳузурида меҳмон бўлиб ўтирибди, — дедилар. Одамлар-

дан бундай хабарни эшитиб, подшоҳ барча аъёнлари билан бурилиб маликанинг саҳродаги сарпарда ўтовларига қараб йўл тортди. Подшони боргандан ағён давлатлари билан Зулфизарнинг қирқин канизак ва бошқа хўжасарой хизматкорлари отларидан тушириб, Авазхон ўтирган ўтовга қараб олиб келабердилар. Шунда Авазхон созини бир мақомга солиб чалиб, бир сўз деб ўтирган экан:

Баҳор чоғи буздаги бўз ўтовлар,
Гўзал билан гўзал тушар, ёронлар,
Қатор ўтовларнинг ортида тоғлар,
Гўзал билан гўзал тушар, ёронлар.

Созимни чертайин айлаб ҳар мақом,
Созимнинг овозидир жонларга ором,
Мотам таронаси хулласи калом,
Гўзал билан гўзал тушар, ёронлар.

Узоқда булдурад адир, бугатлар,
Бугатлар устидан қўй-қўзи ҳатлар,
Бир ёқларда бойчечакли уватлар,
Гўзал билан гўзал тушар, ёронлар.

Қир устида чувалаб ўйнар болалар,
Қувалашиб илдамидан қолалар,
Муна бетда очилиб ётган лолалар,
Гўзал билан гўзал тушар, ёронлар.

Ўтовга тушибди осмоннинг оёи,
Бизга келибди Зулфизар ширчойи,
Бетида йилтираб-йилтираб мойи,
Гўзал билан гўзал тушар, ёронлар.

Шу бугун малика шоҳликдан кечса,
Қўйилган ширчойни биз билан ичса,
Тилим таърифига гавҳарлар сочса,
Гўзал билан гўзал тушар, ёронлар.

Ёронлар, ёронлар, дўстлар, ёронлар,
Кам учрайди бундай манзил-маконлар,
Қўшиқ айтиб берса биздай меҳмонлар,
Гўзал билан гўзал тушар, ёронлар.

Подшоҳ утовга кириб боргунча Авазхон ҳам қушиқ айтишини қўймади. Зулфизар ҳам олдидаги бир-икки канизақлари билан уринларидан турмади. Подшо кўнглида: «Сайфулло ҳазрат нега бундай қилиб соз чалар экан. Ёки бахшилиги ҳам бормикан», — деб салом бериб, энг яқин одамлари билан ичкарига кириб келди. Авазхон ҳам подшонинг ҳурматига ўрнидан туриб, созини кераганинг чаногига илдириб қўйиб, подшо ва олдидаги аъёнлари билан кўришиб турди. Подшо ва аъёнлари фотиҳани бетига тортиб бўлгандан кейин кўзининг таги билан қараса, Зулфизар қизи ҳали ҳам пойгада утирибди. Бечора Зулфизар Сайфулло ҳазрат деб Авазхонга маҳлиё бўлиб қолса на қилсин? Энди қандай қилиб далага чиқиб кетишнинг ҳисобини билмай қолди-да. Бу шўрли подшо кўзининг таги билан Авазхонга ҳам назар ташлаб кўрса, ёшгина кўркама бир йигитки, ҳусида, афту андомда Зулфизардан кам эмас. Кўнглида: «Бу кишиларнинг суси зур-да. Асли ўзи ҳам менинг Зулфизар учун қўйган шартимни бажо келтирмак учун Булғордан келган экан-да. Шўйтиб қизим ҳам бунга маҳлиё бўлиб қолган экан-да. «Буюрган оладими-югурган». Энди шарт битди, диллардан қайғу кетди», — деб подшо аъён-давлатларига қараб, шу сўзни айтди:

Эшитинг сўзимни беклар, вазирлар,
Қозини келтиринг, энди туй бўлсин.
Шодлик қилинг баринг бунда, еронлар,
Қозини чақиринг, никоҳ туй бўлсин.

Қиз-жувонлар бунда уйнаб-қулинглар,
Зулфизарнинг никоҳ туйин қилинглар,
Кукаламзорларда хуррам бўлинглар,
Қозини келтиринг, энди туй бўлсин.

Олиб келиб қўй-саркалар сўйинглар,
Зигир мойнинг паловига туйинглар,
Нозу неъматларни чош қип уйинглар,

Ҳасадкор душманнинг кўзин уйинглар,
Шу Сайфулло ҳазрат бўлсин куёвим,
Зулфизарнинг никоҳини қилинглар,
Қозини чақиринг, никоҳ туй бўлсин.

Подшонинг бу сўзини эшита солиб, биров у ёққа чошиб, биров бу ёққа чошиб, қурадан қуй келтир, мой келтир, гуруч келтир бўлиб қолди. Иккинчи ўтовда тушиб ўтирган қози бу хабарни эшита солиб, дафтари қўлтиқлаб, бир қўлида қаламдон, бир қўлида қайчи; иргиниб далага чиқиб, йўргалаб подшо ўтирган ўтовга кира солиб: — Мана ҳозир, подшоҳим, амрингизни бажо келтирамиз — қўямиз, — деб дафтари ни оча солиб, бир вараққа ҳа деб хат ёза берди. Ҳаштархон юртининг расмида аввал никоҳ қилиниб, кейин элга тўй берилар эди. Шуйтиб, қози домла Авазхоннинг исмини Сайфулло ҳазрат деб ёзиб, отасининг исмини нима эканини Авазхоннинг ўзидан сўраб қолди. Шунда Авазхон: — Исмин Авазхон, отамнинг исми Булдуриқ, туғилган юртим Хунхор, турар жойим Чамбил, — деб қолди. Авазхоннинг деганига подшо ҳам қози ҳам, бошқа аъёнлар ҳам, ҳайрон бўлишиб: — Бизлар хатога кетиб, сизни булғорлик Сайфулло ҳазрат деб ўтирибмизми. Сайфулло булмабди ҳеч вақоси йуқ. Энди билсак, сиз Хунхордан Гурўгли султон Чамбилга келтириб, ўгил қилиб олган, оламга донгги кетган Аваз ўғлон бўлиб чиқдингиз. Эй, товба. Подшоҳимизнинг ҳам, маликамизнинг ҳам давлати эгиз экан, — дейишиб бир майдон хурсандлик қилишибди. Қози никоҳ қозозини ёзиб, муҳрини босиб варақни қайчиси билан қийиб, никоҳнинг хутбасини ўқибди. Ундан кейин ўтовда Авазхон билан Зулфизар, бир-икки канизакларни қолдириб, подшоҳ бошлиқ барилари бошқа ўтовга чиқиб кетдилар. «Бойдан амр бўлса, бойбаччадан хамиз» дегандай, подшодан амр бўлгандан кейин на туриш. Далада аллақачон қўйлар, саркалар сўйилиб, сабзилар тўғралиб, қозонлар осилиб, ҳар хил таомлар пиширилиб, половлар дамланиб қўйилган эди. Кун ҳам кечга тортиб, қўш янгалар келиб, подшоликда бўладиган расм-русмларни қилибди. Оқшом бўлиб, Зулфизар билан Авазхонни ўтовнинг ичида чимилдиққа солиб кетдилар.

Ана шуйтиб, Авазхон билан Зулфизар топишиб, оғиз-бурун ўпишиб мурод-мақсадларига етиб, ўтовда ёта бердилар. Алқисса тўй тарқади. Авазхон билан Зулфизар тўй тарқаса ҳам, қирқ кунлик қалликни уйнаб ётибди. Зулфизарнинг энаси: «Қирқ кун ҳам елдай бўлиб ўтар, Зулфизар қизим ҳам куёвининг юртига кетар. Ундан кейин ёлғиз қизимнинг қадри ўтар. Дам

ганимат палласида бориб, қизимни кўриб, узатилгани-
гача унда туриб, бир яхши фотиҳа бериб келсам, — деб
бир-икки кайвони кампирлар билан Зулфизарнинг сар-
парда утовига келдилар. Авазхоннинг қайнонаси қара-
са, қизининг олдида ҳуснда Зулфизардан асло кам эмас
бир нозанин йигит утирибдики, ҳеч қўйинг. Подшо-
нинг кампири қувонганидан кўйлагига сигмай, куёви-
дан кўнгли тўлиб, хурсанд бўлиб, Авазхон билан кўри-
шиб утирди. Қараса, куёви ҳазратлардай қобогини
уймаган. Қайта кулиб очилиб-сочилиб, барчага баробар
бўлиб ўтирадиган одам экан. Шунда Авазхоннинг
қайнонаси ҳам анча бемалол ёзилиб утириб, Авазхон
куёвига қараб: — Сен ҳам айланай боламнинг орқаси-
дан боламсан. Қизим Зулфизарни қаерга олиб борсанг,
сенга топширдим, — деб шу сўзни айтди:

Айланай, офтобни ойга ёпиштирдим,
Оқ олтинга сарй тилла қопиштирдим,
Қайда бўлсанг, баракат топ, жон болам,
Зулфизар қизимни сенга топширдим.

Сени кўриб менинг вақтим чоқ бўлди,
Булбулнинг мононди боқча боқ бўлди,
Кўнглим тўлди, ўзинга иноқ бўлди,
Зулфизар қизимни сенга топширдим.

Янги ўтовларга наमत ярашар,
Чолборга ҳар пилла банот ярашар,
Қўша қаринг, умру давлат ярашар,
Зулфизар қизимни сенга топширдим.

Муштипарман келолмадим тўйингга,
Фарзандим муносиб қадду бўйингга,
Кўнглим тўлди, болам, феълу ҳўйингга,
Зулфизар қизимни сенга топширдим.

Боққан сайин боққим келар юзингга,
Кўзим тўймас қошинг билан кўзингга.
Боламини ҳавола қилдим ўзингга,
Зулфизар қизимни сенга топширдим.

Илоё, узундан умр кўринглар,
Ҳар икковинг қўша булиб қаринглар,
Офат кўрмай даври даврон суринглар.

Зулфизарим доим турсин қошингда,
Бахт давлат ёр бўлсин ҳар бир ишингда.

Биз муштипар юра-юра ҳоридик,
Бу дуненинг кулфатиман қаридик,
Ёш пиллада ёруғликка зар эдик,
Ойдинлик кунларга интизор эдик.

Ҳа энди қарилик келди бизларга,
Тотувликман умр берсин сизларга.

Ана шундай қилиб, Авазхоннинг қайнонасининг куёвидан жуда ҳам кўнгли тўлиб, бир-икки кун шунда бўлиб, қизи билан куёвинни яхшилаб алқаб, дуо қилиб, Зулфизар билан хўшлашиб, омонлашиб подшоликнинг урдасига қайтиб келди. Орадан бир неча кун ўтди. Авазхоннинг Зулфизар билан қирқ кунлик қаллиқ ўйнаши ҳам битди. Ундан кейин подшо Авазхонни йигирма кишиси билан урдасига олиб бориб зиёфат этди. Шунда подшоҳ бир неча жойдан тимсол келтириб: — Азалдан қиз билан ота-онани бир-бирига тиркаштириб қўймаган. Шунинг учун агар қизимни шу ерда олиб қолсанг Ҳаштархон юртим элинг бўлсин. Агар қизимни Чамбилга олиб кетсанг, йўлинг бўлсин. Эндиги ихтиёр ўзингда, — деб Авазхонга қараб, шу сўзни айтди:

Фарзандим сабабли сен ҳам фарзандим,
Турсанг элинг, кетсанг йўлинг, чирогим.
Зулфизарга пайванд бўлган дилбандим,
Турсанг элинг, кетсанг йўлинг, чирогим.

Икковинг ҳам қўша соҳибжамолсан,
Губорсиз покиза ўсган ниҳолсан,
Ўзинг жондан азиз ширин мақолсан,
Турсанг элинг, кетсанг йўлинг, чирогим.

Улуғ дебон остонага бош урдим,
Наргиз-наргиз хумор кўзга ёш урдим,
Тенг билиб, фарзандим, сенга топширдим,
Турсанг элинг, кетсанг йўлинг, чирогим.

Қадамнинг тагидан кукаргай бўстон,
Сенинг ҳулқу хўйинг ўзи бир дoston,
Йўлингга тасаддуқ мулки Ҳаштархон,
Турсанг элинг, кетсанг йўлинг, чирогим.

Одам ўгли холи эмас хатодан,
Бу ишлар миросдир бизга отадан,
Хоҳлаганча олгин молдан, матодан,
Турсанг элинг, кетсанг йулинг, чирогим.

Қолсанг қадамингга гуллар тушайин,
Кетсанг, эрка қизим бирга қушайин,
Иззатингга манзиллаб бирга ошайин,
Турсанг элинг, кетсанг йулинг, чирогим.

Шунда Авазхон Ҳаштархон подшоҳининг бу сўзини эшитиб: — Эй, султоним, мен бу Ҳаштархон юртида асли бир ўзим бўлиб, бир ўзим келганда, қолиб кетсам ҳам булар эди. Энди мен асли Хунхорлик бўлиб, Гуруғли султон ўғил қилиб, мени Чамбилга олиб келиб, болам-бўтам, деб умид билан тарбия қилиб ўтириб, бу ёққа ҳам ўзи азонда ижозат бериб юбориб, ўғлим қайтиб келади, — деб йулимга мунтазир бўлиб утиргандир. Ундан кейин бизнинг элларнинг расм-қоидасида қизни йигит уйига узатиб бориши керак бўлади. Булмаса, бошқа бировлар айб қилади. Кейинчалик йигит билан қиз қайси томонни хоҳлаб утирса, узлари биледи. Шуйтиб, подшоҳим, қаллигимни ўзимга топшириб, бизларга оқ кўнгил билан жавоб берсанг. Чамбилга қайтиб кетсак, — деб Авазхон қайнотасига қараб, бирикки сўз айтди:

Зулфизар қизингни қушсанг ўзимга,
Мингаштириб қайтиб кетсам Чамбилга,
Элим дебон юрсам келган изимга,
Ижозат бер, қайтиб кетсам Чамбилга.

Гиркўким ўйнатиб йулларга тушсам,
Қанча дарё, қирлар, сойлардан ошсам,
Хон Гуруғли хизматига етишсам,
Жавоб берсанг, қайтиб кетсам Чамбилга.

Келиб-келиб турсам тушгандан гузар,
Сен ҳам бориб-келсанг соғинсанг агар,
Бориш-келиш, иззат-икром ҳар сафар —
Найлай деб қизингман қайтсам Чамбилга.

Гуруғли йулимга анда интизор,
Соғиниб энамлар утирган чиқор,

Тақдир қилса, тағи кўрармиз дийдор,
Бер ижозат, қайтиб кетай Чамбилга.

Ўзинг бошлаб сўзни очдинг, отажон,
Куп йиллар сургандирман даврон,
Кетмоққа бўлгандир муштоқ Авазхон,
Зулфизарни олиб қайтсам Чамбилга.

Бу сўзни Авазхондан Зулфизарнинг отаси эшитди. Авазхонга: — Болам, бўлмаса, мен қизимнинг сепи-суруқларини тахлаб сафарга чоқлайин, — деб одамларига буюриб, қанча канизлар, кайвони аёллар, хўжасарой хизматкорларини шай қилиб, Зулфизарнинг сеп суруқларини икки юз нор туяга орттириб, уч юз аскарни ҳам туркман музофатига етганча қўриқчилик қилиб боришга тайёрлата берди. Шунда Авазхон қайнотасига қараб: — Сепи-суруқ ва бошқа дав-дастгоҳларингизни қўйинг дея олмайман. Аммо шу уч юз аскарингизни қайтариб олиб қолинг. Мард йигит учун қўриқчи аскар керак эмас. Ўзим Зулфизарни канизак, хўжасарой хизматкорлари ва икки юз сепу суруқ ортилган нор туялари билан уддасидан чиқиб, Чамбилга кета оламан. Менинг қандай қилиб Чамбилга бу Зулфизарни дав-дастгоҳлари билан эсон-омон олиб боришимга ишона беринг, — деб Зулфизарнинг отасини кўндириб, бир неча каниз, жоду кўзларини юк ортилган туяларга миндириб, хўжасарой хизматкорларини бўлса, хачирларга миндириб, Авазхоннинг ўзи ясаниб-шайланган Зулфизаройни мингаштириб олиб, қайнотасидан оқ фотиҳа тилаб, Гиркўкнинг жиловидан тортиб турибди. Шунда Ҳаштархон подшоҳи, минг қилса ҳам фарзанд дилбанди эмасми, кўнгли бузилиб, кўзининг ёши тизилиб, супадан туриб, илоҳи омин, болам, ун, ўс, узоқ яшаб, муродиנגга етиб, куёвинг билан қўша қаринглар, — деб Зулфизар қизини дуо қилиб, Авазхонга фотиҳа бериб турибди:

Йиглайман дастингдан, фалак, йиглайман,
Тақдир азал бўлса, нима қилайман,
Илоҳи, омон бўл, қизим, омон бўл,
Сенинг ўйнаб-ўсишингни тилайман.

Қайда бўлсанг бахтинг сенга ёр бўлсин,
Суюб теккан ёринг вафодор бўлсин,
Илоё, омон бўл, болам, омон бўл,
Кам бўлмасин, ўнишинг бисёр бўлсин.

Ҳар пилла иқболнинг олда бор бўлсин,
Мўлдан давлатнинг мўлдан келиб мўл бўлсин,
Қайда булса, душман куйиб кул бўлсин,
Сўз келганда сўзлар ширин тил бўлсин,
Танлаб теккан ёринг очиқ қўл бўлсин.

Бизни ҳам ёд айлаб юргин, чирогим,
Соғинганда келиб тургин, чирогим,
Кексариб қартайган ота-энангни
Келиб-кетиб ҳолин сўргин, чирогим.

Мен йиглайман, кўздан ёшим тийилмас,
Бедардларнинг ёши асло қуйилмас,
Сен кетган сўнг қотган кекса юрагим,
Аввалгидай баҳрланиб ёйилмас.

Қайтайин, энадан ёлғиз экансан,
Якка, лекин, бир ширин сўз экансан,
Отангман энангга азиз экансан.

Хоҳ азиз, хоҳ гариб булсанг, омон бул,
Кенг уйда келинчак булиб дархан бул.
Шу-да энди ота-энанг тилаги,
Омон бул, омон бул, омон-омон бул.

Аваз болам, қизимни кўп зор этма,
Бизларни соғиниб интизор этма,
Ҳар нокасга қўшиб дўсту ёр этма,
Урма, сўкма, ўз юртингда хор этма.

Ана энди Авазхон Зулфизаройни бир неча канизак, сепи-сурук, хўжасарой хизматкор аёллар билан қўшиб узатиб, Чамбилга қараб юзланиб кела берди. Чамидхон ҳар куни хилватда ром кўриб Авазхоннинг ҳар кунлик ишини кузатиб турар эди. Шуйтиб Чамидхон Авазхоннинг Зулфизарни узатиб, қанча дав-дастгоҳлар билан Чамбилга қайтганини билиб, Порма вазирага: — Агар ажалим етиб ўлиб кетсам, ўғлим Фидояхонни подшо кўтарасан, — деб насиҳат қилиб тайинлаб, бургутнинг қолипига кириб, бургут бўлиб, фалакка парвоз қилиб учиб кетди. Авазхон дарёлардан утиб, бир азим саҳрога етиб шу саҳро билан келаётганида, Чамидхон бургут суратида ҳавода учиб етишиб, жуда баландликдан айланиб, Авазхонни кўзлаб шўнгиб кела берди. Бир пилла

Гиркүк бургутнинг келаётган шобирини Авазхондан олдин билиб, бургутга чап бериб, юқорига чўпчиб кетди. Зулфизар Авазхондан, Авазхон Гиркүкнинг ёлидан ушлаб қолди. Шу аҳволда бургут Гиркүкдан қуйи томонда қолиб, Авазхон чаққонлик билан ханжар уриб, бургутнинг бошини узиб ташлади. Бургут ерга ялп этиб тушди. Шу ерда бир юмрон бургутдан қўрққанидан табирлар ётган эди. Бургут бор кучини оёғига тўплаб, юмронни тешиб ўлдириб, дарров юмроннинг қолипига кира солиб, бир инга кириб кетди. Бу ҳодисани кузатиб турган Авазхон Гиркүкни дарров ерга тушириб, Зулфизарни отда қолдириб, ўзи отдан туша солиб, найзаси билан юмроннинг инини ковлай берди. Асли ана шуни кутгин Чамидхон дарров бир чигирткани ўлдириб, унинг қолипига кириб, бир чўпчиб Гиркүкнинг эгарига чиқиб, бор кучи билан Гиркүкнинг ишловини силкитиб, Зулфизарни Гиркүк билан Ҳафтдархонга олиб қочмоқчи бўла берди. Аммо Гиркүк буни сезиб, сийхо тортиб кишнай берди. Шунда Зулфизар бу чигиртка бояги бургут эканини билиб, лип этиб ушлаб олиб, тоза жони ҳам эзилиб кетганча гижимлаб, эзиб ташлади. Чамидхон уз жазоси ўзи билан нобуд бўлди. Авазхон ҳам ёрининг бу ишини кўриб хурсанд бўлди. Ундан кейин тағи Гиркүкка миниб Чамбилга қараб барилари жўнаб кетдилар.

Йул юриб, мул юриб, беҳавф, бехатар, эсон-омон Чамбилга етдилар. Гўруғли султон, Холдор маҳрам, Ҳасанхон ва қирқ йигитлар, Ога Юнус, Мисқол парилар, бир неча Чамбилнинг пиру жувон, югурук-чобонлари чиқиб, барилари Авазхон билан кўришиб, Зулфизарни бардор-бардор қилишиб, Авазхоннинг ҳовлисига туширдилар. Ундан кейин зиёфатлар тортилиб, Чамбилда бир неча кун тўй бўлиб ётди. Барчалари муродмақсадларига етди. Ҳаштархондан келган меҳмонлар ҳам уз юртларига қайтиб кетди. Ундан кейин ҳам Гўруғли султон кўп йилларгача ҳаштархонликлар билан борди-келди қилиб, қуда-қудаанда бўлиб юрди.

Дунё шундай экан. Охири биз айтганларнинг бари ернинг қўйнига кириб кетди. «Асл қаримас, олтин чиримас», деганлар. Ҳали ҳам Зулфизар ойим Чамбил қабристониде боз боягисидедай бузилмай, қиёматгача роҳат-фароғат билан ойдаи балқиб, кундай қалқиб ухлаб ётибди. Мендан Зулфизар лақабли Олмагул исмли у гавҳарга саломлар бўлсин!

ЛУҒАТ ВА ИЗОҲЛАР

Тушунилиши қийин ва шева сўзларининг фақат дostonларда аңлатган маъноларигина изоҳланди. Бундай сўзларнинг булак маъноларини муҳтарам китобхонларимиз луғат китобларидан билиб олишлари мумкин.

Аллаёр — Оллоҳ ёр бўлсин, хуш қол энди. Хайрлашув маъноларини ифодалайди.

Алиёр — Али ёр бўлсин. Дostonларда юқоридаги ҳар икки сўз кўпинча «алёр» маъносида, яъни давра қўшигининг номи бўлиб келади.

Алқим — шамол. От алқими — от қўлтигидан чиққан шамол.

Ангишламоқ — ётнинг кишнаб туриб гижинглаган ҳолати.

Бад — кейин, сўнгра, сўнг.

Бардор-бардор — кўтар-кўтар қилмоқ, иззатини ўз ўрнига қўймоқ.

Бекоранги — сабабсиз.

Берман — бери томон.

Берман кел — бери кел.

Бидирмоқ — чакмоннинг гадир-будир.

Билдироқ тоғалар — билдираб кўринган кишилар, кичик, чумолидай одамлар.

Бовар — ишонч, ишонип.

Бовр — дostonларда қариндош, уругдош маъносида.

Бозингар — уйинчи, масхарабоз.

Борламоқ — суриштирмоқ; ўйлаб гапирмоқ.

Боқибегам — ута бепарво, парвойи фалак.

Булдирамоқ — элас-элас кўринмоқ.

Бугат-бугат — тўп-тўп.

Буёв — бўялган. БУЁВИ — буёғи.

Бугот — сув йўлининг тусилган жойи.

Гагирдак — аңқов.

Ганда — ҳаром-ҳариш; ифлос киши.

Гартак — озгина.

Гуппайиб — мақтаниб.

Гуппи — мақтанчоқ.

Гуппитов — мақтанчоқликка мойил.

Даҳан — огиз.

Дагдағали — дostonда дабдабали маъносида.

Дим қўймайди — сира қўймайди.

Диқ бўлмоқ — зерикмоқ, қисилмоқ.

Добир — от туёги зарбидан пайдо булган товуш.
Додхоқ — кишиларнинг арз-додларини подшога етказиб жавобини маълум қилиб турувчи амалдор. Умуман ўтмишда амалдорларни сифатловчи эпитет сўз.

Домод — куёв.

Думсак (дўнгсак) — дунглик.

Дулонмоқ — тўлгонмоқ.

Дўнмоқ — чарх уриб айланмоқ.

Етмоқ — етакламоқ. ЕТИБ — етаклаб.

Евон — дала.

Еқмоқ — суртмоқ. УСМА ЕҚМОҚ — усма қуймоқ.

Журтага — атайлаб.

Йитирмоқ — йўқотмоқ.

Қай — кейин.

Кас — биров; киши.

Курнак, курнакли — кўримли.

Лачак — бир томони олдига тўшириб қўйилган бошга ураладиган румолсифат дока. Одатда келинчақлар биринчи фарзанд кўргач, лачак ўраш маросими ўтказилади.

Мана — мана бу.

Марқа — дostonларда кўчма маънода кўзга кўринган йигит маъносида ишлатилади.

Маргоба — жанжалкашлик.

Маргул — зулф.

Марҳабочи — дostonларда меҳмонни кутиб олувчи маъносида қўлланилади.

Маъво — макон, турар жой, бошпана.

Менгзамоқ — ўхшатмоқ.

Меърож — дostonларда юксак даража, йигитнинг сараси маъносида ишлатилади.

Мундайчи — бунақанги.

Мунтоқ — чултоқ.

Нодон — дostonларда ҳаёт кўрмаган, кўп нарсани билмаган хом кишиларга нисбатан қўлланилади.

Оvloқ жой — чекка, кимсасиз, пана жой.

Овушма — алмашма, алмаштирмоқ.

Отбойлар — отини байга қуювчи, от сотувчи.

Оғиб-оғиб — отда сафарда чавандознинг кўтарилиб-тушиб кетиш ҳолати.

Пилга — марра, нишона. Пойгада пойгачилар етиб келадиган жойни кўрсатувчи белги.

Пироқ — учқур от.

Писант — бисот.

Пок бўлмаса — сал қолди маъносида.

Рухбозлик — кайфиятни яхшилаш учун эрмак.

Рўсиё — юзи қора.

Саража — кажава.

Сақо — сув берувчи, мешкоб.

Сипоҳи қайриқ — сипоҳисифат.

Солим — кўпкари ёки пойгада голиблар учун қўйилган мукофот, соврин. Ўтмишда тўйларда уюштирилган кўпкариларнинг даражаси солим (соврин)нинг сони ва қиммати билан белгиланган.

Соч сийпатар — никоҳ кечаси янга иштирокида куёв томонидан келиннинг сочини юқорига қараб сийпаш одати.

Сўзлаган сўзлари турмаган жуфтда — дoston куйлашда мисраларни ўз ўрнида қoфияли қилиб айта олмаслик.

Тайтулиш — эси паст.

Тарлон — ола-була. Овчи қуш.

Тақрон буз — тақир ер.

Терскай — қуёшга тескари.

Тис булмоқ — орқага қадам ташламоқ.

Тумтаймоқ — қовоқ солиб ўтирмоқ.

Тубалаш — мушталашиш, уруш-ёқалаш.

Тугарак — теvarак.

Туталаб — ўрталаб.

Уёнмоқ — уйгонмоқ.

Уй — ундай.

Хардўз, хардузд — эшак угриси.

Хезманд — чаққон.

Хоса — асл, ҳақиқий.

Чорпоя — ёғоч сури.

Чўлламоқ — чанқамоқ.

Чўлтанглоқ — чала. Бахшичиликда камолга етмаган дostonчи.

Чўччайиб ўтирмоқ — тиззаларни буккан ҳолда ўтирмоқ.

Шуйтиб — шундай қилиб.

Шумтоб — шумсифат.

Шу пилла — шу вақт.

Эласлаб — зурга, билинар-билинемас.

Энчи — бош мол. Ота томонидан фарзандга кўпайтириш учун ажратилган мол.

Язна — почча.

Ялласоз — яллачи, ялла тўқувчи.

Уба — уй, ҳовли; овул.

Уй — уйилган, чуқур ер.

Улан — ут-улан.

Урол — бошланғич, бошланиши.

Қиминг-қириб — қимирлатмай.

Қозон қурди — катта тўйларнинг бошланишидаги тадбир, тўйнинг биринчи маросими.

Қорувли — куч-қувватли.

Қурдош — даврадош, тегқур.

Қуноқ — меҳмон.

Қўсқи — жулдур кийим; жулдур кийимли кўримсиз киши.

Ғилмон — жаннати одам.

Ғуч йигит — мард йигит.

Ғаққон — рост.

Ғил — ёлқин, тафт.

Ғовли тоғаси — ўтмишда тўйларга келган меҳмонларни қўни-қўшниларга қўноққа бериш одати бўлган. Меҳмон тушган хонадон бошлиғи ҳовли тоғаси дейилган.

МУНДАРИЖА

Авазхон	3
Гулқизой	61
Говдароз дев	92
Беш подшонинг Чамбилга ёв булиб келиши	112
Сарвиноз	144
Зулфизар	178
Лугат ва изоҳлар	219

Адабий-бадиий нашр

ГҶРҲҒЛИ ДОСТОНЛАРИ

2. АВАЗХОН

Мусаввир *Юлай Габзалилов*

Муҳаррир *Еқут Раҳимова*

Расмлар муҳаррири *Ю. Габзалилов*

Техник муҳаррир *У. Ким*

Босмахонага берилди 24.12.96. Босишга рухсат этилди 11.03.97
Формати 84x108 1/32. Офсет қоғози. Мактаб гарнитура. Шартли
босма л. 11,76. Нашр листи 11,57. Нусхаси 5.000. Буюртма 827.
Баҳоси шартнома асосида. Шартнома № 119—96.

«Езувчи» нашриёти, 700129, Тошкент,
Навоий кучаси, 30.

«Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг босмахонаси,
700083, Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кучаси, 41.

Ўз2
Г 96

Гуруғли дostonлари: 4—жилдлик. 2. Авазхон // Айтувчи: Раҳматулла Юсуф ўгли; Нашрга тайёрловчилар: Т. Мирзаев ва З.Хусайнова/. Т.: Ёзувчи, 1997.—224б.

Сарл. олдида: Ўзбекистон Республикаси ФА А. Навоий номидаги адабиёт ин—ти.

Ушбу жилдга кирган дostonларда Гуруғлининг Хунхордан Авазхонни олиб келиши, уни Ҳари юрти подшосининг гузал қизи Гулқизойга уйлантириши, Чамбилни ташқи ва ички душманлар ҳужумидан ҳимоя қилиши воқеалари тасвирланади. Дostonларда ота-бола тутиниш, никоҳ, кўпқари каби одат, маросим ва томошалар ҳақида гузал тасвирлар мавжуд. Булар китобхонни халқимизнинг қадимий маросим ва анъаналари оламига олиб кира олади.

Кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Ўз2